नं. ५०५८

शांखायन गृह्यसूत्र संग्रहः

× × ×

पत्र. ६८ —— नं. ४

संहिता ब्राह्मणं.

साख्यायनगृह्यसूत्रसंग्रहः

५०५८

5058

68

Complete

वासुदेवेन लिखितं नारायणपत्र कर संस्कृतः

गवते श्रीवासुदेवाय ॥ ब्रह्मा वृद्धः सुरारातिर्नयनपरिवृतः
शंकरश्चापि नम्रः श्रीडाघ्राक्षी कुलं क्रीडति निवृतस्तु मुन्निरीक्षा वि
कस्यान्न । इन्दुं देवो विदिताया वनत वदनयायः प्रियायाः श्लिष्टादेहः सा द्या
द्यामां विताला भ्रुकुञ्चितनयनः श्विन्नगात्रा मुरारिः ॥ नारायणं नम
स्कृत्य देवीं चैव सरस्वतीं । विनायकं सुयशं च कुटीं पितरं तथा श्रीत्वायन
कः स्वल्पादी दीक्षितजरस्तुना । शिष्याणां हितकामाय सारस्य कर्म्मसंग्र
हः । अथ किमानन्दायानन्दो त्याज्य । आनन्दमाध्यायिति कर्म्मादि प्रय

...नक्रमेण ...ः धर्म्मक्रमः श्राद्धाः [illegible] ण्यन्ते इति द्वितीयं प्रायोजनं । अन्य
स्वप्रकरणाद्गतप्रयोगकालादेवतोऽदः प्रयोगः कर्तुं न शक्यते । देवताक
ल्पयितुं न शक्यते । नादेत [illegible] नत्रस्म मापद्मायामारभ्यते । तत्र तावत्प्रथम मा
तृश्राद्धस्य नं पठितं न [illegible] पामः । अस्य च [illegible] आचार्याणा मा [illegible] व ग्रं
थादेव ज्ञातव्याः । सायमाहुति संस्कारा [illegible] प्रत्यय [illegible] तस्य च विधिः का २
र्याय [illegible] त्र [illegible] तैः । [illegible] वित्र [illegible] विशाखा मघा वा [illegible] यां [illegible] वा म
संप [illegible] त्रिवा [illegible] कादौ [illegible] न दिवा [illegible] आभ्युदयिकं श्राद्धं संचा

ग्रंत। ननु अत्रैव तेषां प्रयोगः कथित एव। अथातः सूत्राणि व्याख्यागमप्या
निनवंति। यद्येवं आचार्याग्निश्चामि त्रलदसादिस्विद्यस्थान कर्तृत्ति यस्त्वा
2 न एव सूत्रार्थः। सत्यं किंतु अस्मिन्ग्रंथ इत्यादिस्तत्र परिभाषासूत्राणि विद्यंते। य
त्र सूर्य ऊः सानंदषियां कर्म कालवदाचित्स्मृतिविषयं नागच्छति तत्र
कर्म हानिर्जायेत। हीनवर्जितमात्रफलता विपरीतफलता वा स्यात्। तद्य
था च शिक्षाकारः। मंत्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह
स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेंद्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् इति प्रायोजनं। अन्य

दीन:

ततश्च श्वशुर्यजमानः पंचार मिर्दक्षिण स्वर्वतार मग्न्यागारं स्वचा पाह्निकं वपनं कारयि
त्वा ततो दंपती स्नातौ क्षौम वाससी परिधत्तः ततः श्वशुरो रग्निं मथित्वा ग्न्यागारस्था
पयति। ततश्च विश्य ऊलात्। संवरीषाधा। यस्य वा गृहात् प्रभृत मन्नं पश्चात्। ततेषाम
न्यतमस्मात् प्रदेशात् लौकिकामग्निं मानुष्य स्थापयेत्। ततो दंपती अपि दक्षिणम
न्नमश्नीयातां। ततो यजमान उपाशमनं वलायां देवाः पितरः पितरो देवा य्यादिम
स्मि समस्थाद्य यस्माद्भ मत्ति नातन्नं तर याभि स्वं मन्त्र ह्वात्‌ स्थात्‌ स्रांतः सा जात म स्वितिज
...न्या। ग्न्यागारं प्रविश्य पश्चा... नयादक्षिणतः पत्नी उपवि

...ताशत्रुः पात्नी आचरारा॥ अथ यष्टुर्ति यजमानायाग्नरारा॥ आज वेष्टनीं ताता
शमिन आदित्यालादिता बहीवर्द्धं चर्मा॥ तिंद्रु लानां त्रिः प्रस्तृति परिमाणा निबद्धा हिपो
त्राणि नापयि ब्बादनं पांक्ता॥ दस्थमाथ्या॥ बिलं मथ्या घृतेन पूरयेत्॥ ततस्मिं स्थिते आज्य
स्थी स्त्रिच्चः समित्ता ना हृ सनिधा भ्रिं दुबस्थ्यते॥ तु समिद्वयाशा विषेत्वं तेयासमिद्धिरं गिरः।
उपवाग्रहृ विश्मती हूताशीयं तु दर्यतं॥ आणस्थ समिधा॥ ममहृञ्च नासांस्व नरूणां मृत्वाप्र
थमयासमिध मा धायाद्वितीयां जुपतिततस्तृतीयया चतुर्थी श्चां यथासंख्याद्द समिधा ३
वाधाया नंतरं ततस्मान्नादनमथर्युः प्राश्यात्मपारा द्वाभ्यां ब्राह्मणोदन इति पश्चात् ततः
यजमानाश्चयीत वरं ददाति॥ ततः पत्नी यजमानयोः पाक्षिकमशनं॥ तथा जागरण

मपि पाक्षिकामेव। पत्नी यजमानयोरग्निश्च सकलामेव रात्रीं शकले दीपयित्वा ऽनन्त
नः प्रभाते समये तमग्निमुपशमय्य तत्स्थानं परिसमूह्य पालिप्याग्निरक्षां करोति
ततो यजमानाध्वर्यु मध्ये स्नातो। ततोऽध्वर्युरग्निरक्षितं प्रादेशमात्रं हिरण्यं दत्वा
ऊर्ध्वं ददाति। ततो मृत्तिकाचूर्णं ततस्त्रिसप्ततिभिः शरधाराभिर्वर्षयति। ततो हिरण्य
पाक्षिकं। ततो वायं यस्ता स्मेडितरिति प्रेषं ददाति। यजमानश्च वाग्यतो ऽनावृतोऽन
न्तरदिने आदित्याऽध्वमानाय. तिप्रवेश्य तिष्ठति ताम्रस्य पुरस्तान्मंथनो। ततो यजमान
नाम तरं दत्वा प्राणमभ्यातदक्ष ह्यायतं मंत्रं एकाक्षरांतं मनसा जप्य अग्निरुपरि बध्नाति
...लं संरुध्य अग्न्यंतं प्राण ... मकारांतमेव मनसा ऽध्याय

न्त्यग्राय ततः सोपयमनीकस्मानोद्धरणं ततो। स्रुः पुरस्ताद्गच्छति। ततः प्र
णीता। अग्निर्नीयते। ततो यजमानो धूममनुस्पृशमानो गच्छति। ततो ऽश्वस्य दक्षिणसर्व
पादेनाक्रामयित्वा प्राञ्चं नीत्वा ऽवस्थ्यं पश्चात्सि मुखं स्थाप्य। अग्निना पादैर्द्विः स्पृष्ट्वा स स्रवा
श्वस्पृष्ट्वा वा। ततो भूर्भुवः स्वर्देवदत्तस्याश्वा व्रतपा व्रतना दक्ष इत्यानेन मन्त्रेण एकाका न३
रं तेनाग्निमश्वपादानिदधाति। देवदत्त इत्यत्र तस्य स्थाने यजमाननामार्षेय नामाथ पुण्या ०
र्हयितव्यं। तद्यथा। गार्गवस्य या व्रतपा व्रतना दाक्षा। वासिष्ठस्य या। आत्रेयस्य त्वा। का ४
श्यपस्याद्य त्वावमादि। ततो यजमानः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखो ऽग्नेर्दक्षिणत उदङ्मुखो भूत्वा
ऽश्वस्य हवर्ध्दिमच्चारभ्य। द्यौरिव भूम्ना पृथिवीव वरिम्णा। तस्यास्ते पृथिवि देवयज

नि धृतम् । ग्निमन्वादधे मन्त्रा । ध्याया । दक्षहस्ते तं मंत्रम् अकारं तं जुह्वियात् । ततः आयं गोःपृ
श्निरक्रमी दित्यनया निःशिरः प्रिरूपस्थानं करोति । अपरत्र सार्पराज्ञ्युपस्थानमाश्व
र्यैव मिनंति ततो । आयुष्यस्य मध्ये प्रदक्षिणमानीय । अरत त्रसृजति । अथ तान्नामभे
दं तं ब्राह्मणं एनदनेनमथ श्रुतिविदर्विविक्तिं कर्म कृत्वा । ततो वक्ष्यमाणेन विधिना । ध्यासं ध्यारं सत्वा
साधुन कृत्वा न्यदीक्षा स्कावणाज्यं त्रिर्गृहीत्वा व ब्रह्मण्यद्रव्यणा तावदाज्यं दद्यात् । ध्यानज्जुहु
हस्ते ततो । चारम्भसमित्र माधाय इदं विष्णुर्विचक्रमे इत्यानेनमंत्रेण शाखाकारीत
न जुहुयात् । अथ प्रजापतिं मनसा ध्यायन् स्रुक्त्याजुहुयात् । ततो । श्चर्यादिवकं दद्यात् । ततो
नानाविधिना अग्नाय पवमानायाग्नये पावकायाग्नये शुचये अदित्यै पातघो

...ब्रह्म...तेन विधिना स्थालीपाकस्यावदानधर्म्मेण च तस्य आहुतीः कृत्वा ततः स्वि
ष्टकृत नाना यथा सादि दत्वा गं च आशीषं समाप्य ब्राह्मणान् भोजनं ॥ अथारणिपक्षं नांगीकु
र्वतां तत्र स्थालीपाकवन्निर्वापानां यानि नाम न्यतम स्मा सच एवाग्निमाहृत्य पूर्वाविधानुसंधारणपु
रःसर परिचया पूर्ववत् स्थालीपाकं निर्वाप्य ततः स्विष्टकृदादि शेषं कर्म कुर्यात् । कपिञ्जलादि पायवसंज्ञा
रादिकामिरपि गृह्य गार्हपत्यवदीति वचनात् । प्रत्यां च्यां समिध मन्त्रादध्यादिति वा
स्त्रीवा वतीये नाथ मात्रा मचन्त वति । ननु स्थालीपाकादि किं कर्त्तव्यमिति । तत्र अग्निं निंक्षीत तति वचना
त् । प्रवसन्थ नाम नप स्थालीपाकान् निर्वपेत् यावज्जीवं सायं प्रातश्च होमः कर्त्तव्यः । तं च सा
मः । अथ अग्नि आदित्य च स्थालीपाकेन विधिना त्रिः परिसमुह्य रातं चास न्धन परिस्तीर्णामि

5

यानेन मंत्रेण त्रिः पर्युक्ष्य समिधमाधायाग्नये स्वाहेति कृत्वा प्रजापतये स्वाहेति म-
नसा ध्यात्वा द्वितीयामाहुतिं जुहोति। एवमेतद् आहुती व्रीहियवतंडुलानामन्यतमे-
न दक्षिणपाणिना कुर्यात्। तंडुलानां प्रक्षालनं पाद्धिकं। ततः समिधमाधाय पूर्ववत्पर्यु-
क्षणं ततः प्रपातः अस्तु दिति आदित्य सत्यं चान्तेन परिषिंचामीति पर्युक्षणं। सूर्याय स्वाहे-
ति प्रथमामाहुतिः। शेषं पूर्ववत्। आधानं निवृत्य अनंतरं या पौर्णमासी तस्यां मध्याह्ने स्थाली-
य कर्म भवति तद्वक्ष्यामः। वक्ष्यमाणेन विधिना चरुं श्रपयित्वा अग्नाविष्णुभ्यां स्वाहा सरस्व-
त्यै स्वाहा। सरस्वते स्वाहा। इत्याज्येन ततः अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति कृत्वा याम्यासादं हुत्वा
तंत्रशेषं समाप्य ब्राह्मणभोजनं। पार्वणं विद्यात्। स्थालीपाकं पंचदशविधिः क्रियाते। तेषां अग्न-

ही ४

ध्य नमिति स्वाहा । अग्नये व्रतपतये स्वाहेति हुत्वा आकृती अधिकाशेषं समानमिति । अध्वा
रं गृह्णीयात् कर्मणि निवृत्ते यावज्जीवं दर्शपौर्णमासावनियमस्तस्योत्तमः कर्मणीव स्नानः ।
पौर्णमास्यां मांसं लवणं माषान्नं च वर्जयेत् प्रातश्चरुः कर्तव्यः एतानि नाश्नीयात् अ
ल्पाशनं च कर्तव्यं । मैथुनं च नाचरेत् । रात्रौ पुनर्दर्शपौर्णमासकर्मणि सायंप्रतिप
दादितमात्रावादिह्य शुचिः शुचिस्रुवा पूर्वारम्भणीयं प्रादेशिकरूपमानं निर्वपे
नां ग्रहणासादनं प्रायश्चित्तानि वर्जयेत् अपयित्वा अग्नये स्वाहेति हुत्वा तत आज्यस्थालीं तु
गृहीतं गृहीत्वा अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा । ततः पुनः स्रुवा गृहीत्वा अग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति हु
त्वा ततः स्विष्टकृतं तत्रशेषं समाप्य । अमावास्यायां पौर्णमास्यामिव व्रतादिकं कृत्वा

६..

6

प्रतिपदि स्मार्त्तक्रिय एवकालसंरूं श्रपयित्वा अग्नये स्वाहेति स्थालीपाकस्या-
वदानधर्म्मेण हुत्वा ततः आज्यं पूर्ववद्गृहीत्वा विष्णवे स्वाहेति हुत्वा ततः चरोर्द्वि-
तीयावदानं इन्द्राग्निभ्यां स्वाहेति हुत्वा ततः स्विष्टकृत्तन्त्रशेषं समापनीयं । सांनाय्यया-
जिना विशेषं वक्ष्यामः । याचितस्थालिसाग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति हुत्वा दध्ना इन्द्राग्नि-
भ्यां स्वाहेन्द्राय स्वाहेति । शेषं समानं । ततः आहिताग्नीनां प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामः ।
उपशान्ताग्नेर्होत्रयाहानेरारुरणं श्रपयित्वाग्नीस्थालीपाकस्यावस्थापयित्वा यदि कस्यचित्क्रि-
यमाणस्य कर्म्मणः कालातिक्रमो भवति तदा वक्ष्यमाणेन विधिना चरुं श्र-
पयित्वा आपापस्तान्यग्नये पथिकृते स्वाहेति हुत्वा ततः स्विष्टकृत्तन्त्रं

शाषं समाप्य अतीतं कर्म्म कर्त्तव्यं । एवं सार्वविष्टपि जप्तव्यं । ग्रामाग्निसंसर्ग्गे । अग्नये
विविचाय स्वाहा । दावाग्निसंसर्ग्गे अग्नाय संवर्ग्गाय स्वाहा । श्मशानाग्निसंस
र्ग्गे ऽग्नाय सुरभायं स्वाहा । तें घृताग्निसंसर्ग्गे । अग्नाय । शुमातस्वाहा । अथाय
जमानस्याक्रडुं बध्वा पाश्चात् भिर्जवति तताभावे क्षुत्वा तं तुलेश्वरुं अपायि
यारुद्राय स्वाहा । अथ दीर्घमिश्रानं गंतुमिच्छन्ततः प्राप्त पथिकृते स्वाहा
अथादलमकाल प्रतिपदि वा असमाप्य पर्वणि पर्वणि प्रवसति अव्रात्यन १
तामैथुनभाषादिना संख्याव करोति तताः । अग्नाय व्रतपतये स्वाहा । अथ व्रतका
ला रादन क्रियां करोति तत्ताः । अग्नाय व्रतभृते स्वाहा । अथ यदि गर्भरुद्धा

मातवंता । अग्नाय स्वाहा मवतस्वाहा । अनादिष्टप्रायश्चित्ते त्वान्नि सर्वप्रायश्चित्तिम
ति । अहरहः स्वाध्यायमधीयीतेत्यस्य कं तद्दयामः । अध्यानाद्वसविन्तरिति छंद्रा पादि
मनसस्पातिह तिपंच । ऋतं वसत्यं वाततीवादिति तिस्रः । आदित्या अववादिस्यात तथ्याहो ऽदं
मग्निश्चानिद्र विणानि । षट्टी त्यृका । हंसः शुचिषद्वसुरंतरिक्षसदित्यृका । नमो महद्भ्यो न
मो अर्भकेभ्य इत्यृका । यतइंद्रभयामह इत्यृका । अघस्य मास्य त्यृका । त्या मेरा ऽग्नि
त्यृका । ममाग्ने वर्चो विहवेष्विति नवा । स्वस्तिनामिमीता मश्विनाऽस्मद्इति पंच । क
न्यावरद्रांवस्यामः । कन्यामस्पृष्टा मिथुना मसमानार्षेयां ब्राह्मणापत्तां परिण
ब्रह्मरात्रज्वः संत्रयं ... वास्तवं ... वरका गौंडकामा न्यरिणाताअ

मेत्र यातां एवं गमा॰ ागमान तावदनु मंत्रणं वार्तव्यं यावदंगीकृत ततः पुष्पफलय
वासता नु दत्त ॐ तं वगदीयादेवदाता। ॥ दंलाइ स्यवं श्च नाम गिरूव्यारय श्यावायः सार्व
ता। ततः प्राङ्मुखोगस्या: प्रत्यङ्मुखो वरविशिका सर्वं नि माध्य। वाद ॐ तः ततो वरविन्न
का: अमुकगोत्रो वर: अमुकनामा (ना) स्य पूर्वजाः पितृतामा मातृस्था। एवं त्रिपुरु
षं वाच्य यित्वा। कन्यां प्रार्थयंत ततः कन्या वित्त केन प्रतिपादयेयथा। ॥ दंलाग्ना पस्था
पित अलिकालंद्रियात्या पापाय दास्यामीति। ततो द्वावपि पृष्टो अनाश्रू हूमस्यना ८
श्रृष्टो ॥ देवाना मा ज्ञान निशारूपत्तिशा स्त्रिपा अनन्तिशा स्व न्यमं ज़सा सत्यमुपागमंस्तु
वितामा ॥ इत्यानन मंत्राणा दत्त ॐ त त्वां पूर्सं पात्री पुष्पा दत्त फलायवदिरणामित्याम

8

ति मृशंति। ताता वरविन्नकसक आचार्यः आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिरित्यानेन मंत्रेण तां पा
णी कृत्याये मूर्द्धनि स्रवात ततः प्रजां त्वयि दधामि। पशूं स्त्वयि दधामि। ताजा ब्रह्मतयसिं त्वयि
दधामी इत्यानेन मंत्रेण कन्याम तु मंत्रयेत्। अपर घृतं ब्राव छात। आ नः प्रजां जनयतु प्रजा
पतिः स्रुके प्रजां त्वयि दधामी ति त्रीणि यजूंषि एकावाक्यं मंत्रः। आनन पात्रीम कमूर्द्धनि कारा
ति। अनुमंत्रणं न कर्त्तव्यं। एवं प्रतिपाद्य वर विन्नाविकगृहे माग्य कथितात प्रति क्रत्वा कर्म्मेप
वर्ति तद्यथा मः। चतुरस्रं गोमायेन स्थंडिलमुपलिप्य मध्ये उदकसंस्थं रेखाद्वयाद कसंस्थां च मध्ये
लेखां लिखित्वा तस्या उपरि प्राङ्मुख लेखा त्रय उदकसंस्थं रखाद्वया ज्ञिरस्पद्रपतत
ग्निं प्रणयामि मनसा शिवेनाय मस्तु संगमानां वसूनां। मा नो हिंसीः स्थविरं मा उमा

...णा जलं द्विपात् शं चतुष्पादे इत्यनेन मंत्रेण एकारां ततो ग्निं प्रांत्रं प्रणयति । तूष्णीं
वा ततः पाणिना सोदकेन प्रदक्षिणं त्रिः परिसमूह्य ततः कुशैः पुरस्तादारभ्य प्रदक्षिण
मरुपादकं सव्याद्दक्षिणतस्त्वाग्नेः ब्रह्मासनमुत्तरतः प्रणीतासनं ततो ब्रह्माणमुदकमं
ऽलं विष्टरं वा पुरस्तादानीय भूर्भुवः स्वरित्यनेन मंत्रेण जर्तीसान स्थापयित्वा पुष्प्ये
रर्चयति । ततः कांचः प्रणयती त्यनेन मंत्रेणापः प्रणीय भूर्भुवः स्वरित्यनेन मंत्रेण
प्रतिष्ठाप्य ततः परिस्तरणं साच्यन कुशान् गृहीत्वा दक्षिणं जानुं चाच्य दक्षिणेन हस्तेन पु २
रस्तादग्नेर्विस्तृणाति । प्रथमं पश्चादथ पश्चात् त्रिस्त्रिरेवं त्रिर्विस्तरणेन नवगुणा भवंति । अथ
वा पंचसु च स्तरणं कुर्यात् ततः पंचदश भवंति । अथ परं यवं यावत् द्वात्रिंशत्सहस्र स्तरणं कुर्यात्

त्रतस्त्रीणि पंचवा भवंति । मूलान्यग्रैः कृत्वादग्यातिस्मरणादनंतरं कुशतरुणसामग्रप्रशी
र्षीग्र अनंतर्गर्भिप्रादेशमात्रपवित्रे कुशमंतर्धाय पवित्रकरणस्यानमंत्रेण छित्वा प्राग
ग्रे कृत्वा विष्णुर्ध्या वित्यानेन मंत्रेणाद्भिरन्यः द्वे त्रीणि वा पवित्राणि कुर्यान्मंत्रस्तु स एव नतः
पवित्राभ्यां प्रदक्षिणमग्निं त्रिः पर्युक्ष्य गृहीतं पात्र्यासीत्यानेन मंत्रेणाज्यस्थाल्यादानमि
षुत्यय्यालनेन मंत्रेणाभिघार्याणं स्रुवमाश्च विलं प्रतप्य संमार्गकुशैः संमृज्य पुनः प्रत
प्य निदधाति । ऊर्जो त्वेत्यानेन मंत्रेणा दक्षिणासनं कृत्वा आज्यामग्नेतारणासादन
मंत्रेणाग्नौ प्रक्षिप्य पत्नीकं स्रुवं स्थाप्य तूला दक्षिणादक्ष्यासनापवानि क्षिप्य कांगुष्ठाभ्यां प
वित्रे (मूले) अग्रगृहीत्वा एवं वा मध्यप्रावान (मग) मूलगृहीत्वा दस्नुरखनं तां माध्यस्थवा कृत्वा

ग्रमाध्य पाद्यं दद्या तत: सवितुष्ट्वा प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण वसो: सूर्यस्य
रश्मिभिरिति रिच्यानेन मंत्रेणाज्यमुत्पुनाति तत: सवितुर्व: प्रसव इति वित्रातेनानेनै
व मंत्रेण स्रुवस्था आप उत्पुनाति तत स्ता: प्रणीता: प्रापयन्ती तत: शरणासमित्पात्र
इध्माणां प्राक्ताणां अपार त्वंद्यावत्र ति स्रुवस्था आप उत्पूय प्राकं प्रणीता: प्रापयके
ष्वं प्रोक्षणी: कुर्यात् तत: चरुपात्रमादाय पवित्रं तदिति स्थाव दक्षिणा दस्व न तंडुलमु
ष्टिं चरुपात्र निर्वपति यावद्देवयज्ञ चरु निर्वपतिता मुष्टा यामिन्द्राय जुष्टं निर्वपामीति मुष्टित्र १८
यं तूष्णीं च चतुर्थी मेवं सर्वचरु निर्वपाणाद्य ष्ट्वं आसादनं त्रि: प्रक्षालनं प्रोक्षणं त्रि:
प्रक्षालनं स्रुव पाणि ऊर्ध्व श्रात स्रुवकु प्रतपनं निक्षानं श्रुता विधारणं श्रुता नां तु श्राव

101

ण उदासितानां तु पृष्ठतः उदगविस्तृतं निवत्रिरुद्धासनं । पश्चादग्निनिधानं । पार्श्वप्रक्षालनं
पुनः अभ्यसिधारणं वा ततः स प्रस्तोसमिधा न्याभ्याय विप्रार्दशासीत्यानेन मंत्रेण सान्धनं कु
शान्दक्षिणेन मूलस्थापं स्रुगपरदीयाद दक्षिणं जानु भ्याञ्जानु अपामंतार दक्षिणं बाहुं कृत्वा आघा
रसंक्षिप्य । ध्व आकूती इत्याहुति त्रिमग्न प्रमति स्वं पितासि नहस्यानेन मंत्रेण ततः पश्चार्द्धाग्न
रारस्या विस्तृतं दक्षिण तां कृत्वा यस्यामहिमवंता महिम्यादिना मंत्रेण दक्षिण पश्चार्द्धा
ग्नरारत्या विस्तृतं उत्तरतां कृत्वा ततः अग्नये यस्मादन्यतरमा शून्यागां ततः सामायस्वाहेति
दक्षिणं तत अग्निर्जनिता साम कल्याणं श्रियं जायां ददातु स्वाहा । सामाञ्जनिमान्समाक
ल्याणं श्रियया जनिमन्तं काराग तु स्वाहा । पूषा ज्ञातिमान् समाकल्याण श्रिया पितृमात्रां

र्धिरग्नीतिमिंनं कुमारोत्स्थापका। आनेन प्रकारेण वक्ष्यमाणा नानिग्रहणं कर्त्तव्यं। एवामन्त्रि
स्य आज्याजनीर्जेवा अग्नाय स्विष्टकृत स्वाहेति स्विष्टकृतं जुयात। ततो भूः स्वाहा। भुवः स्वाहा।
स्वः स्वाहा। भूर्भुवः स्वः स्वाहेति भैः ध्वांहुत्य श्चतस्रः। ततो भूर्भुवः स्वः स्वाहा। अयाश्चाग्नेस्यन
भिशस्तिपाश्च सत्यमित्वमया असि अयासामनसा हाताया संहत्य मूहविषा। प्रयानः कृणुहि
नामकं स्वाहेति सर्वप्रायश्चित्तसंज्ञकाद्द आज्जीततः प्रजापतये स्वाहेति। ततः साध्यपालीये
कुशाग्नं दक्षिणानाग्र संगृह्य मूलसाद्यानानतत्पामग्रं स्वस्ववसमनक्ति मूलेसाद्यानमरे
लीया मध्यमाज्ञालीत्वा मध्ये। मूलं च ततस्थानन्निवर्ता सासीद्यानेन मंत्रेणाग्नौ क्षिपत्
ततो हि कः समिधाप्याधाय पूर्ववत्पर्युक्षणां तत इध्मापप्रवृक्षालति चैवननमार्जनं स्वाप

वितानतलोपरिष्टात् तत्राग्निरालानश्वान्तारणनीया प्रणीतान्त्राग्नेः पुरस्तात्कुम्भमानीय दक्षिण
तः पश्चाद्दिग्भुतस्य प्रस्तारणं वाग्नेः पुरस्तादानीय विमुंचतीति एवं प्रतिश्रुतानां च पञ्चपात्रासादादाज्य द
विषां प्रतनितिरिति रंजाणी लग्नकर्मावसानः अनन्तरं घारणाघाराज्यभागाः पाकिकाउ न्नरत्यागा
मुलेऽपाद्य विहितध्वनी पाताद्वर्जितं विवाहलग्नं मन्वष्टौ तस्मिन्निरूपितात्पश्चात्पाविनिवि
वाद परस्याभ्यासात्तिनि ...रात्रावती मार्द्दरा घ्नप्रपारं तु व्यासस्मृतौ प्रदराशासायां निशाया
मस्ति कालवातुरं नाकापविष्टा बंधुस्त्रियः पतिपुत्रवत्यः सुभगा लोकिका निर्मीतकान्न
गार्य्यः कन्यायाः स्नापनं कुर्य्युरिति वचारः कालस्नानाद कस्तूर्णाः सातैषिसिद्धा निश्राः सुगं
धद्रव्यमिश्राभ्यां कायं यथालाभं मंगल्यान्निषिद्धानि तैः सशिरस्कां वस्त्रां स्नापयित्वा नूतनसी

नः सं नवं वा वासः परिधाय ततः उपालपानाद्रक्षणा घाघारा आज्यभागौ तं पूर्ववत् ततः पश्चा
दग्नेः कन्यामुपवेश्य आचार्यो महाव्याहृतयश्च तस्य आहुतीः अग्नये सोमाय प्रजापत
ये। मित्राय। वरुणाय। इंद्राय। इंद्राग्निभ्यां। गंधर्वाय। कामाय। ब्राह्मणे। वास्तोः। बृहस्पतये इति
दश मंत्रान् राष्ट्रभृत्यानी कामाय त्या अमात्रं। एवामते मिन्द्रा व्याहृतिभिः सप्तसप्तदश
भिर्मंत्रैः स्वाहाकारांतैः राष्ट्राकूतीं उद्यानं ततः अष्टमा मष्टावांत्रं विशेषवा। अर्धशाकानु
रथ्या चतुर्नारान्नन तर्पयित्वा चतुःप्रकारं तु तत्कारयेत् ततः पाहिकांस्विष्टकृतां मह १२
व्याहृतिभिः सर्व प्रायश्चित्तादि ते त्राशषा दिक्षिवस्मा पनीयं वस्त्राव। दक्षिणायथाशक्तिदे
शानाय स्वाहा। इति धृतआकूती अधिकाराश्च समाने ततः प्रजापति आज्यनामा लाजन्॥ ८॥

12

विवाहकर्म वक्ष्यामः। वरः स्नातः कृतलौकिकमंगलः सितचंदनानुलिप्तः सितमाल्यांब
रधरः सर्वदिग्भागाशासनः कृतपुण्याहघोषापूर्यामाणकृत श्वशुरगृहमागच्छ्या पालपल्लो
ल्लखनाघोषाघोराज्जागांते निर्विकल्पो कारातितत्तः अविधवाः सुभगाः सुरूपा ह्रुत्यापा
याः कन्यासखीः सावरं गृहीत्वा अमात्यैर्दर्शनाय कौतुकसंज्ञकं गृहं प्रवेशयंति। ता
भ्यां दधिघातकान्निमुक्ताप्यवारयंतितवर्तिर्थ्यं यत्प्राणायंति। कृणितच्छं ततः प्राणिरनुरा
ता रेण्यासीद्दत्तु इत्यनेन मंत्रेण कन्यायै वासः प्रयच्छति। विविरात्पर्वदृष्टा मि
यानेन मंत्रेणोंकार नत्तोंऽर्कहा इति। ततः समंजंतु विश्वेदेवा इत्यनेन मंत्रेण अंकिणी
अंजयति। प्रथमं दक्षिणे ततः सव्ये मंत्रश्चावर्तितताः यावच्छ्रयं रापीवायामांसु पुत्रांच

यथादिति। अविसवां वापालाम वं यामि दूरक्षणादियामित्यानेन मंत्रेण दक्षिणपा
णौ त्रिः पुष्पितां सपाशल्मलीं ददाति। रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव इत्यानेन मंत्रेण सव्ये
पाणावादर्शं ददाति। ततो नीललोहितं भवतीत्यानेन मंत्रेण ॐ सोमियाम मनसीमयं
वा क्वचित्सूत्रं क्वचिद्रत्नं ग्रथितमणित्रयं ग्रीवासूत्रकं कन्यायाः शातायाः आरू पितृभ्यां
दाया ग्रीवायां बध्नंति। अपरस्यान्तदत्तां ग्राणानुलंबः कर्णद्यः। ततो मधुमती राष
सी द्याविग्रापश्यानेन मंत्रेण मधूककुसुमानि ग्रीवायामेवामिव बध्नाति। वासा १२
तानोदरज्य ज्यर ग्रीवासूत्रकं वर्ण्यविवाशर्षं कामाना कराति। आसिजवसार मधुपर्को
भवति। नसभ्य विधिः। कन्यापूजितासायात्रेव लिख्यात्। कन्यासक्तः पिता भ्राता

13

त्रि येन्याकारं पंचात्रासंख्याकं

आचामयित्वा कूर्चः कूर्चं कूर्चः इत्यनेन मंत्रेण अश्मयं कूर्चं जामात्रे ददाति। ततो
जामाता कूर्चं गृहीत्वा अहं वर्ष्म सजातानां विद्युतामिव सूर्यः इदं तमधितिष्ठामि यो
अस्मां अभिदासतीति अनेन मंत्रेण दक्षिणः पादे कूर्चं उपविशत्युपविशति ति
ष्ठतीति वा। ततः कन्यापितः पाद्यं पाद्यं पाद्यमित्यनेन मंत्रेण पादप्रक्षालनं ददाति। ततो
जामाता विराजो दोहोसि विराजो दोहमशीय मयि पद्यायै विराजो दोहः इत्यनेन मं
त्रेण पादोदकं गृह्णाति। ततः कन्यापिता अर्घ्यमर्घ्यमर्घ्यमित्यनेन मंत्रेणार्घोदकं ददा घा॥२
ति। ततो जामाताञ्जली प्रतिगृह्य पादयोः परिनिनयति। ततः कन्यापिता आचमनी
यमाचमनीयमाचमनीयमित्यनेन आचमनोदकं ददाति। ततो जामाता आपो

हिष्टोमायामनुवइष्यतामिति शिष्टाः प्रत्युक्तं निरूपस्पृशति। ततः कन्यापिता मधुपर्कं
मधुपाकमिधुपर्क इत्यानेन मंत्रेण कांस्यपात्रेण संपुटस्थं दधिघृतमधुभ्यां मिश्रं जामा
त्रे ददाति। ततो जामाता तस्य वस्त्रावृतं मुद्राप्रमितं स्यचावकृष्य प्रतीक्ष इत्यानेन मं
त्रेण प्रकाराग्नेन दृष्ट्वा देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रति
गृह्णामि। यशसा स श्रद्धलवर्चसायः इत्यानेन मंत्रेण गृहीत्वा स्तृणीप्याणौ कृत्वा तत्सवस्त्रा
ग्निराजानो रुद्रयं श्चिन्त्यानेन मंत्रेण नामिकांगुष्ठाभ्यां सर्वाङ्गुलिभिः गृहीत्वा स्ववदि १४
कांस स्थापयति निर्लिंपति पुनर्दक्षिणहस्ते मिपवं सवर्तुं दिक्षु प्रसर्पं कृत्वा पितरस्वायमराजा
नो रुद्रा यचिन्त्यानेन मंत्रेण दक्षिणार्धं गृहीत्वा दक्षिणार्धं निर्लिंपति ततो यथाप

14

वीतीहृत्या उदकं स्पृष्ट्वा आदित्यास्त्वा वरुणराजाना नयत्वं त्विय्य नेन मंत्रेणोत्तरपूर्वस्यां दि
ग्दीया पश्चार्द्धनिर्तिसं पतिरुद्रास्त्वं इन्द्रराजाना नयत्वं त्विय्यानेन मंत्रेणाम्बराद्धजिह्वी यान्तरा
र्द्धनिलिसं पतिउदकं स्पृष्ट्वा विश्वेदेवाः प्रजापतिराजाना नयत्वं त्विय्यानेनमंत्रेण मध्यमजह्नी
यार्द्धमुक्षिपतनामदायादृतिति क्षिपतितिरकेपस्या प्राश्यततः समश्नाति मेदावृद्ध
निनिस्त्वाकंपीयाग्राह्मणायादक्षिणं दद्यात्स्वयं वा पिबतु उदकं वा क्षिपतु ततश्चायमप
शान्नादवीरक्तिस्पृयशस्यतानि श्वन्तस्पृतिरुरानि मूत्राशपादकं स्पृष्ट्वा प्राणा प्राणा असि प्राणं मपा
हीत्यानेन मंत्रेण नासिकामुखं वयुगपतस्पृशति चक्षुष्मा असि चक्षुर्मे पाहीत्यानेन मंत्र
णा चक्षुषी स्पृशति श्रोत्रं श्रोत्रमसि श्रोत्रं मे पाहीत्यानेन मंत्रेण श्रोत्रस्पृष्ट्वा ततः अन्नुनामा

र्दृताञ्चाय घिलिप्तं स्थानन मं त्रेण मुखं विमार्जयेदिति । अथवा समिं द्राणो मनसा निषिञ्चामि
रित्यका ऋवृ संवर्चसा पयसा संतनूभिरगन्महि मनसा संशिवेन त्वष्टा सुदत्रो विदधातु राय
स्पोषं मंत्रः आभ्यां प्राण संमर्शनं कुर्यादिति । मुखविमार्जनं तु समानमेव तत्सर्वं [illegible]त
स्त्रिभ्युद्यावकन्या विप्र केन गौरिति त्रिरुक्तम्[illegible] जामाता वक्षार्थ मानीतायां गलि कु
रूलाति वक्षार्थ मनुज्ञां ददाति । ततः कन्या विप्र केन मित्र द्वेष्यः शाखा पशुः कार्यः । त
स्य विसिसु परिष्टाद् धर्मः । अथवा मातारुद्राणां दुहिता वसूनां इत्यृचा मन्त्रं जपित्वा तत १५
द्वे उत्सृजत तृणान्यत्त्विच्येवं ब्रूया ततः कन्या विप्र केन मित्रः पशुर्न कर्तव्यः । कूर्चदाना
दि गारुसर्जनान्तं सूत्रपठितं कर्म कृत्वा ततः कन्यामुदकपूर्वां पिता भ्राता वा ददाति अपार
च्यागतमात्र खावकामा तु मधुपर्कं कृत्वा कन्यां दत्वा ततः कौतुक गृहं प्रावेशयेदिति । अन्यत

15

दत्तपाद्याय वस्त्रोपवीतं कर्णवेष्टनं ततः तां मांजामात्रे ददाति । ततः पश्चाद् दाम्नः कन्या सुपादी स्पातरना
तरस्तुपाणिशायतुं । ताना स्वारध्यायां वधूकायां मध्यस्थाय स्थितिविष्व ततः आच्छाद्य तीर्थ्याणि प्राप्तं
मध्याय स्थितिस्त्रिसूत्रस्याज्ञापयतीति पठति । तस्यां वरायापयित्वा मन्त्रपतराणादत्तव्यास्य । नाम महादेवाह
तिहामालां तरं सम्प्रार्थ्य श्वश्रुरं ज्ञानप्रयान नमं । ब्राह्मणस्वादवाचारान् जनपिता भ्राता वा । तिष्ठ प्रत्यङ्मुख
आसीनायाः प्राङ्मुख्याः स्वयं ज्ञानाग्नानक वाणावा मूर्द्धि घृतं ज्ञापयति । ताता वर तिष्ठ प्रत्यङ्मुख आ
सीनायाः प्राङ्मुख्याः गृहीत्वामिति सोमप्रयाय हस्तमित्र्यानन मंत्रेण दक्षिणहस्तं । नाना नन
कन्यायाः दक्षिणं हस्तमुत्तानं सांगुष्ठं गृह्णाति । ततश्च कवितमा भरयास्य चारतापं वरुपित्र
आमाकमास्मि साय सायमस्त्र । माहं । द्योरहं पृथिवी त्वम् ऋक्त्वमसि सामाहं सामा मन्त्र ब्रतानामवतां
विवहावहै प्रजां प्रजनयावहै पुत्रान्विन्दावहै बहून् ते सन्तु जरदष्टय इति वजपति

द्वि॰शि॰५

अस्मिन्नवसारवर्यारा ब्राह्मणा युवानः सुरूपा दक्षिणेन उदङ्मुखा उपविश्य संस्पृष्टं नतु नरी

समाहत मिश्यारस्य विघ्नस्मादिदं उन्नरत राहितया कुशा वायशुः शिष्यावारा तत आचार्यो हि त्रुवः धरि

च्यानन मं त्राणा दपाउं जं नवं घृर यियाप्तुन्ना मः ह्रीराणा वृष्टस्याद्दीतिपत्रा तिसउ शानित

स्मिन्नुदउंल निक्षिपति हिरण्यं वपाहिवंतं ब्रह्मचारिणा वाग्यताय प्रयच्छति सब्रह्मचारी अ

ग्नेः प्रागुदीच्यां स्थापयित्वा दक्षिणाद ब्रह्मणा धारज्यारा तत आचार्य क्षिप्रान नमुत्तर तोग्नेः स्था

पयति उदउं लघूरणादि अस्मस्थापनांतं यावदसार्थः कारात्ति तावद्वाराग्रहीता एक्षि श्रोति २५

ततएहि सूनरी च्यानन मंत्रेणा ववरावश्मका स्थापयति ततउ दक्षीवां एकश्मा नमाति पाश्म

वद्वं स्थिरा नव अतिनिष्ठ घृतख्यातः सद्भव घृतनाप्यत इच्यानन मंत्र गाह्मानं दक्षिणे पादाग्र

गारादयति नाला ब्रह्मचार्यु दउं नाम्या मंतार ग्णा दउं नं प्रदक्षिणी रुया प्रदक्षिणमग्निं पर्यति

16

रेखासीदन्तरादग्नीत्यालभेव मं मणाद्वितीयं वासादत्वा प्राङ्मुखं रवीकारातिः ततआचार्योवधूकाया
अंजलौ सकृदुपस्तृणातिः ततः पिता भ्राता वा लाजांजलौ पत्र निष्क्रान्तस्य घा द्विरवदा
तिः त्रिः पंचावत्तिनां तनात्वावकं पर्यन्ति धारयति गृहीतशाखं प्रत्यन्ति धारयतिः ततस्यं नार्युप
ब्रूते लाजानावपंतिका शिवा शान्तिल्या मयासं चिरंजीवतु मेपतिः स्वाहेति पतिर्मे त्रं जपति वधू
तिमंत्री गृहीतपुरजा तां जुहोति नाज्जुहोतिः अश्मन आक्रमणादि वासादानवर्जितमेवं द्वितीयं
मामवं तृतीयं अर्यमणं कामं मनसा ध्यात्वा चतुर्थं लाजान् मानावधूकायाम ... इष ए
कपदी भव ऊर्जे द्विपदी भव रायस्पोषाय त्रिपदी भव आयोभव्याय चतुष्पदी भव पशुभ्यः पंचप
३२ दी भव ऋतुभ्यः षट्पदी भव सखा सप्तपदी भव इत्याभिः सप्तभिर्मन्त्रैः नवदम्पती तिरासन प्रादेशाद
रत्ना प्रागुदीच्यां दिशि सप्त पदानि क्रमयित्वा विष्णुस्त्वानयत्विति ... नेनमंत्रेण तानि पदानि क्रमति

प्राश्नाति अपरस्तु ब्यावच्छानि समुपदन्नामगाँड्रादकः कारयति। न गावराआपा दिष्टामयाम्नुवक्ष्ये
नाति स्विस्तृति ई श्विरुद ॐ नत्वाति मार्जि नैस्त्या नृत आत्मानावधू का मुम्र्धि थं दकस्य गावं ग्ना
कं ग्नां कं निःक्षिप्य गां ददाती ध्याव क्षुणो दा यकाय गां ददाति। ततः क्षिप्त्वा नतु आन्यल्पापि प्राप्य द्वाल प्रा२
१० गात्या यथा शक्त्या किं विद्धाति। सूयसि विडुडितारं। यावत्नि तस्य वधूकार्विशुं ठन्तं दद्यात्त्रा ति या अ
वाद कार्म्म ग्रवी गायत्राम्नणा। ग्रन्थश्राश्वं ददाति। आन्यल्पापि आद्मागणन्त्या पिं विद्वयात् उ
त्यास्य याहि कन्या श्वं दद्यादिति यावत्कवितां नीति। पाञ्छिका मत्तल। गृह्यगमनकर्म वक्ष्या १७
मः। गृह्यं नीयमा नायां वरूका याभावार्यः प्रवाम्य मित्वा मि वरुणस्य पाशादिति यतं तद् जानन्
ताना यदि वक्ष्या दिति। ता लच्छीवं रुद्रमि विमयं ता ग्रन्थ रक्षतिवारा जय यास्तायां वायदि रथे
नगच्छति ता ता अरू नमीम दांति आनन मंत्राणाहं वधू द्युत नाच्छीउ यति। आवार्य

17

स १

णासेन मंत्रं त्वामायि नद्या । भुवीति वध्ना याच्या । इत्यनेन मंत्रेण रथं दक्षिणं चक्रमसाध्य दू
न्त्यप्रकल्पयं इत्याचक्षते । ततः अपरथयुक्तस्य न्न इत्यनेन मंत्रेण पत्नीवहकॢ स्पृशारयं युगक्षि
द्रसु विलनति प्रथमं दक्षिणा यात अथरराध्या मंत्रिस्थ्यावर्त्ततां अथवा आलने एवं मंत्रेणाति
रंतनी स्पाजि मं आ ताता युक्तास्य अस्तु दक्षिणा इत्यनेन मंत्रेण दक्षिणं धुरि बलीवर्दं युन
क्ति युनक्तिमात आज्ञ्नामाकशिनाकरी इति द्वितीयमुत्तरस्यां युनक्ति ततः श्रुकावनद्धारवा
स्त्रा मित्यानेनाद्दीर्घ नयुक्तो बलीवर्दविजि मंत्रा ततो वर्षं वरविशा आत्याम अंकुति गरूकमाना
र्थ्यां यदि रथांग मीषाशादि न जायत या प्रयत्ना दिवा छिद्यत ततो वृक्षमाहित्य अग्रेस्कामत्र
पृश्य ततो अनिश्य यस्य खदिरस्य सार मित्यानेन मंत्रेण दारुमयं स्वद्रथांगं तत्समारचयेत्
ओं स्थं विदद्धं न वाजिन मित्यानेन मंत्रेण रज्जुमयस्य ग्रंथिं कुर्यात् ब्रह्मणा मिमीत मांभ्रिनात्

सर्वां
शभ्यां

वधूकायां ४

गारति पं ... ॐ पतिं सुकिंशुकं शल्मलिं विश्वरूपामिति रथमारादेव्यां वधूकायां ॐ पूतां मावि
दन्यारिपं थिनः इति वस्त्रं पाथ प्राग्नं ॐ पूतां य वधूश्चोर्द्दं वस्त्रमिति श्मशानं प्राग्नं ॐ पूतां वनस
लशानव स्त्री तिराद्धःस्यर्दर्थं वि नस्यातां प्राग्नं ॐ पूतां सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामानहससमिथुनाम्
वैं नाव मारादेव्यां ॐ पूतां अश्मन्वती रीयते संरभध्वमित्युत्ता मूर्वं तरंत्यौ ॐ पूतां यदन्योदका
पि नदी सवति युष्मानि वरास्वन गच्छति तथा पूता मव ॐ पूतां नाना नदी मध्ये गता या मुद
ॐ र्मिः शाम्या दृष्टिनयता मूर्वं ॐ पूतां वधूश्चापि छिन्नसुरलीगास्थूला अन्तरथाया ऋणादि गृह
श्चापणीं याव घर्क्ति विताविंतं नत्र घर्मंत्र जातं नधाराणां ॐ ... स्पर्शं यत्के सर्वजाते तदन्यान्न कर्तव्यं
तता गृहकृत्य प्राग्नायां वधूकाया मिदं प्रियं प्रजायाते समृध्यतामिति वनस्य स्वः सुमंगलीरि
यां वधू रितितिस्रः दावाकां ॐ पूतां अपारउद्धा वरुणां पलिजिं पूतां गृहद्वारा भूमा वरस्थावार्य

णपूर्वकं मधुपर्कः कर्त्तव्यः। अग्रामे स्वपेव पशुः कार्यत्वय अन्यापि विधिं सुपरिणा देववस्था मः। अ
थ गांध्यापाय मानं निष्कति ततस्तमधितस्मि देशा दिति केचिद्दिष्टं ति। अत्र तुल्य कामक
र्मविपाकः। अन्यत्र णो घो राज्यगणाः पार्थिवाः उपलोपनाल्पिते नाद्या धारादिनागां तेक
वानलालादिलवली वर्द्धविभिति वधसूपवशर्यं ति। तानावह्ः आशेरन्धार जात पतिद्धोरो
ति। अग्निना देवेन पृथिवीलोकेन लोकानामन्नादेन विद्युतां तेन त्वा शमयामि कल्या
णे श्रीः स्वाहा। वायुना देवेनान्तरिक्षलोकेन लोकानां धनादेन विद्युतां तेन त्वा शमया
मि कल्याणे श्रीः स्वाहा। सूर्येण देवेन द्युलोकेन लोकानां सामावादेन विद्युतां तेन त्वा
शमयामि कल्याणे श्रीः स्वाहा। चन्द्रमसा देवेन दिशां लोकेन लोकानां ब्रह्मवादेन विद्युतां ते
न त्वा शमयामि कल्याणे श्रीः स्वाहा। इत्याहुतिचतुष्टयं मन्त्रैः स्वाहाकारान्ते स्तनस्थानमाज्यमाहुती

उद्धियात । कल्याणि श्रियः स्थाने वधूकाया नाम ग्रहणं कार्यं ॥ अथवा सूर्या त पतिघ्नलक्ष्मी
र्देवरघ्नी जारघ्नी तां करोमि कल्याणि श्रीः स्वाहा ॥ एवं याा त पति घ्नलक्ष्मी रितिसमानं । सूर्या
त पतिघ्न लक्ष्मी रितिसमानं । भूर्भुवः स्वः यात पतिघ्नलक्ष्मी रिति समानं ५ । तत्र चत्वारो मंत्रा व
धूनामापल्लक्षिताः पार्वत्यां मंत्राणां स्थाने विकल्पिका सर्वे निष्पन्नाः कन्यायाः रन्यूनतारम
मंत्रचतुष्टयस्य न वतत्व अथा ऊनीर्ऊ यानतः ॥ आघारवत् पतिघ्नधी यानन मंत्राणां च तुष्टी
आज्याशाघाताविमोष्टितः कयान स्थित आज्यव दिनि तिसृ जिह्वाग्नि राज्य । शाख गणव । कोशा आ
न विमृष्टात ॥ तत्पादे द्या विषाज्ज निवनस स्वः पतिव्रीण स्वाहाकारामकं स्थावधूकाया मू १८
र्ध्नि ग्रां स्थावण स्वाहा ति । ततण क स्थंते ति आनयानिं गत्त पाचि स्थानन मंत्राणसाथ निज न
कुमारं वधूकाया उत्संगस्थापयति । अथवा रहीत नष्टस्य कुमार स्थासं गच्छ सौज्ञलोमं

19

गन्धानि फलानि दत्त्वा न तान् ब्राह्मणानुवाच: किं विद्ध्वा पुण्याहं सर्वान्तान्ब्रुवन्तीति ब्रूयात्र ब्राह्म
णाः पुण्याहमिति ब्रुवन्ति । ईदृशं कुमारी संगदानं कर्म एवमाश्वितत्वं नान्यास्त्रिकं ततः पाणि
कः श्रुत्वा तस्मात् मङ्गल्याद्यतिसर्वप्रायश्चित्तादि तत्त्वशेषं समापनीयमिति अथ राघवं पठन्ति
ज्ञानं तु हि मित्रं तस्मिन्नुपवेशना स्वाहाकारं मङ्गल्याद्यतिमिति ईर्ष्या पतिस्तु तस्या जातानि ते
षां मङ्गल्याद्यतिमिति तस्य कौमारी जीवात्तत अग्निना दावानलयेव माया अस्तु तस्य आज्ञा जगत
या दातव्या इति ततः देव सं मातियायाष्टमिति षल्लघवं न राजपुत्रं सार्वभौमं इति शब्दं श्रामि
यादिव धूलरं वजनीया त्रिकाम्रहं प्रक्षिपेदिति ततः प्रविश्य दक्षिणाग्नौ अकार्ष मित्यानन्तमित्र
णादं पश्चात् दधि संपिवत: वारामंत्रं जपित्वा तां नाम्यातो नाव यावदासीयात्तो यावन्नक्षत्रमादित्य:
ततः स्त्रीलत्वा बोधिपापात्मा मर्यादया नन्मात्राणि वारावधूकाया ध्रुवं दर्शयति तता वधू

नवधा

यदि पश्यति यदि न पश्यत्यपि ध्रुवं पश्यामि ध्रुवं ति दापयति लाजाद्यि तथा । ततः पा

णिग्रहणादारभ्य त्रिरात्रं मैथुनमकुर्वाणौ क्षारलवणवर्जितमाशयीयातां पिबतं वत्रि स्नातं चावगच्छत मि

१२ ति दूरतो नदं पश्च्चादिदृषि रूढं मञ्जुं डीयातां वारा मंत्रं जपेत सायं प्रातः र्ध्वे वा दमग्निं परिचारयी

तामि त्यन्ये तथा मः । अग्रस्य रणाधारादप्यागाः प्रादिकाः उपालपाना स्नस्वनाद्याधा

राज्यभागांतं कृत्वा ततः अग्नाय थाहा अग्नाय । स्विष्टकृतश्चा द्वया श्च स्थ ज्या तनामला धाह

ति सर्वप्रायश्चित्तादि नैत्राशांषं समापनीय मिति । प्रथम श्रुद्धि मंगर्भ क्रमा भवति । ततः अग्नाय २०

श्वाहेति अयस्मान पुमां सो मित्रा वरुणा पुमांसावश्विना वुभौ । पुमानिन्द्रश्चाग्निश्च पुमां

सं वर्द्धतां मयि स्वाहेति ऊर्वाद्विनीया सोविष्णुरनी । ततः पाणिग्रहणादारभ्य वारमा दारात्रं

विवाहाग्नावकर्तव्यः । अथ पाणिग्रहणानि दूत त्रिरात्रं य ... न श्रमन स्थिवाचदाथी दि

स्याः

20

त्वार   गृही २

चतुर्थीकर्मणि तिघसामः। अग्न्यगरणाधाराज्यभागा निर्दिष्टाः। उपालयना दक्षिणतोऽग्ने-
र्या ततः सर्वदेवानि प्रादिना दिग्भाग्येणांतं कृत्वा तानाग्नाय वायव सूर्याय चार्याग्नि वरुणायप्र-
ग्नि प्रजापत यशनि सप्त्राज्या देवताभ्यः सं तु तान्हुत्वा ततश्चरार क्षिप्र यणं शृ तस्या लिघार णा
सुदगुद्वासनं पार्श्व प्रक्षालनी पुनरभिघारणानि कृत्वा ततः समिदाधानादि आघाराज्यभा
गांतं करोति। तान्यस्मि न्नर्थेणिमहादेवाह लिनि ऊर्ध्वा स्थाली पाकस्य जुहोतीति। कविंतपठंती
तिपाक्षिकं महाव्याहृतिवतुष्ट्य नाज्येन जुहुयात्ततः सत्त्रपञ्चाग्न्या पत्नीयं तानाहिंदिविषः त्रिः
त्वार २ पंचार्ध्व(र्त्व)णां ततः पुनरग्न्यर्थस्य गृहीत्वा गृहीत्वा होमं मन्त्रिधारयति एवं सर्वत्र अग्नाय प्रायश्चित्तिरसि
त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि यस्याः पाणिघ्नी(ग्नी) तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा। वायो प्रायश्चित्तिरसि त्वं
देवानां प्रायश्चित्तिरसि यस्या अपत्यघ्नी तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा। सूर्य प्रायश्चित्तिरसि त्वं दे

वानां प्रायश्चित्तिरसि यास्या अपुत्रघ्न्या ततक्ष्मा भस्या अपजहि स्वाहा। अर्यमणं नु देवं कन्या
अग्निमयक्षत। स इमां देवो अर्यमा प्रेतो मुंचतु मामुतः स्वाहा। वरुणं नु देवं कन्या अग्निमय
क्षत। स इमां देवो वरुणः प्रेतो मुंचातु मामुतः स्वाहा। पूषणं नु देवं कन्या अग्निमयक्षत। स इमां
देवः पूषा प्रेतो मुंचातु मामुतः स्वाहा। प्रजापतिना चोदिता न्यस्यरनिरु कृष्णालोकाराल एताः
सघ्न आ ऊती सुहारी पावकस्य ऊर्या ततः सनूदाश्रुं गृहीयास रुद्धविषः। पंचार्षेयाणां छि। ततो
द्विरनि घार्यो ह्या श्चिप्रस्नात स्थाहुति यथ्यासा हंददालिं तालामलाछाकृति सर्वप्रायश्चित्तादि २९
नेत्राशाग्रं समापनीयमिति। पतस्पति श्मशाधाः मंडपालो किया स्नात्वा कार्यव्याः यदि निर्मथ्ये
क विवाहस्य यथेपहोमानाश्रितः। यदि पुनररणिपरः आश्रितस्सा ता अरणि निर्मथ्य नास्मि
न्नवा ग्नो होमाः कार्यव्याः। कार्यो द्विजानां रणिपक्षपाश्रितानामरणिस्थां निर्मथ्याग्निं

तस्मिन्नेवाग्नौ सर्वाणि शरीरसंस्कारार्थानि कर्माणि कर्तव्यानि ॥ गर्भाधानकर्मणि व
स्पतिः । अक्षशरणाघाराज्यभागाः पाक्षिकाः । ऋतुस्नातायां वध्वां सुगन्ध्य इति उपालयेनो
ल्लेखनाद्याघाराज्य भागान्तं ततो महाव्याहृतिवत् चतुष्टयं हुत्वा पश्चात् फलिनी मूलं पि
ष्टयित्वा तस्य पाणिं ततो दीर्घितः पतिव्रती ध्यापश्च स्यात् स्वगृह्य स्वाहाकारान्तस्य प्र
रसं दक्षिणनासिकापुटे निषिञ्चति आतरं प्राप्नोति ततो महाव्याहृतिवत् चतुष्टयं हुत्वा
पाक्षिकः स्विष्टकृत् ततो महाव्याहृति सर्वप्रायश्चित्तादि तन्त्रशेषं समापनीयमिति ततोऽपरात्रे
यस्यां वेलायां मैथुनं कर्तुमिच्छति तदा गन्धर्वस्य विश्वावसोः सुरिवसनी ध्यानेन मन्त्रेण वधूका
या योनिं दारोलोम सं प्रादशमति मध्य मैथुनमारभ्य ततः समाप्ते मैथुनकर्मणि निवृत्तायां
रतोत्सवक्रियायां पत्नी वधूमवघ्राय ततः प्राणायामात् रोत्तः दक्षामि कल्पयामि श्रीध्यानेन मन्त्र

यंत्रारु ॐ एव निश्वासं तथा मुंचति यथावष्टका यास्पर्शनं जव
ता तस्य नाम्ना पलद्दित न यंत्रारु ॐ एव निश्वासं तथा मुंचति यथा वष्टकायास्पर्शनं जव
णा तस्य नामा पलद्दितन यथा भूमिरग्निगर्भा यथा द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी वायुर्यथा दिशां गर्भ ए
ति एष प्रथम पदः । यथा भूमिरग्निगर्भा यथा द्योरिन्द्रेण गर्भिणी वायुर्यथा दिशां गर्भ
वं गर्भं दधामि ते तत्र कन्या तां ॐ आनन वामं घ्राण निश्वासं मुंचति एष द्वितीयः पदः । अथवा ए
तायानिं गर्भ एतु पुमान् बाण इव इषुधिं आवीरत्रा जायतां पुत्र स्ते दशमास्यः पुमांसं पु
त्रं जनय तं पुमाननुजायतां तेषां माता भविष्यसि जातानां जनयाश्च यान् सिंच पुंसि वृषभाः र
तक्षता स्त्रियामनुषिञ्चतु तथा तद् ब्रवीत्पाता प्रजापतिरब्रवीत् प्रजापतिर्व्यदधात् सविता च क
ल्पयत् स्त्रीरूपमन्यां स्वादधात् पुमांसमादधादिह यानि प्रभूणि वीर्याणि वृषभा जनयन्तु नः
नाति पुंसं पुत्रं जनय स्तु प्रसू । द्विसुं तुका जव अग्नि कं दवील यस्य गर्भमाप्य आदिसास यानि वघाण वृष
न्नासदि प्रजा त्येवादवामादं यस्थ त्यानि प्रतिरामा गरनाय पुमान् पुत्रा धीयतां गर्भ च

२२

22

तः तां पितृवृद्धिदेशभागस्थाग्नेरुत्तरस्यां जायमानां ग्रेष्ठतमस्थानां आनयोनि निमित्थवभादिमन्त्रगणः
आनमना अन्तुप्राणनं कुर्यात् पञ्चतीयः पक्षः । एतच्छायाकण्ठाद्विमर्शनान्तुप्राणनान्ते मिथुन मेधु
नकुर्यादिकार्द संस्थाना दपारश्यावत्सातां मिधुनातः शोभं मध्या त्र्यायम अन्तुप्राणनं कुर्यात् अ
न्यथा ऊ पूर्वाश्च्यां पश्चान्याम न्यतराग पन्दिगाण अनुप्राणनं स्यात् ततः आनयोनिं गर्भएति शिवमा
दि मन्त्रगणं जपेत् । एवं गर्भिणीभूतायां वधूकायां तृतीयमासि पुंसवनं भवति तत्र दशपामः । एतद्
धुष्ठ्य णभ्रवाणानवा वारिश्विंत त्वस्मरणा घारा श्रु जागाः पाङ्किकाथ अपालपना त्वारवना घाराक्षा ना
गांन स्या मघा चाद्गुनिवशुभ्रष्य माध्यस्य कुर्यात् तांलोमासाम्नश्चासू स्नलला श वा दर्भस्सूची अ
या श्रीवा न्याग्राध स्थमा ऊर्ध्व स्तुन्धिताशाख्या तथ्यांयः सर्वेषां दृष्ट्वा धुरहांवा अथवा कालामा याव
न्न र्क्ष्यात नावादेव स्वापस्यांग्रु ईत्वात या माद्रवनीयस्था भिन्नुरपालां वा अथवासमाशयेरो
श्री

पत्रो८५

उक्तसंस्कारं वा प तेषां सामीप्याद्दीना मन्यतमन्यस्य यामग्रं कृत्वा नग्न अग्निनारयम श्रवक्तनम

स्तुरीयमनसापा छयितुम मिद्दा स्विष्ठ नवस्त्रीसर्वादिप्रशंगरूपः सुजाराव याक्षः इत्याप्तस्व उत्तिमं

स्वः स्वाहाकारांते दक्षिणानां साम्राट् प्रतिमंत्रं यद्धारानि षकान् कृत्वा ततो महाव्याहृतिवत्सुष्टं

ततः प्राश्रित्वा स्विष्टकृत ततो महाव्याहृति सर्वप्रायश्चित्तादितंत्रशेषं समापनीयमिति ॥ गर्भा

दानं वक्ष्यामः । गर्भसंभवादारभ्य वत्सरार्थमासि भवति ॥ अत्र स्मरणाघारभागौ निर्विकल्पाः

अग्नाय इष्टं करिष्यामीति मनसा ग्रहणं उपालयनात् स्मरणाद्घारात् भागांते कृत्वा ततः वृक्षणामिः २३

संविदान इति प्रत्यृचं षड्भिर्मंत्रैः स्वाहाकारांते: सत्ताकृती सताली पावकस्या वदान्यक्षाम्बीण कृत्वा ततः स्वि

ष्टकृतं कृत्वा महाव्याहृति सर्वप्रायश्चित्तादितंत्रशेषं समापय्य ततः प्राशु स्तनायां यदार्भो परिशिष्टं तद्

स्तनेन गर्भिणीं वा बध्नीयात् तन्नासिकायां त्यामिति अन्यदेवनु प्रत्यृचं यथा लिंगं मंत्रा नीयते मार्षिः ॥

नावी

23

सीमंतोन्नयनं वक्ष्यामः। गर्भाधानानुमासात्तु सप्तमे मासि प्रथमगर्भे सीमंतोन्नयनं ग
वति सा वापि पुंकरणानि पुंलिंगानि नक्षत्राणि पुंलिंगेषु नक्षत्रेषु कर्तव्यं। अग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभाग
न्ते विदित्वा। उपालंभनाद्वहनान्ता आघारावाज्यभागौ तंत्रं च। ततो लाजागलि कं स्नानं कारयित्वा अ
हतवाससी परिधाय पश्चादग्नेरुपविश्य। पत्न्यास्थाप्यां मध्याहृति त्रिः श्वेतस्थ आज्याहुतीर्जुहोति। ततः
स्थालीपाकस्य मुख्यं निरूप्य वाधानाद्दरदात्तदा श्रावपाद्यं जीवान्तं मस्तिकं वयां दक्षस्य सीमंतं सुमति
स यस्य ग्रीवा। स्वाना प्रजाया उत्तराय इति धाता ददातु विश्वं तु वनं जजान धाता पुत्रं यजमाना नापद
तात्तस्मा उ हव्यं घृतवज्जुहोतन इति सूत्रं पठितं मंत्रद्वयं। तज्जामेष परा पुनेष्वित्ति तिस्रः स्नुवाः प्र
जापतेनत्वदेतान्यन्य इति षष्ठी। एतैः षड्भिर्मंत्रैः स्वाहाकारांतैः षड्भिर्जुहोति। रवदानसामी
तस्थालीपाकस्याहुत्यान्ततः स्विष्टकृतया ससमशमल्याः दर्भस्य व्यावा ऐताज्यामन्यतरा

मुडुंबरफलैरजिनावैः सहग्रहीचामल्यारमथ्यदारस्य लोकाग्रसिद्धं सीमंतमुन्नयति
त्रिः । अपराह्ववंश्यासंस्थाते नाचिरं त आरस्य सीमंतमुन्नयंति । तालापर्णवृंतस्थिरस्थ्यानेन मं
त्रेण ताम्यकडुंबरफलानि गर्भिण्या उरसंग निदधाति । अपरउश्वावस्थाने पर्णवृंतस्थिरस्थ्यानेन
मंत्रेण सीमंतमुन्नयति । त्रस्तीमु संग निदधाति तत उरसंगस्थानि फलानि त्रयवृतिसूत्रबधा
अप्रमरूऊं वाला वृद्धज्ञीव फलिनीति बध्यानेन मंत्रेण तत्त्रवृतिसूत्रमुडुंबरफलैर्ग्रथितं ग्री
सं४ वां च बध्ना वीणागाथिनो राजानं गायतेति ब्रूयात् । अथवान्यं कंचिद्वीणागाथिनं रुग्णार्तं स्थास्था २४
तंय शस्येकंगायात तिब्रूयात् । ततश्छंदक प्रासपात्रिव्रीहि यवा था प्रक्षिप्य विलुप्यान्निं कन्या
य त्रिविच्यका स्वकारापामहं सुहवां सु ष्टुतीडुवस्तिवषल्ल्वः । । ते ः सा प्रा निर्मं त्रिस्कतमिश्रन्थे
दकस्य प्रति मंत्रं सप्त प्रसृतीन् गर्भिण्यां पाययते ततश्चावांतायाः स्नुपासंस्थिरत्नांस्व

२४

वृत्ताशिरागा एवं यद्गुह्यं दीर्घाणि यानि भूमि नाम सामतितन्त्र रिथ्यानन मंत्राणां गर्भितो ऽद्दल
सितिभूमान्तानाला निर्थ्य प्रदक्षिणा पास्त्रीतां मंगलगीतकानि गापायेत् । अथवा याबद्धूस्तवसलिलं
तावां वा गापयेत् । ततः कृत्वा प्रजन समर्घ्य बलीवर्द दक्षिणा । ततः स्विष्टकृत् नाना मन्त्राभ्यादि सिस
वैश्राय स्वि मादि मंत्र शिष्यं समापनीयमिति ॥ काकानि नीवृद्धवालेङ्गनिका । मालाहितः शालाने
मर्दितः फलेः मस्तक वा तनी मंडली मृष्टमानापि स्थला भवति । पाठ किाक निचय प्रसिद्धा । का शाल
कीनिघाघास्की निप्रसिद्धा वृहती प्रसिद्धा । एवा काल सीतर्कं कागाग्य कालिकाति प्रसिद्धा । एतवं
पंचानां मूला नि पाषयित्वा तविष्य रूपिका रक्षु पासपायेत् । ततः स्नापयानात्थं निन्तु शरीरसंस्का
रकं इष्टार्थ त्रा दृष्टिय मिमन्त ॥ ज्ञानतर्पणविधानम् । अत्र शरणाघारा ज्जागाः पारिकाः । क्रमा
रज्ञा मस्य अस्ति न्यायांना स्यादुपादान माना लक्ष्व नाया घारास्थ जागांतं शब्दा मन्ताध्यादनि हत्तुष्टयं

उ याबा ताबं नूक्षौत्रिरवघ्राय नत स्वा प्राशिदि यकुषा समनि दिस्ता स्पोर्दनि दीन्यातो स्त्रितिर्मे
त्रिः प्रति मंत्रं त्रिर्व दिर्वृ त्रिं निश्वासं बाल पा ख्या परि स्पाक सा शि नला स्तूत मधुनी एकीकृत्य दध्या स्वे
व एकीकृत्य तत सुवर्णा पार्कृतिकुर्यात अथवा श्रीह्ययावा सम्पि घृष्ट्वा अत्यनन्तर स्यात्मा स्थ्या प्र
तयचाभि मधु मन्त्रुत्वा यावंद प्रसूते स विद्यामाधानां अ युष्मा नुपिता दंवता सिःशर्नडी विशरादा
लोक स्मिन्नादंवं स्वस्य नन मं घाणा त्रिः प्राशयेत् सुवर्णन प्रतिप्राशनं मंत्रावृत्तिः। दंवदत्तस्य म
नस्नान कृत्वा व्रता टठ नथा प फा शासप्ता ग्रा शमाणां माथ एकमस्य माता कुर्यात्। य २५
रलावरह्यषं सुर्पि मस्राणा मिसं मध्य स्वा ततः स्पृश्य यां तं कुर्यात्। ध्यानि स्त्रिलत छिनप्रय
यांतमपिन कुर्यात्। द्वादशं बन्धुरस्युरं वा अथवा षल हस्त मिसं लागा नाम का। आमंत्रणं कुमा
रस्य कुर्यात्। नक्षत्र नाम माता पितरा बवजानीतां मितिः। अपरं व्याव हार्य स्नूरवं गुरु

षाणां मित्रं पितामहानां ज्ञातीनामेव नामकं यत्॥ नक्षत्रनामनीषिकया॥ आसां प्रतं मां ह्लादयस्य मनां तस्माम:
णा मा: शक्षप्राघस्य प्रशस्तस्मा निमा हितानिव रामान्पेभ्य वदार व्याग्घानि सख्या यथा स्थाना वक्षूये
प्रक्षिप्य मूर्ध्नि शिरोनेव मे ग्राण वत्त: प्राशयतु॥ अथवा भूरसि भुवं त्वयि दधामि देवदत्त: स्वाहा॥ भुवावायुक्
र्विदं त्वयि दधामि देवदत्त स्वाहा॥ स्व: सामविदं त्वयि दधामि देवदत्त स्वाहा॥ भूर्भुव: स्वरथर्वाङ्गिरा वाङ्मिति
हासहुरा णा मां सर्वा स्त्वयि दधामि देवदत्त स्वाहा॥ इत्यनेन वा वारा मंत्रा: स्वाहाकारान्ता: प्राक्
ष्यन्मस्य स्थाने विकल्पिकाः स्वयं ति एषां वर्तिमं त्रि श्वस्तु: प्राशयतु॥ देवदत्तस्य स्थाने प्र ग्रामाल
ये णा मामन्यत्र नामदध्यात्॥ अपर त्विवं वर्स्यं निय दोर्दं भं पेमां ह्लादय मन मितत्सिर्विकल्पाम्
नन्तवति॥ प्राशयत्कामीश्यानेन सह विकल्पा नास्ति॥ तत्र अन्यतारणपाक्षिणा कुमारस्य प्राशनं कृत्वा॥ त
त: ताम्बूल कुर्यात्॥ प्राश्यंमंत्र: कुमारस्य दक्षिणा कार्य पाणिना॥ वाग्देवीमनसा संविदाना प्रा

× कू रू प्विदमिति ३ श्री ३

ना १

णानवसि नसांदु ग्राहाः। ज्ञाघनांब्वासोमनसाय। देवीमहीमंत्रावाणीवीः सलिलाश्चयं सूरितिश्र
ाननमंत्रणा कुमारमञ्जमंत्रोततः। णा सूत्रणा स्तुवसंग्रथिया बालस्य दक्षिणा हस्ते बध्नाति ततएका
दशाह्निकस्तु वर्षे ब्राह्मणाय दद्यात्। देवाधाराय तां मनाथ्यां दत्तिस्विकुष्ठयं ततः पार्श्विक श्रिष्ट कु
तूनानां महाव्याहृतिसर्वप्रायश्चित्तादिनैव एतेषं समापनीयमिति ॥छ॥ नामकरणं वक्ष्यामः। व्यस्मिन्नवाग्ने

साधन

जातपार्श्वाः क्रमः कृतस्विस्ति भावदमपि कर्तव्या अक्षरणाद्याराग्रुताणां निर्विकल्पाः। ग्रहणा ग्राह
णानि नक्षत्राः। मातापितरौ कुमारस्य शिरस्नातौ। अहतवाससौ सोदकुंभौ उपलिप्तपात्रा प्रलम्बनाद्या २६
याराश्रुताग्नांतंस्थानानायश्चांतिथ्यो कुमारा जातनक्षां निर्थि प्रतिपादं द्वितीयायां तृतीयायां चतुर्थ्यां
पंचम्यां। षष्ठ्यां सप्तम्यां। अष्टम्यां। नवम्यां। दशम्यां। एकादश्यां। द्वादश्यां। त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पूर्णि
मास्यां। अमावास्यायां। आनन प्रधारणा जन्मतिथिं साधाकारांतां कुर्यानाना जन्म नक्षत्रस्य य

पूर्वनक्षत्रं तस्या देवतां कृत्वा नक्षत्रं जुहोति ततो जन्मनक्षत्रं तद्देवतां कृत्वा जन्मनक्षत्रं जुहोति
ततो जन्मनक्षत्रस्य पश्चात् यन्नक्षत्रं तस्या देवतां कृत्वा तं नक्षत्रं जुहोति कथं जुहोतीति वक्ष्यामः।
अश्विन्यां स्वाहा। अश्विनीभ्यां स्वाहा। यमाय स्वाहा। भरिण्यै स्वाहा। अग्नये स्वाहा। कृत्तिकाभ्यः स्वा-
हा। प्रजापतये स्वाहा। रोहिण्यै स्वाहा। सोमाय स्वाहा। मृगशिरसे स्वाहा। रुद्राय स्वाहा। आर्द्रायै
स्वाहा। अदितये स्वाहा। पुनर्वसुभ्यां स्वाहा। बृहस्पतये स्वाहा। पुष्याय स्वाहा। सर्पेभ्यः स्वाहा। अ-
श्लेषाभ्यः स्वाहा। पितृभ्यः स्वाहा। मघाभ्यः स्वाहा। भगाय स्वाहा। फाल्गुनीभ्यां स्वाहा। अर्यम्णे स्वा-
हा। फल्गुनीभ्यां स्वाहा। सवित्रे स्वाहा। हस्ताय स्वाहा। त्वष्ट्रे स्वाहा। चित्रायै स्वाहा। वायवे स्वा-
हा। स्वातये स्वाहा। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा। विशाखाभ्यां स्वाहा। मित्राय स्वाहा। अनुराधाय स्वाहा।
इंद्राय स्वाहा। ज्येष्ठाय स्वाहा। निरृत्यै स्वाहा। मूलाय स्वाहा। अद्भ्यः स्वाहा। आषाढाभ्यः स्वाहा। वि-

उत्तराषाढाभ्यः स्वाहा। अभिजिते स्वाहा।

ष्ठा। विश्वेदेवेभ्यः स्वाहा। अषाढाभ्यः स्वाहा। [illegible]य स्वाहा। श्रवणाय स्वाहा। वसुभ्यः स्वाहा। धनिष्ठाभ्यः
स्वाहा। वरुणाय स्वाहा। शतभिषजे स्वाहा। अजायैकपादे स्वाहा। प्रोष्ठपदाभ्यः स्वाहा। अहिर्बुध्न्या
य स्वाहा। प्रोष्ठपदाभ्यः स्वाहा। पूष्णे स्वाहा। रेवत्यै स्वाहा। एवं जन्मतिथिं नक्षत्रदेवताश्चि त्री
णि चरुतन्त्राणि। एताः सप्ताहुतीः कृत्वा ततः पुष्ट्यर्थं गौनिस्यं ममाग्निर्वरेण्यः आयुर्नो दवि
दीवास स्वाहा। आयुष्मा। अग्ने हविषा वृधानो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु ग
व्यं पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमं स्वाहा। त्वं सोम महे भगं मितिरुपू स्वाहा। कारांता। एवमनादश
ञ्जलीः स्तोत्री पात्रवस्त्रावद लक्ष्मीणकृत्वा ततश्चाघाषवदा पूर्व मादिवर्जित माल्यान्नाय २७
मोचन्त तेन भामध्ये प्रकाशं नया ब्राह्मणान् संपूज्य भोजयित्वा। स्वा। शिष्टजनं कृत्वा यात्रा सार्द्धं दयात्र
ता महाव्याहृतिः सर्वप्रायश्चित्तादि तन्त्रशेषं समापनीयमिति। ॥ एवमेव मासि मासि जन्मति

27

म १

थिं ऊर्द्धसंवत्सरा कृष्णाग्नौ ज्ञाहनानीति नामकरणं शुक्लकर्म्म शिशु ७ ॥ अथ निष्क्रमणं वक्ष्यामः । अत्र सरणाय
राज्ञ नागाः पाक्षिकाः ७ पालपानाहारवन्नाघाराज्ञ नागांते रुद्रानगउक्तान प्रकारेण कुमारस्य जन्मति
थिं आरभ्य अज्यानतः पाक्षिकः । विष्टरस्त्रागा महाव्याहृत्यादिलेत्र शेषं समापनीयमिति । एतस्मिं
मासि मासि जन्मतिथ्यां न स्मिन्न वाग्नौ तावत् क्रियात । यावत् संवत्सरं पूर्णं तत ऊर्ध्वं गृह्यान्तरतः सं
वत्सरे संवत्सरे आवसथ्याग्नौ तावत् क्रियात । यावत् कुमारस्याभीयं आवसथ्याधानं भवति । तत
ऊर्ध्वं यावदावसथ्याग्नौ तन यावज्जीवं कर्तव्यमिति ॥ ८ ॥ अथान्नप्राशनं वक्ष्यामः । कुमारस्य जन्मन
आरभ्य षाण्मास्ये अन्नप्राशनं भवति । लौकिकाग्नौ गृह्याग्नौ वान्तर एव कुर्यात् । प्रस्तरण
घाराज्यभागाः पाक्षिकाः । उपालपानाहारवनाद्या घाराज्यभागांते रुद्रानन्नाश्नन पात्रेन
ध्यानादहन नमी वस्त्राश्मश्मिणः । प्रदातारं तारिष ऊर्ज्जं नो धेहि द्विपादं चतुष्पादं ध्याल

याश्चिच्छित पुरुषत्रा या। तिष्ठे थ्यक्रु। मरुश्चिदेन पनसा। अनीक इथ्यक्रु। इन मा आयुग्राष वर्ष
रसतिगम माजा वरुण। सा मरराजन्। मानता स्मा अदिति शर्मा यं स च्छिष्ठाद वाऽर दक्षिपथा
सन्तु स्वाहा। एतेस्थाउ ल्लिमिंत्रिः आदाकारांति श्चन्तस्व आथाज्ञ मीऽयांतत अम्म आयूंषि पवस
स्थानेन मंत्रेण कुमार कर्म त्रिमित्रं स्थाना श्पिचि जावच्यानेन मंत्राणा दग्रेडूआशापु
प्राशुरव सुप विशदे पिमधु घृत मिश्रम नं महाव्याहृतिभिश्च त्रयीभिः प्रतिमंत्रं वक्तुः प्राशयेत
अपार थिवी सावित्रात्। वर्णयंति। महाव्याहृतिभिश्चिः प्राशायेदिति। एतत्रावन्निर्यं शरीर २९
संस्कारकं अथ कुमार स्यपिता कुमारकार्थ एवकामसं सुक्ता जावन्नेनातानिवप्रकारेणाज व्य २
ग मांसमनाद्यकामः। तितिरं ब्रह्मवर्चसकामः। मास्यं जवनकामः। घृतेनौदनं मादकांतेज
स्कामद्द्यते मन प्राशानन्तरं पाहितिकः छि ष्ट्र स्त्राता महाव्याहृतिसर्वप्रायश्चित्तादितंत्र
व्य १

28

x ग्रा

त्योर्थं समापनीयं । प्राशितशर्षंस कुमारास्येव माताश्चाश्री यातेत्या हूता कारणं वक्ष्यामः ॥८
कुमारस्यास्य कुमारस्या संचकार हार्थं अथवा श्री याय वाष्टिहूता कारणं जवति । एन यस्त्रित्रियस्य
स्य ग्राम विष्ट स्त्राति । अत्रस्मरणा घाराग्नौ नागराः पात्रिकाः उपानपानाल्लिखना ग्रा घोराग्निना
गांति स्थानं ताम्राश्रीच्छिपपानांति नामा घामर्या वत्तुर्णां द्विधाणां चत्वारि पृथकपात्राणि शत्रुणा
सर्पिर्विधा वनी वर्द्धवर्मा गोमयं कुशविरपसहितान्नाष्टस्थापितं आदर्शलादर्तुरंयपमा
लिखपालि । अत्र मनुष्यानरतः स्थापयित्वा मध्यात्व्हतियत्नुर्यं कृत्वानन आनस्थाद्वर्णीति कुमार
कावुपरिवशपर्णं पृथ्वी धृतावरीहून्मिणा मधुमंतमाः पृंवनीमधुनाप्याशर्भद्राक्षनस्पतामय
स्थानननमंत्रणा एकारांननउता शम्सुसीता आसिवति । ततआपतंदेजुञीवासदीघर्ष्विस्या
४ छ. स्ताहर्दिनों किकेमग्ना मंडपकर्णं धौ । अत्र कविसपठे तिपांवा मम ४२

यत्तद्भीस त्र्यायुसं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषं अगस्त्यस्य त्र्यायुषं यद्देवानां त्र्यायुषं तन्न क
रोमि त्र्यायुषं देवदत्तस्य अनेन मंत्रेण कुमारनामोपलक्षितेन त्रिराहतेन कुमारस्य शि
रसि दक्षिणपार्श्वे केशांस्तापानुसीतास्त्वा मिश्रितानि रक्षित्रिः प्रक्षालयेत्। ततस्त्रि
स्थ्रतयासप्तशलल्या विजरीकरणं प्रादिकं तनस्थानं बाकेशान् स्पृष्ट्वा नवनीतेन न्यूप्य
ततो कुशा त्रायस्थेन मिश्रानेन मंत्रेण तेषामेव केशानां दन प्रादेश कुशतरुणा मं
त्रेणयित ततः केशान् कुशतरुणाबादर्शेन द्रुगपत्रस्पृष्ट्वा। ततः लक्षाहि स्वधिति मा हिंसीः पितामि २५
नं हिंसीरित्यनेन मंत्रेण लोहक्षुरं गृहीत्वा तिष्यपार त्रिवर्षयावरात्। ताम्रमयं क्षुरं स्थितेति
मय नप्तुशता। ताम्रमयस्य छेदना सामर्थ्यात्। अनन्तुष्ठान चारेः। ततः क्षुरं गृहीत्वा येना
वपत्सविता स्मश्रुलाग्र क्षुरेण राज्ञो वरुणस्य विद्वानायनस्मान दृदस्य निदिंद्रस्य वाव

29

पक्षिरः। ततनञ्जस्नात्वो नुपात दमघा युष्मानूदीर्घायु २ यमस्तु वीरा ॥ दवदत्तस्स्थानं नमं त्रै
तासकुशनरूणात्रा केशां छित्वा सकुश लाभु। ककेगामायस्ता पत्यतू पूर्वं भ्रातउं दैवकीवस
स्यारुव। गामाय। केशस्कानूी नीमवं द्वितीयात्तु दत्तामवं श्नीरं रुद नैस्नया। गां दद्यात्
तैलवासः तातात्तानेवप्रकारेण। विरुमरतः। क्रियातातानापितेन यथा। गात्र क्षितित्रि
यमाणं मुंडनं कारयित्वा ताताम हा घ्याहृति वस्त्रयुग्मं। पक्षिक्षः क्षिप्रस्नतो न तामहाघ्याहृ
तिसर्वप्रायश्चित्तादित्तं ब्राह्मणेभ्यः समापनीयं। श्रीद्दियव तिल माष पात्राणि नापिताय दद्यात्। ब
स्त्रीष शिखंपात्र आदाश उदकस्यवासमीप कुमार केशान् छामो निखनेत्। कन्यानां स्त्रीका
कर्णालिकवर्धा निरुद्धा नी षोडशवार्षिकाद ष्टावा गोदानकर्म नयति नत्र कर प्रौरं लावे
नप्रकारेण हो रुहो अभिपिवाकतेषां। ताषां मूला करणाकर्मणा नमितिभ्रष्टं

सूत्रा विसाय केशाग्रं वर नरस्यात्वा सुप्रवास्तात शांखायनक गृह्यसंग्रह थ मात्र आयः समा
स: । ७ । उपनयनं वक्ष्यामः । गर्भाष्टमे वर्षे ब्राह्मणस्योपनयनं कुर्यात् । गर्भादेकादशे
सैकादशे क्षत्रियस्य । गर्भाद्द्वादशे विश्यस्य सावित्रीमा षोडशात् कालादूर्ध्वं नातीतः कालः द्विगु
४८ णोर्ध्वं नातिक्रमणमव्रात्यानयन्ति सदा श्रुतमुपनयाद्न विवाहादि क्रियते । अत्रस्मरणाद्धारणा
नागाः पार्श्विकाः । ७ । आलपाना स्मरणा या धारा श्रद्धांगतं स्यात्सप्तवादशैविषु श्रियं
कुर्वीन ताद्यथा । गात्रस्थिति व्रतमुंडन क्रियां स्नानं यथा विलव मलंकृतं । अहतनवा ३०
ससा छादितं व्रत स्नाता डिनाञ्जरीयं माणवकं नवा पश्चादग्नेः प्रत्यङ्मुखं स्थितं कुर्यात् । न
तआचार्यः प्राङ्मुख स्थितं इयं दुरुक्तात् परिबाधमाना वर्णं पवित्रं पुनतीन आगात् । प्राणा
पानाभ्यां बलमाविशंती सखा देवी सुभगा मेखलेयमिति शानन मंत्रेण मौंजीमेख

लातयाकटिप्रदेशा। अप्रदक्षिणां त्रिः परिवेष्टयति। त्रिवृत्तिरावेष्टाके नवगुणा भवंति ग्रंथीन् यथा
गोत्रप्रवरसंख्यया कृत्वा मेखलां मंत्रयज्ञोपवीतं मंत्रेण माणवकेनाधारयितव्यं मंत्र
लिंगानुमितश्रुतेर्दृष्टत्वं बलीयस्त्वाद्यज्ञोपवीतस्य विंशमिदं ब्रह्म नाभ्यनन्तं कसनं ऽरि
भुपरीदं वा। उपजिनंदास हेयज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वायोपवीतेनोपनह्यामीत्यनेन मंत्र
ण त्रिवृत ऊर्ध्ववृतं कार्पासमयं लंबमानं कण्ठप्रसिद्धं यज्ञोपवीतं गृहीत्वा माणवकस्य दक्षिणां
बाहुं प्रवेशयित्वा शिरः प्रवेश्य वामस्कंधे स्थापयति। एवं यज्ञोपवीती भवति। विपरी
तं प्राचीनावीतीति। यज्ञोपवीतिनं कृत्वा ननामा णाच कस्या मीयं वाजलि मुदकानपू
रयित्वाचार्यो नामासीत्याचार्यो माणवकं पृच्छति। देवदत्तशर्मास्मीति माणवकः स्वं नाम
कथयति। ततः समानार्षेयोप्याचार्यः पृच्छति। समानार्षेयाहमस्मीति माणवकः। वा

शुश्रूषति ताता ब्रह्मचारी नवा निर्व्वास्यार्यः श्रुत्वा ति ब्रह्मचार्य्यदं ताता इति माणवकः कस्य व्रतिः एवं प्र
श्नुत्र ब्रुयान् निर्व्वात्र आचार्य माणवकांजलौ भूर्भुवः स्वरित्यानेन मंत्रेणा दकांजलौ स्त्रीं नासिञ्च
माणवकांजलिं स्वहस्त संपुटेन दक्षिण हस्तं ग्रहीत्वा देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्बा
हुभ्यां पूष्णोहस्ताभ्यां उपनयामि देवदत्त इतीमं मंत्रं माणवक नामा पल्लवितं जपेत् अथ माण
वकस्य स्कन्धौ पिपस्य तिष्ठति ताता गाणानां त्वा गणपतिं हवामहे इत्युक्ता सूर्यं जपेत् अग्नीतनो
रि आपतानत्यनयशांस्त्रियः उपनयेत् । अथ माणवकस्य दक्षिण स्कंध्यापिष्टं अंधित तान वति न २१
ताम पदा वद नीस्त्र नाल्ला जपेत् ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ भूर्भुवः स्वः उपनयामि देवदत्तस्य ते
नमेत्र एण एवं वयामा अस्य पितरौ नां मंत्र माणवक नाम उच्चारयितव्यं । अपर स्थिवं स्वाय द
त्ता दस्या यासवितुरित्यानेन सद्दस मुच्यारति ततश्चा गृहीत्वा स्याम वद्दली तां नमो

31

स्तमग्रभी सविता हस्तमग्रभीत्पूषा ते हस्तमग्रभी दर्यमा हस्तमग्रभीत् । मित्रस्त्वमसि कर्म
णाग्निराचार्यस्तवादेव दासाः देवाः प्रजापत्ये तं ते ब्रह्मचारिणं ददामि इन्द्रैतं ते ब्रह्मचारिणं प
रिददाम्यादित्यैतं ते ब्रह्मचारिणं परिददामि विश्वेदेवा एतं वो ब्रह्मचारिणं परिददामि दीर्घायु
त्वस्य सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय रायस्पोषाय सर्वेषां वेदानामाधिपत्याय स्वाहा स्वाहा सुर
र्या इमं मन्त्रं माणवक नामा प्रच्छितं उपविश्य ततदंशीमात्मन मावर्त्य आदित्यमवेक्षमाणः
यन्त्र इत्यनेन मन्त्रेण माणवकं प्रदक्षिणं आवर्त्य विचार्य भूर्भुवः स्वः कारयति । माणवकमपि मन्त्रमनु
स्मारयति आचार्यो माणवकस्य दक्षिणकर्णं नारं स्कन्धं दक्षिणं हस्तं प्रवेश्य विद्यात्मा रक्षितस्सद
दयस्य प्रियाय भूयास्समिध्यानेन मन्त्रेण दक्षिणेन प्रादेशेन हृदयं दशमं विद्यासपादे
कं स्पृष्ट्वा ततः कूर्मी मप्रदक्षिणं पर्यावृत्य माणवकस्य हृदये माणवकस्य हृदयाय स्वाहा

गुलिं पाणिं स्थापयित्वा । मम व्रते हृदयं ते दधामि मम चित्तमनु चित्तं ते अस्तु । मम वाचमे
कमना जुषस्व बृहस्पतिष्ट्वा नियुनक्तु मह्यमावैं॰ कस्य सावित्रस्य ब्रह्मचर्यस्य देवदत्त र
त्रिहस्मं मंत्रं माणवकस्य नाम्नोपलक्षितं नापतौ । अथवा त्रिरात्रिकस्य सावित्रस्य ब्रह्मचर्यस्य
अथवा द्वादशरात्रिकस्य सावित्रस्य ब्रह्मचर्यस्य । अथवा सांवत्सरिकस्येति । उदकं सद्यो
ततः ऐंद्रीमावृतेत्यनेन मंत्रेण प्रदक्षिणं नयनः प्रदक्षिणमावर्त्तयित्वा प्राङ्मुखं कृत्वा
दक्षिणेन प्रादेशेन माणवकस्य दक्षिणं स्कंधं प्राप्तोमनारभ्य ब्रह्मचार्यसि समिधमा
धेह्यापोशान कर्म कुरु । मा दिवा सुषुप्था वाचं यच्छ समिदाधानादीनि मंत्रं जपित्वा तस्याक ३२
थयति यथा माणवकस्य प्रतिपत्तिर्भवति । ततः पश्चादग्नेः समिधया वर्द्धिश्च वस्त्रव्याय
च वर्हिषी मह्विन्नव्य मा यप्यासि षीमदिष्या इत्यनेन मंत्रेण माणवकः स्वस्मिन्नग्नौ

32

ग्नौ समिधमादध्यात् मंत्रिकां वा ॥ ७ ॥ सावित्र्यनुवचनं वक्ष्यामः ॥ ७ ॥ अग्निकार्याणि त्रयः पक्षाः
संवत्सरः सावित्रीमन्वाह त्रिरात्रं षडहं वा । तत्र तावत् क्षिप्रे रथस्य प्रयोगो गीयते । ततः सद्यश्चात । समि
दाधानान्तमुपनयनकर्म्म कृत्वा तस्मिन्नेवाग्नौ उत्तरतोऽग्नेः प्राङ्मुख आचार्यः प्रत्यङ्मुखश्च माणव
काद्यावपाप तिशतस्य त आचार्याय माणवकमधीहि भो इत्यभिवादयति । तत आचार्यो ॐकारं कृत्वा सा
वित्रीं भो अनुब्रूहीति माणवकं वाचयति । तत आचार्यो ॐकारं कृत्वा तत्सवितुर्वरेण्यमित्युक्त्वा मूर्धं पा
दं पादं पाठयित्वा अर्धर्चं अर्धर्चं पाठयेत् । ततः समस्तामेव माध्यवसानं नक्षत्रैश्च एतनामवर्णस्य
पि अनुब्रूयादिति सूत्र्यं तरीयं दर्शनं । एतां पाठयित्वा आपो नामस्थ । शिवा नामस्थ । ऊर्जा नामस्थ ।
अजरा नामस्थ । अभया नामस्थ । अमृता नामस्थ । तासां वाशीय सुमतौ मा धत्त इत्यानन माञ्चल्य अप
सांतेन सूत्र्यं तरा नान विधिना त्रिराचामयति मंत्रकार्यं वर्ज्जनीतानाग्नेः पश्चात् प्राङ्मुखस्य स्थितस्य

माणवकस्य प्राङ्मुख आचार्यस्तिष्ठन् एवंस्वस्ति ।। ना । मिमीलामश्विना । नग इति पूर्वार्द्धेन पालाशीं बैल्वीं
वा दण्डं नासाग्रसम्मितं नर्पयति । ततः आचार्याय माणवकाः गां ददाति । ततः आचार्यो माणवकं प्रद
क्षिणमग्निं पर्याणीयात । ततः महाव्याहृतिचतुष्टयं ततः प्राङ्मुखः स्थित्वा ... महाव्याहृतिसर्वप्राय
श्चित्तादि तंत्रशेषं समापनीयमिति । माणवकोपि तित्तिरादिर्नं कारादि नवनित सिक्तांदद्दीत्यानि नाति
लन मातामवश्रथमंस्या यत । मा उरलानृयात्रवश्यं ददाति नां याचनू । ततः आकृष्टम नियाकृश
न परिमाणं पूर्णं । ततः आगच्छद् दक्षिणं आचार्यस्य कथयित्वा । अद्य ता ... ततः अग्निकार्यं दि
वाचरणं भूमौ शयनं गुरुशुश्रूषा च एतानि ब्रह्मचारिणा नित्यं कर्तव्यानि । अथ व्रतच्छत्रं हिरण्यं
गामश्वं वस्त्रं पानदमेवं वा क्षान्यमन्नमथवा शाकं गुरवे प्रीतिमावहेदिति । एतदपि शास्त्राक
र्न्वयमिति ।। छ ।। क्षत्रियस्यापि विशिष्टस्य माणवकस्यापनयानं विशेषान् वक्ष्यामः । मौञ्जी ... म्

३३

33

×वल्लि

वासः अहतं वा रौरवं चर्म उत्तरीयं धनुर्ज्या मेखला नैयग्रोधो ललाटसंमितो दण्डो दक्षत्र
त्रिजपित्वा आगंता मा रिष एतान्त्रिजपतः सावित्र्यानुवचनं त्रिष्टुभं श्रियायच्च कृतं त्र आरोहिनरउसा
भावर्तमाने इत्यनामन्त्रं ब्रूयात् विद्यमाने ग्रामे ग्रामाद् दक्षिणादतस्या अविद्यमाने ग्रामे
गामाद्रव्यांतिरुं नवीतादद्दी ति लिख्यावनाति धानं शरीरसमानमिति विश्यस्य वस्ते विशिष्टस्य माणं
वरुणस्य विशसानुवस्नाम। पीतं कौशेयं वासः अहतं वा गव्यं वा चर्म उत्तरीयं अस्त्री सूत्री मेखला अ
दुम्बरः केशसम्मितो दण्डः सावित्र्यनुवचनं जगतीयं च पाय यच्छन्तीत त्रातीकृतं शानो विश्वरूपमे
तामस्य मन्त्रं ब्रूयात् निदां दक्षिणवतीति विश्वावरणा विभानी आद्याद दक्षिणा अविद्यमाना नागोः
शरीरसमानं दण्डश्च सर्वजातीयाः सर्वप्रमाणाश्च विकल्पेन सावित्र्यां तवंतिय यदि त्रिरात्र प
दे संवत्सरं पदं वा सावित्र्य नुवचनं कियान्तं न लालाकि वस्या संस्कारर दित सावित्र

रुक्मः कर्तव्यमिति ॥ ७ ॥ अनुवचनं वक्ष्यामः । अस्तमय उत्तरीय अनादाशानरकालं कान्तं मयानुस
न्नकामा माणवकं ग्रथितं संस्कारं कृत्वा लौकिके अग्नौ परिस्तरणं आचार्यः प्राङ्मुख उपविशति प्रत्यङ्मु
खो माणवक आसीनो माणवक आचार्यस्य पादोपसंग्रहणं कृत्वा अभिवादयति नाम्नाहं भो प्रत्यक्ष
दक्षिणान्तरान्पाणिभ्यां कुशमुष्टिं मादाय गृहीत्वा दक्षिणानङ्गुष्ठेनानामिकया कृत्वा आत्मानं
तस्मान्नवन कुशामाद्य आचार्यः संस्कृत्य नामादक्षिणेन पाणिना आत्मस्तु गामन्य अंजलिं
गृहीत्वा निरङ्क्ष्य परिषिञ्चन् माणवकं वाचयति सावित्रीं भो अनुब्रूहीति एवं आचार्यः निगदितं २४
माणवकेनाभिभूतः सावित्रीं भो अनुब्रूहीति एवं माणवकेनाभिहितः सावित्रीं ते अनुब्रवीमीत्याचार्य इति ब्रू
ते एवं सावित्र्यनुवर्त्य तां गायत्रीं भो अनुब्रूहीति माणवकेनाभिहितः गायत्रीं ते अनुब्रवीमीत्याचा
र्य इति ब्रूते विश्वामित्रीं भो अनुब्रूहीति माणवकेनाभिहितः विश्वामित्रीं ते अनुब्रवीमीत्याचार्य इति ब्रूते ।

×पिवदार्थं प्र २

34

×ब्रूते।

ऋषीन्तान् अनुब्रूहीति माणवकानाह ऋषीन् अनुब्रवीमीत्याचार्यो ब्रूते। दैवतान्यनुब्रूहीति मा
णवकानाह दैवतान्यनुब्रवीमीत्याचार्यो ब्रूते। छंदांसि तान्यनुब्रूहीति माणवकानाह छंदां
सि तान्यनुब्रवीमीत्याचार्यो ब्रूते। श्रुतिं तां अनुब्रूहीति माणवकानाह श्रुतिं तां अनुब्रवीमीत्याचा
र्यो ब्रूते। स्मृतिं तां अनुब्रूहीति माणवकानाह स्मृतिं तां अनुब्रवीमीत्याचार्यो ब्रूते। श्रद्धामेधां तां अ
नुब्रूहीति माणवकानाह श्रद्धामेधां तां अनुब्रवीमीत्याचार्यो ब्रूते। एवमुक्त्वा प्रत्यृचं ऋचा
न्त आचार्यो निमीलितपुरोहितमित्यादि सूक्तस्य मधुच्छंदा ऋषिरग्निर्देवता गायत्रं छंदः
एवं कथयित्वा तानावाचयति अनेन प्रकारेण सकलामेव संहितां पाठक्रमेण माणवकं वा
चयादेष तावत्प्रथमः कल्पः। अथवा यद्याचार्य ऋषिच्छंदांसि मंत्रगतानि न जानाति त
त्सवितुर्वरेण्यमित्येतां कृत्वा पादं पादं वाचयित्वार्धर्चं अर्धर्चं ततः सकलामेतां वाचयेत्।

वसानं न कुर्यात्। एवं वा स यित्वा स्वरूपतः कथयति। विश्वामित्रस्यार्षं मित्यर्षा विश्वामित्रोऽस्य दिताऽस्य
ताऽन्यर्षा सावित्री। गायत्रं छन्दोऽस्य गायत्री एषा त्रिपदा विकारेण सप्तविंशत्यक्षरा भवति यस्यैः
प्राणायामेष्वत्ति रष्टावित्य रष्टौ र वसानं कुर्याद् द्वितीये प्राणायामे द्वात्रिंशा प्रथम मवसानं द्वितीयाम्नाकृत्वा द्वि
तीयामन्तरपर्यन्तरं। अनुवाचनस्य अथवा एकैकमृषि मन्त्रं वाक्यं मन्त्रवाक्यं वानुब्रूयात् दशाममण्डले
नुवाकामकमन्त्रं ब्रूयात् तृतीयामन्तरपर्यन्तरं। अथवा प्रतिदिनं सार्वकं सार्वं यावन्मध्येशान्तराति
गुरुकावन्मा अ ब्रूयात् प्रतिदिनं यावत्संहितासमाप्ताऽहमिव चतुर्थीमन्तरपर्यन्तरं। अथवा पञ्चर्चाद २५
रणानुष्ठानमिच्छेतिर्वा रव्याता रः। अथवा एकैकस्य ऋषेः प्रथमं नमः वस्त्रं प्रतिदिनं ब्रूया
त्संहितासमाप्तिरिति। पञ्चमामन्तरपर्यन्तरं अथवा अनुवाकस्य प्रथमं मन्त्रं यस्त्वकमन्त्रं ब्रूयात् स
माप्तः। षष्ठामन्तरपर्यन्तरं अथवा सूक्तस्य सूक्तस्य। द्विसूक्ता मावर्त्यामूक मन्त्रस्यावाप्यमिाण

मन्त्र ४

35

पवस्य कथय यस्य स्वस्य तस्य एषां कर्मादि पूगा एवं प्रकारा मतस्तुनोस स्वम मत पर्यातरं मानृषां
सप्तानामपि पक्षाणां अपि वाविंदन्त । धिदेवतकं दासी श्चावार्यब्रह्मदत्तेन गर्द्दितायां पञ्चः । इति श्री
स्वाणीशाखाणांयादावायस्थिरावान नदन्तकृष्यादन्तानर स्मिन्नाद्धु समा । हृ अस्मि न्धाला कउ नयः
त्स्यमनुष्या आसुर स्थिरस्य यावदायार्थिक्रा तावद्वावयिया पृष्वाश्नानिरि इति कथयति । ततो नामकृत
का ग्रमासीन मन्त्रिमा मदर्षय स्याररसाशक्तिमापाव यिद्याएवमाधाश्रमनय इति कथयति । सा
दितामाधामिकां कर्त्तव्या । मघाश्च्रवा पठ । ताग्रहणा शक्ति मिथ्यान्नमादर्शिगणान्जानुना क्रमपद्म । लउ
श्रमरणानित्यवमादि नायथाश्रुन प्रकाराणा उशतरुणान्मध्दीया आनन्तुद्ग नागमायन
मूलाउंरमुदका पारसमर्थं सायाह्न मासिपूनस्मा । उपर्कं गृहीत्वा गृहीतनु उपाश्वासिव तितत
नुरदकः । शर्षं ब्रह्मचारी तापविशुतौ नभाशन स्त्रियां उर्यादिपारद्यर्थं व्याख्याता । यथा आचार्य

स्नानं नियमः इति तत्रस्मिन्नवादन्ये पराङ्मुखः भवति आसनं धान्य त्रिसंध्यं प्रदीयाननं तिथा न तवैडि
नादिवर्जितान्धन्यान्तिर्हिं वासुदेवाति अत्र च स्मरणात् घोरा राक्षसा नागाः पार्श्विकाः अपसर्पन्तामात्र स्वनाथा
घोराक्षुनागौ सर्पात न नादत्यान सर्वस्वं निमज्जनमिति प्रत्यूषं वा सत्र आउतीर स्नानमानानां क्रोशो
निर्नामामाणवकः स्वर विशादर भवदाः सुगंसि निर्विन्द्रिवार्य दत्तयित्वा स्वस्ति वचं ना क्रुवे
थितिब्रूयात् ततस्ताद्यायां यांत्रिसंगदीवाह्वे श्रीनिब्रूयात् ततः पादकंकुशिष्य स्नातमानं मदवाह
निस्त्रि आयुष्यिमादिनं त्राणं समापनीय मिति ॥ संध्योपासन कर्मप्रयोगः ॥ तत्र प्रातः
सायं प्रातश्च कर्तव्यं ग्राममध्य बाह्यतः प्रागुदीच्यां दिशि स्थण्डिले मितं कृ दिह्य प्राणायामं
मंत्रमंत्रणाचमनं ततः आपो हि ष्ठा मयोभुव इति च वार्षिणं प्रत्यूषं लोकप्रसिद्धं मा
र्जनं स्या ततः सूर्याभिमुखः स्नात्वा ऊर्ध्वपुटः वाग्यतः सावित्रीं जपे स्नावदाङ्घ्यां ३६

परा

36

दन्तारक्ताणां दर्शनस्थाने तर्पणाति। अं नाथायं संध्यायां महाव्याहृतयः सावित्री प्रसिद्धं
जपित्वा ततः आत्मानं तथा कृतन्नायं च विश्वतः इति सूक्तं कयानश्चित्र आभुव इति सूक्तं पराव
तमाय इति ऋषिर्वन आपो हिष्ठेत्येवमादीनि नाकप्रसिद्धानि ध्यानाय मानि शक्त्या जपित्वा गृह्णा
गरुडो पपेत्यात आमाव दिशं गत्वा दृश्यमानं श्वेतार्क पूर्ववत् मार्जनं कृत्वा प्राङ्मुखः
नाव तिष्ठेत् यावदादित्यो दृश्यते उदिते आदित्ये सायं तनमेव जपं कुर्यादिति अग्निका
र्यं विस्तामः। अहरहः सायं प्रातश्च कार्यं। अग्निं प्रज्वाल्य परिसमुह्य पर्युक्ष्य दक्षिणं जानु चाच्य
अग्नये समिधं महार्षिं बृहते जातवेदसे सामश्रवाय मिसृष्टं व जातवेदः अयं त इध्म आत्मा
एधाभ्या एधिषीमहि समिदसि तेजोसि तेजो मयि धेहि स्वाहा। समिद्धा मां समङ्क्ष्व प्र
जया पशुभिः ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन स्वाहा। एषा तेग्ने समित् तया वर्धस्व चाप्यायस्व वर्धिषीमहि च वय

मायव पात्विषी मा हिंसीः इत्यातेधुर्ज्जमिति त्रिः स्वाहाकारान्ते श्रुतव्यः समिधमाधाय

पर्युक्ष्य तत आग्निं भस्मांसधानं वा विनिपातं स्मृतिं यामर्दलि ललाटजात वेदाः आयं भुवनं नस्ये प्र

यच्छतु इत्यानेन मंत्रेणानामिका फरुनाने स्थाने ततः सोपर्स व्रतपा हिताडी इष्टं चक्षुः संप्रदाया

नुक्रितं त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषं अगस्त्यस्य त्र्यायुषं यद्देवानां त्र्यायुषं तन्मे

अस्तु त्र्यायुषं इत्यातेः पंचभिर्मंत्रैः प्रतिमंत्रं ललाट हृदय दक्षिणस्कंध वामस्कंध ततः पृष्ठ ३७

प्रान्तेषु [illegible] शास्त्र नमस्यना त्रिपुंड्र कानू स्थानात्र सर्वं व्याहारिणी महागात्रं यज्ञायम

त्र्यंबकं यजामहे त्र्यायुषं श्री स्वाहा स्तु नः स्वस्ति मे त्र्यायुषं [illegible] गात्र [illegible] शान्त्या अस्तु द्विपाद

शं चतुष्पाद इति जपित्वा समापनं विधिना गुरून् नमस्कृत्य [illegible] आनुष्ठानीय व्रत क

37

सर्वकामः। उदगयने यस्मिन्नेव काले इच्छत्याचार्यस्तस्मिन्न मांसाशी ब्रह्मचारी स्या
च्चतुर्दशी पंचदशी प्रतिपदमष्टमीमनोध्यायी नुक्ता श्राजाल दिवास द्वाव पिशिष्टाशाये
त्रेक्षात. अपराह्णे प्राग्दीर्घां शिंमथ्या उपालपानां हिरण्यनाद्याधाराज्ञागति प्रव
व पाहि किंच्यामनाध्या कृ त्वि उष्टयं क्ष्याता ततः पश्चादग्नेः पूर्व वह्नि स्थाया यो नि तन
त आचार्य अग्नाविन्द्र आदित्य विष्णुं वाचावसु परितो तत्र प्रक्षाल्य इत्यानंतर्मंत्रेण माणवक
प्रकृति तेन माणवकः परितो नाइति कृष्णपति तेन आचार्या यं माणवकं प्रामुखं
अन्तेन वाससा आचार्यः प्रदक्षिणं मुखं त्रिर्वेष्टयति युग्यान्न पतति तेन अपरिशिष्ट
शाः तथा तेन त्रिरात्रं समिदाधानं त्रिस्नावर मधःशय्या गुरुशुश्रूषां चाज्ञ वन्न्यायतो
अमहाराणां देवकाले निलो आवाप वस्ता ख्य वम शुश्राश्चि तथा कथयति। य

ष्या माणवकस्यान्तिपञ्जिरंवति अथवा एतान्नियमान् अहोरात्रमुपदिश्य ततो मध-
ध्याहुतिं जुहुयात् ततः पाद्धिकाग्निष्ट्वा ततो महाव्याहृति सर्वप्रायश्चित्तादिति आशाष्टसमा
पनीयमिति। अथास्य कर्म्मणो दक्षिणा काश्चित्सिंज्ञा। ततस्त्रिरात्रमहोरात्रं वा नियमा
ग्रपालयाना लिखना ष्टिं अङ्गुलिं पाणिं हृदये निधाय उपतिष्ठन् मन्त्रमुपनयन कर्म्म
स्वा ततो मम व्रते हृदयं ते दधामि मम चित्तमनु चित्तं ते अस्तु। मम वाचमेकमना जुष
स्व बृहस्पतिष्ट्वा नियुनक्तु मह्यमसौ वससंरक्ष स्वाहेत्यरीयस्य ब्रह्मचर्यं देवदत्त शर्मा माणव २८
कं श्रावयित्वा आचार्यस्तु या वानि ताः पुण्डरी मा दत्त मावर्त्त आदित्यास्य ख्याति समिदाधानान्तं कृ
त्वा तमा आपो नानस्त इति त्रिराचामयेत् पूर्ववद्दण्डमर्पयति। ततो माणवक आचार्याय वरं द
दाति। तत आचार्यो माणवकं पूर्ववदग्नेर्दक्षिणमग्निं पर्याणीय ततस्त्रिरात्रं समिदाधानं

38

तिरस्कावरणमित्यादि । यत्प्रतिषिद्धं तस्यानुसांध्यातं तामक्रव्याद् तिवत्सूयं ततः पार्श्विकास्थिष्टक
त्रातामक्रव्यादिति सर्वप्रायश्चित्तादितं त्रिरात्रं समापनीयमिति । ततः कस्मिंश्चित्प्रशस्ते दिवसे
पूर्वाह्णे मनुवाचनं कुर्यात् । तावद्देवसांगं पाठयेत् । सावित्र्यनुवाची यावत्त्रिरात्रं द्वादशरात्रं वा संवत्स
रं वा आचार्यकोऽरितिपदं वक्तुष्वयानि दिष्टं शाक्वर आतिकोपनिषदानि उसंततसरिकाणीति । वा
आकरव्रतं वक्ष्यामः । उत्थीरणिकां कृत्वा गत्रिरात्रं द्वादशरात्रं वा अनीतं तत उपनयनकर्म पूर्व
वत्कर्तव्यं । ममव्रते हृदयं तद्धयस्या मे ऋष्यात तदृस्या तिष्ठा निद्युन्नभु मत्वं सांवत्सरिकस्य शा
क्वरस्य ब्रह्मचर्यस्यादेव दत्वेति विशेषः । शेषं श्रुतौ यव कर्तव्यं । ततः संवत्सरपूर्णे द्वितीय
तिकां कृत्वा द्वादशरात्रं त्रिरात्रं वा यावत् अर्थानन्तर निवृत्ते प्रजानं विलायां प्रागुदीच्यां दिशि गच्छतः । आ
ममांसं चांडालं प्रसूतिकां रजस्वलां रुधिरं छिन्नं दृष्ट्वा श्मशानं सर्वाणि श्वापदानि सर्वाणि

व स्त्रेनक रूपाणि परिधाय मन्यमानं दृष्ट्वा निवर्त्तेत ततो निःक्रम्य प्राङ्मुखाधिनं स्थापयेत् दक्षिणामुख
म्या न्त्रुदित आदित्य उदक ग्रहणं मण्डलं प्रविशश्च ततः ओं ऽन गं क्षिं सुर ति मिश्यानन मन्त्र
ण्णादक धारया सदक्षिणां प्रदक्षिणं मण्डलं कृत्वा तानि व मन्त्राणि उदकपात्रं मध्यस्थापयित्वा तत्तूली
कुमारं सर्वाविक्षिपाति ततः ओं ऽन नमो सि मिश्यानेन मन्त्रेण शिष्याचार्यौ प्रविशतः ततः प्राङ्मुख
आचार्य प्रत्यङ्मुखः शिष्याह्वावधाप विशति तत्सम्मिश्रसुद पात्र द्वावपि दक्षिणा हस्ता निक्षिप्यान्त
र्दैकाराव्याहृतयश्च तस्य गायत्रीं च पादर्द्धर्च्चशा नवानं ऽपिवता ततः अतिथाम्सूरं नाम्बुमे २९
उग्रसुरस्वाधन वाईशान मस्य जगतस्य ईशामीशानमिंद्रतस्थुषः ईशानमिंद्र मरुत्ताघानवावां आ
दित्या दित्या नपार्थिवैः नजा ना नऽ निष्ठा ति नजाता नऽ निष्ठात । य्या यंता मघवनिं द्र
वाजिनः गव्यं नः आद वा मार्ह वा मिह्रिवा मार्हे साना वा ऽ यु कार वः वाद म षिंद्र स्त्वा निं

३९

× एवा स्य न्ति वीर सावित्रि

नरस्त्वां काष्ठा मुर्ध्वतः । त्वां काष्ठा सुर्ध्वतः सचन्न श्चित्र वज्र दश धुसु या । म दश वा ना अदिवः । मद
गा वा ना अद्रिवा गा मन्त्रं रथ्यमिंद्र संकिरा । सत्रा वाजं न जिग्युषे । विश्यान न प्रकारण । चतस्त्र ऋचः
नरः कयान श्चित्र आभुव दिति तिस्रः । एनऊपि यान तालादर्ध्र नन स्या ध्यारण्यक पठितान न मात्रण
दिव्य मीशान नाना सुवंसुराम नं श्चिना शंसिरू सुशिनः पथ्यासुक्ष च श्विति तिस्रः । २ प्रत्यस्मि पिपीषत
इतितिस्रः । भाया रविवार यिंनम इतिवृत्तः । अस्मा अस्मा इदंधस इन्द्र काज कू । एनाऊपि यानतान्द हि
गा न जानुना कमय न्तूल ऊश न रू णानि न्यव मादि नान्ु वाचन धार्म्प्र तां विदाम घव न्ति न्याव
माध्या आरण्यक पठिता महा नाम्न्यारव्या शाखान वता । पाठ्यं नन प्रदान्य वन्यत माधा । पं
शा पाठ यि यानत ॥ कारा महा न्याद त्याश्र न न । सावित्री पूर्ववत् नाना सिया श्चरा ना सु म

यामि छित्वा मादवायानश्चिन्नमान्तु वदिति पूर्ववत्। ततोक्षावपित्र दिन मुक्तिर्यं दसंस्याशारण्यक
पठितेन मंत्रेणादित्यमीक्षेत ततउद्गमानि दक्षिणास्याल ना मान मीक्षेत ततो न्यामेव मंत्रा
ध्या मादित्यमात्मानं वधुनं दिरीक्षेत तत उपमाश्रीरित्यय मादिकं आरण्यकपठितं मंत्रं जपतः
संदृश्यव मादिना आरण्यकपठितेन मंत्रेणाभिषेचनः। इदमहमित्यादिना आरण्यकपठितेन
न मंत्रेण ग्रन्थीयवास्त्रेयव धूर्व्वतः। उदकं स्पृष्ट्वा प्राङ्मुखेवाग्निलोत्र पत्राय ईडविधी अमित्रानिति
स्त्राः १ इंसम्रूल यामि न इति द्वयतः उदकं यामदद्ग्रहात्का। पतादशाद्यावाजपित्रोशासइत्थामहः ५०
मानिपुरस्तादारभ्य प्रत्यक् प्रतिदिशं उपस्थानं कृत्वा ततः सविता पश्चात्तात् सविता पुरस्तादिति सूक्तं तथ
उर्द्ध्व दितं शुक्र मुचर दिति शक्तौ स्यात्पांसुर्यां पृष्टानं कृत्वा प्रविशेत। ततः शस्त्रिमाचावादपात्र
यथाप्रदेशं ताडयानि न मंत्रेणारण्यक पठितेन दक्षोत्क्षिपत। ततो यथा दृष्टिर्यीत्याननमन्त्रा

५०

×सर्वन्नानितृप्यंतु ४ ×सूर्यस्तृप्यतां२

गार एष्वपपठितेन नाम्ना भूमिं स्पृशतः। एवं मध्यश्याम्यच्छियानेन मंत्रेणारण्यकपठितेन नाम्ना
नं स्पृशतः एवमुदकांजल्या ततः पुनर्दिग्भिः ततः उदपात्रस्थां रूपं मिश्रसीचा कांडा त्रांडा संतपसीत्थ
दिनारण्यकपठितेन मंत्रेणास्य स्वशिरसि सिंचति। ततः अग्निस्तृप्यतु। वायुस्तृप्यतु। विष्णुस्तृप्यतु।
प्रजापतिस्तृप्यतु। विरूपाक्षस्तृप्यतु। सहस्राक्षस्तृप्यतु। इति विधृष्ट्या देवतास्त्वस्मिन्नाकादपा
नं तर्पयित्वा ततः प्राचीनावीतीनो भूत्वा सुमंतु जैमिनि वैशंपायन पैल याधांसायायस्त्रि
पं त्रिधाय कांजलिः क्षिपतः एवं ततः पितृपितामहप्रपितामहानां दद्यात् ततः पितृवंशस्तृप्यतु। मा
तृवंशस्तृप्यतु। इति विधावंजली दद्यात् ततः समुद्रं वः प्रहिणोमीत्यनेन मंत्रेण तं पुष्पपात्रं प्रा
गुरुदेवं वानि नयतः कयानश्चित्र आभुवदिति २ यथाकामन्यादिकम् आरण्यकपठितान् मंत्रान्
पठेत्स्वयं तु तर्जिमे च विरञ्चमंत्रयात् ततः ॐ स्त्रीषिं जाजनी गां वा वायस्य माणवकाद दाती तिन्त्रं आ५

तं ब्रह्मणे स्यात इति श्रुतेः । इत्यादिविदक्षिणा वन्नाइति कुकू आभ्यां मंत्राभ्यां प्राणावनवासर्पमाचार्यः

प्रतिगृह्णाति । अत्रादेक विश्वादेवं चरुं कुर्वीत अपारे तु अग्नौ प्रादिश्य विश्वादेवस्य चरुं कुर्वीत

॥ व्रातिकव्रतस्य कर्म वक्ष्यामः । शाक्वर समानां गृहं गत्वा ततः पालपानोल्लंखनाद्यपन

यन कर्म करोति अयं तु विशेषः । मम व्रात हृदये ते दधामी अस्य मंत्रस्यान्ते तिष्ठानि

युनक्तु मह्यं सांवत्सरिकस्य व्रातिकस्य ब्रह्मचर्यस्यादेवं दत्त्वा ततः शाक्वरवत्कर्मा समा

पयति ततः संवत्सरप्रांते उद्दीक्षणिकां दत्त्वा सर्वं शाक्वरवत्कर्त्तव्यं अयं तु विशेषः । अस्मिन्संव ४१

त्सर माणवक आचार्येण महानाम्यः पाठितः अस्मिन्प्रजापतिर्वै संवत्सर इति आरण्य

कस्य धा वद्धिरायो आवर्त्यैन यथा विति ॥ अथोपनिषदिकस्य कर्म वक्ष्यामः । व्रातिकसमा दे

शं गत्वा सर्वं शाक्वरवत्कर्त्तव्यं अयं तु विशेषः । मम व्रात हृदये ते दधामी अस्य मंत्रस्यान्त

41

प्रजापतिव्रतविधिः २ २

~~प्रजानीइति~~

बृहस्पतिष्ट्वा नियुनक्तु मह्यं सांवत्सरिकास्त्वोपनिषदिकस्थ ब्रह्मवर्चसादवदन्त इति ततः शे
षं शाखारवसमापयति ततः संवत्सरं प्रार्ष उद्धीश इति कां कृत्वा शाखारवसर्वं वाराति अयं पुष्टि
शाखः। यस्मिन्नवत्सरे माणवकेन मंत्रानाम्नः पठितास्मिन्नवत्सरे वित्राफुँगोगृह्य
निरिच्या रत्नपारणपर्वं नाव कृत्वा यथावत्समाप्तं ततः शोषं शाखारवत्तत्रचया गृहं प्रविशन्न मा
वर्तिनं ऊर्ध्वादिनिको। दंडनियमान्नलोमः। ब्रह्मचारिणा आत्मना दंडस्यां चान्तरेणाग्रे
कस्यापि न दातव्यं यदि दंडान्तर्गत्ना नानाविघ्नयुक्ष्व दंडस्य मारमियाननमंत्रेण त्यंग
दीक्षाश्चक्षिला मिमीता मिति पूर्ववस्त्रयुक्षाप्तुः। अथ यदि मेखला यज्ञोपवीतं वा यावनान्तराच्छिद्य
तन्नी विद्युषुं नयाजिनमियाननमंत्रेण ग्रंथिं कृत्वा प्रक्षिला। मिमीता मितिपूर्ववद्यज्ञाप्तुः।
अथ वा यदि मेखला असंख्यया त्रयति नाभा यां कृत्वा तूष्णीं परिधाप्य निधाय मध्यविनाग

मिति विशिष्टः। मंथस्यनस्वविक्ते हीणीमदइतिसूक्तनस्ना
शवल्वं हितानां उपूर्वमृतं वदिक्षा मिसत्यं वदिक्षा
[illegible]

ह्रा हृ द्विगाश्च सरस्वति मखलाश्चन्न मश्विनौ संतनुश्च व्रतं मम । यमन्नमगत दुःखविरा म्रे
वे ३ दावद । उपयङ्कं द्दा विश्व नः व्रतानि बिभ्रद्व्रतपा दोभ्यो भवानो ह्रामा अज्ञरः सुवीरः । द
सङ्ग्या नि शुम्भ ली को आम्नामा पाय नाज्जीव ससजातत्वदः इन्यते स्विति मंत्रेण ब्रह्मचारी
श्रयाम्भव । मखलां अभिमंत्रयति । तथा मखलायज्ञोपवीतं प्रसंधाय परिव्ययनय
दे ऽ नैं बध्नाति यावत्तु क्रियादरन्ध तस्या व्रतस्य समाप्तिः । ततो व्रतपरिसमाप्तौ दंडम
खलाजिनयज्ञोपवीतानि नदितलस्थ नसप्रेनमन्य मित्यानेन मंत्रेणाप्सु कुर्या
त् । अथवा ॐ कारेणाप्सु कुर्यात् । विश्वादेवं तपस्यामः । जा तनावसथ्यास्योत्तरतः वर्तीयर्छे
विज्ञाहपावं सर्वप्रकारं सिद्धं तद्धरणी कादव मा माघदि विश्व वर्जितं एकस्मिन्नव
पात्रे गृहीत्वाग्निं प्रज्वाल्य परिसमुह्य पर्युक्ष्य दक्षिणं जानु आच्य समिध माधाय पाणि

42

नाडुडयात्। अग्नाय स्वाहा। सोमाय स्वाहा। इंद्राग्निभ्यां स्वाहा। विश्वाव स्वाहा। नरवाडप ध्वं
तराय स्वाहा। विष्णुभ्या देवेभ्यः स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा। अदितये स्वाहा। अनुमतये स्वाहा।
अग्नाय स्विष्टकृतस्वाहेति दशाहुतीर्हुत्वा समिधमाधाय पर्युक्ष्य नाशष सुदाकन मिश्रश्चिता
न्महेनाथ भूमौ बलिं दद्यात्। अग्नये नमः। सोमाय नमः। इंद्राग्निभ्यां नमः। इत्यादिनाद्य दशभ्य
श्चा ऊर्मिदमनाभ्यां नमस्कारांतास्वाहाद्या नाना नमो ब्रह्मणे ब्राह्मणेभ्यो नमः। वास्तोष्पते
प्रतिजानीत्यस्मान्निमृष्य नमस्कारांतेन नमस्कारेण अपरे वास्तोष्पतये इति प्रमृष्य मिति पठंति
तेषां मूल्याणां नमस्कारांतेन त्रायाबलयः। नमो वास्तोष्पतये नमः। नमो बलिं दद्यात्
स्याद पूर्वस्यां दिशि नमः इंद्राय इंद्रपुरुषेभ्यो नमः। नमो दक्षिणस्यां दिशि नमो यमाय यमपुरुषेभ्यो
नमः। ततः प्रतीच्यां दिशि नमो वरुणाय। वारुणेभ्यो नमः। उदीच्यां दिशि नमः। सोमाय

क्षेत्राध्यात्मने नमः। ततऊर्द्धयां दिशि नभौ बृहस्पतये बार्हस्पत्यात्मने नमः। ततो मध्ये विष्णु

र्मायादावात्मने नमः। तत आदित्याकारं गोगामयेन सत्तमंडलेनाभ्य आदितये आदि

त्यात्मने नमः। ततो नक्षत्राः। ऋत्वात्मने नमः मासात्मने नमः। अर्द्धमासात्मने नमः। अहोरा

त्रात्मने नमः। संवत्सरात्मने नमः। इत्यष्टावादित्यमंडले श्रोत्र नमः। शिरोत्र नमः। प्राणपथि

व्यात नमः। मरुतात्मा नमः। श्रोत्रस्यादय श्चत्वारो मेरुपृष्ठे दश शाखासु वलिदानं कुर्यात्। प्र

थमं दक्षिणाशायां ततः उत्तरस्यां ततः पश्चात् ततः उपरिष्टादिति विष्णवे नमः इति एषां वनस्पतये

नमः इत्योषधीनां तिं अघधीरात्मने नमः इति यस्मिन् प्रदेशे श्री पादादि स्थानानि ततः पूर्णात्मने नमः। ४२

अग्रात्मने नमः इति वलिदानं कृत्वा मुदक प्राशने मन्त्राय नमः। श्रियै इत्यानन शय्यायां शिरसि

रुद्र कालाय नम इति शय्यायामेव पादतः नमः सर्वभूतात्मने इत्याननं यस्मिन् ता दक्ष मूत्र

दीनि ३

९३

पुरी प्या सर्गः त्रिया तन मंत्व हत्वा नम इति सांयंत ने विश्वादेवे अंतरिक्ष द्वीपतो अष्ट श्वारप्य
नम इति श्रा नसू मि अंतरिक्ष एव न मायादेवा सादि त्रिकादश सहस्र स्थानन मंत्राणे नमस्कारां तां
तरिद्वाएव अविज्ञाना त्वादेवना त्वा नम स्थाद्विय सं नाम्या अरतः एन पताय नम उध्य अरत
एव नमा प्रसव्यं रुद्राय अग्निदिग्भाय अनग्नि दिग्भा इत्यूर्व पश्चिमांत श्वेष नमस्यात्कादिय
मंडलमादक्षिणत स्थां ललिफ रणस्य शार्षं द्वीपत तानाविश्व एव यांत ब्राह्मणम न्यान मल्य व
स्याधिनारं काजायत न माहं ताता इत्या नन मंत्राणा हंत कारं रुद्रा नंतरं गर्भि श्री सा पासिनी
बाला ननिष्कां श्यामाजायत ततः श्व स्य श्च पत्रिवक्षाः पनितिभ्यः प्रद्विपा भूमोदयात् ततः स
२ स्वा संहाया त्मुंजीत नि ७ ॥ अत्रा र्घादेव्या गामें ग्रादय शाखा पशवः कर्तव्याः ततो वारख्याश्याम
सह ध्या भवति ३ पुनवनं कृत्वा कर्मसरल्यं तदनधा पिता यन स आचार्यः प्रथमः ॥ पुन
x श्री लिंगपञ्चमूद्धा ४

वाक्येनादिकं कर्म सतं स ऋत्विक् द्वितीयः श्वशुरस्तृतीयः। राजा सार्वभौमिकश्चतुर्थः। ब्रह्मचारी स
मावर्त्तनेन स्नातस्तस्मिन्नवादनिसस्नातकः पञ्चमः। जामाता दुहितरं परिणीय मायातः प्रियः ष
ष्ठः। एतेषां मध्ये मातामाघ्यो गाहतत्वत शारखा गोपशुरूपपशुर्वा कर्त्तव्यः। पशुपत्नीत्वापरिहा
रस्यामः। पश्चात्प्रजात्वयद्यपि द्विदर्शनेन स्वादन मांसस्य दर्शं तत्प्रति निषिध्यते। यदि पशुं
कुरोति तदा चार्याया गताया [illegible] कर्त्तव्यः। ऋत्विजाबाहुस्पर्थः। श्वशुराय प्राजापत्यः
राहेणपौष्णः। जामात्रे मित्रः। स्नातकाय ऐन्द्राग्नः। एतेषां पशूनां मायाचार्यादीनां संवत्सरं स्थापरि
ष्टाद्दृष्ट्वा [illegible] शारखापशुः कर्त्तव्यः। सोमयागविवाहयोरप्यासंवत्सरं यथा ४८
गाहतत्वतः शारखापशुः कर्त्तव्यः। आचार्यः पितास [illegible] पातरुद्रहरज्यागता [illegible]। त३
आनीयश्वय उपचार [illegible] पठितसंवत्सराम। ब्राह्मणाय [illegible] आनयन्त्यन्य

त्र वर्षाणि । विज्ञायात । विष्णुर्नरः प्रक्षिप्यतिथिर्दाहः । तस्मादप आनयंति तां ह्लिसंतिऽजनाधि
२३ दुर्णुद्रिपितं तानाऽजयिषा आसी मांतादेवेदु ब्राह्मण अनुज्ञा ततिः तथा माता यादीनाम न्यानमस्यापि गत
स्या यह्निं विज्ञादेवः सुखं स्वं वा नयाधि तद्धौ कथितं त्वयड प्रविशंति तकर्मध्ये । निष्कामी सामति
थिमित्याचार्याचारः पठितं स्वयं ग्रंथे एव पद्धतिरिति ॥ ब्रह्मचारी अप्रायाऽऽननावायीदशन
वा यदि प्रवसति समावर्तनं करिष्यन्यदि प्रवसति ततः प्राणापानयो रंतरु पाश्रमं अहं वसामि स्या ५
तारहस्य वेदस्यात् । एवं ब्रह्मचारिणं गृह्यम्याचार्यः प्राणापाना उरुचयाव्ययं प्रपद्ये प्रायवा
ग्गाद्य परिददामि । दिवराविन रमान ब्रह्मचारी तं न परिददामि । तं गोपाय स नमा मृत्स्ती
मं मंत्रामकार्रा शुश्रूषा तत्त्वे स्वधीत्य । विशृयात् ॥ अस्मिन्ना विषायकोस्तुंबर वा स्वयं तामुद्देव
स्नात सांख्यायन कर्गृह्ये संग्रहादितीयाध्यायः ॥ समावर्तने कर्म कर्तव्यम् । अत्र तरणाधा

क मी

राज्ञ जाता: पार्श्विका उपालपाना ल्लयना श्चाधाराश्च ताभ्यां त्तरथा महाव्याहृतिचतुष्टयं ऊ
वा तानाला हितर्य र्ग्णेपनुलुहृदस्त्रुल्लवारिणामुपावृश्य शिरोधूर्वं काहो उपस्थाधारस्त्या
५२ न्या लिसर्वाभिः मुंडापयित्वा नखांश्चाहृदयित्वात ता ब्रीह्यिवावपी स्न्य पप्र यित्वा प्रल्लवारि
णास्तु वर्त्तयित्वा तत सिल सर्षपैरुद्वर्त्तयित्वा नाना ऽपामार्ग बीजैस्तत: शंखचुभी पापधि त्वा
दत्वा लाकिके स्नानं कारयित्वा तत आपा दिष्टा मायाभुव इति नवर्चैर्नक्राल्कन प्रल्लवैन
वन दर्भं जान्नवं प्रल्लवारिणा मूर्द्धनि निर्षिंच्य यथा विजाव मलां स्त्र्य शुभ्रवस्त्राणि पीवसा ८५
कस्मात्स्यानन मंत्रेण वस्त्रयुग्मं परिधापयवासाऽग्रे दत्त मंत्रावृत्ति: तत उष्णीषेणशिरा व
ष्टयित्वा मालि कुंडलाय परिधाय विणवं दंडं गृहीत्वा पानाद्रौ परिधाय छत्रं गृहीत्वा नाना महा
व्याहृतिचतुष्टयं तत: पार्श्विका: स्विष्टकृत न ता महाव्याहृति सर्वप्रायश्चित्तादि तंत्रशेष
ने३
45

° मे त्रा न्धी ४ वा २

समाप्ततानावनस्थानवीस्थं गाहिपूयाः शासइ ठामहां असीच्यार्या मंत्रा र्चा रथमाराद्दायन्तूप्र वा २
थमंदहिगणनपादर्नतानावामानतिर थमारुह्य तस्य गृहं प्रथमं गाह्य याश्य गवा वा यस्तु नॉमधु
पर्वकाराति अथवा गांधाल वंतं दृष्ट्वा निवर्त्य ताना इंदा अष्टानि इविणानि ... हिरण्यानां पृष्ठिवि
नावच्यास्यांद्र थादवनीर्यतानावघ्नुगा मुल्ली मंम णिकुंडाल दंडापानाहोलुत्रामत्र स्पर्वमावायी
यदयाल्लं नमस्य दहरस्तर थ्यापारताह्यातस्यं यपावानन ह्रांश्रुमितिा ना गदण्पार्म वदा मः। कृ ५
यस्मिन् प्रादाशिगद्वं वार्नद्यं तांभूमिं रहा न्याश्राय बिशः परिगृह्य मीथान नमंत्राण दुंवरशा
रवया त्रिः परि लिख्य रक्षयित्वा माथ्गुहाति अत्र स्वरणा घाराख्य तामाः पाद्विकाः उपालाना
त्युरवता ख्या घाराख्याता मांतं त्र्या ननः काशिवत्यासि कायान ग्राम कामाद्वा दा मिथ्यादा
अश्यां दवानाम सि तामायस्य मितः प्रद्वालाः पितरः पारताः विराडकं ग्रामकामोनादवानां

कू ४

संतानांतरमस्मादिति ह्य आम्या जनीडेया पार्श्विकः श्चिष्ट नानामलयादिति सर्वस्या यज्ञियादि
मे चाराधे समाप्य नानागृहं सूत्रयित्वा पूर्वस्यां दिशि द्वारं कल्पयित्वा ह्रीगर्त्तान् खानायतन तस्माद्दक्षि
णस्यां दिशि द्वारं प्रादाश एवामेव पश्चिमायामेव मुत्तरस्यां नानामध्ये एवं नवगर्त्तान् खानयित्वान
तत्रिषु गर्त्तेषु उदकसर्पिश्च प्रक्षिप्य ततस्तां त्रिमिश्र प्रक्षिप्य शाखां आम्लहरितप्रशस्तानी वस्तूनी ए
नां शिशुलंघ्या कुमार एनां धयन्तु: ओं देव निशावस स्थानन मंत्रेण आकारांतन उदुंबरशाखां
घृतान्ती पूर्वस्यां दिशि दक्षिणे गर्त्ते निखनति तत्रस्याच्छन्द्या मि भुवनस्य शाखां आम्लहरितप्र ४९
तरानी वस्त्रनां एनां शिशु कंप्या कुमार एनां धयन्तु: ओं देव पावकवास स्थानन मंत्रेणाकारांतन
न पूर्वस्यां दिशि उत्तर गर्त्ते द्वितीयामुदुंबरशाखां घृताक्तां निखनति एवामेतास्यामेव मंत्रा
भ्यां व उर्ध्वपि दिक्षु उदुंबर शाख घृतान्ता द्वि पूर्वस्मात् षड् गर्त्तेषु अष्टौ निखाय ततश्चा

46

मदृ अस्य वृक्षस्य शाखां कृतमुद्धृत्य मन्त्र नमिमानामि एनां शिशु क्रन्द्या। कुमार आस्यं दर्शयन
वान्निस्थित स्मा स्थ्या। ननमं त्रणे स्थूणा राजमं शका मदती क्षुणां तारद्वमां नवामगर्त्त विस्वा
यननएनं कुमार अरुणा आवासा शुद्धनस्पारि। एवं परिस्थाततः कुंत्या आदर्शे कलाशेगमन्तो इहेव
स्थूणा प्रतिनिधाश्रीवा श्रावती गामन्तीसीलूमावृती न्यूश तिष्ठ वृतमु क्रमाणाद्देव निष्ठति मि
नाति तिष्ठिलस्तु जसावती माश्वायाति स्थूरेपतीमात्रणाधन्व पातावः। उपद्भुताइदगाव
उपद्रुताशाडा वयः। आख्या अभस्य कीलाल उपद्रुता श्वादृष्णुनः। रथं तारप्रति तिष्ठ
वामदे वाश्रायस्य वृहन्तिस्त्रा पाय ध्यानन मंत्रेण क्षरं तन मध्यमां महतीं स्थूणां अ
भिमृशन्नाता यथा विजवा नुरूपं गृहं कारयित्वा ततः स्थं तत्र ध्यानन मंत्रेण स्थू
णां कारद्दक्षिणा द्वार प्रारवा मति मृशन्ती श्रद्धा वध्यानानाशरा मति मृशन्तीनालाय

शाखायां व्याख्यानेन मंत्रेण। दक्षिणाद्वार पश्चिमां द्वारशाखामभिमृशेत्। दक्षिणावर्ति
पूर्वोत्तरायां बलां व्याख्यानेन मंत्रेण। पूर्वद्वार दक्षिणां स्थूणामभिमृशेत्। उदीच्यां स्थूणामुत्तर
संतानाव्रण्यां व्याख्यानेन मंत्रेण। उत्तरद्वार पश्चिमां स्थूणामभिमृशेत्। चतुरं व निमूर्वां
अपरार्च्यं व्याख्यातः। सर्वं यथा स्थाव व्याख्याता मंत्रः। एता वला मंत्रेण पुनरावृत्ताननस्थू
वैश्वानरस्य व्याख्यानेन प्रक्रामेण स्थूणा द्वयमभ्यभिमृशेत्। एवं सर्व वास्तु दिक्षु मंत्र द्वयं स
मस्थ स्थूणा अभिमर्शनं कर्तव्यं। मंत्रा स्थाकारांताः कर्तव्याः। एवमन्यत्र रभिमर्शानं निर्
त्रिश्रीस्वपस्य व्याख्यानेन मंत्रेण गृहमध्ये एकस्थूणाकारं क्रियमाणं तमभिमृशेत्। सर्वस्थूणा
राजस्य व्याख्यानेन मंत्रेण मध्यमां मध्यस्थूणामभिमृशेत्। एवं सर्व वस्तु दिक्षु मंत्रान्ते अ
हिरण्यगर्भस्य व्याख्यानेन मंत्रेण पुनरावृत्तानन द्वार फलकं अभिमृशेत्। सर्व सरस्य ने

नमंत्रेणद्वारपिक्षनमतिम्हाशातु। तुष्टा सम्मुदा। आरुष्यः स्तुपर्सईच्यानेनमंत्रेणघृतांजनं
पाषाणं सूक्ष्म्याक्षत्राग्निरवनृत। ॥ गणेशावदशाकमिवदत्त्यामः। अत्र स्मरणघाराश्च नागाः पा
तृकाः। आवसथ्याग्निं उपालपाना। खिखनानिफहणानि हत्वा। अग्निं दधामि मनसा शिवेना
यमस्तुसंगमाना वसूनां माना। हिंसीःस्थविरं मच्छमारं शान्नाजवद्विपादशं वडा। दस्युने
नमंत्रेण एकार्स्यानेन नाग्निं नवगृह्यहारवान्यतः प्रणीय सकृदनं स्वाग्यान्तरानागूः प्र
णाग्रुभुनावषु आशाहृदर्डं। तं नवं प्रनिधाप्यापा। दिष्टान याम्नुवहाम्यताजि क्षिसृतिरक्तिः स्
रथिता। अरिष्टा अस्माकं वीरा मापरासि विनाशनमिथ्यानेन मंत्रेण नमुदर्डं अभिमंत्र्य
पा। शिकमाघाराज्य नागानं त्रयानतानियाम्नराना नुमहति य्यवं सर्वविनिस्वः स्वाहा
का कारांना शिवा आकुर्नाः सर्वाकि डयानतः पाक्षिका। विष्टसुत नाना मदास्याहुतिसर्पपा

मष्विनादितं त्राशब्दं समाप्य तालामध्याद्भा तस्मिन्न्वा व्योम समुद्भूता घोरस्य पाद्विवा। ना
घोरस्य नागांतं स्थिता ततः कया न श्विवत्रआ मुवदिति च्छवन प्रत्यवं श्वाद्वा वारांता त्रिस्व आ
द्याकृतीडीवा ततः पाह्विकः श्विष्टस्यो ताला मध्याद्धा हृति सर्वप्राप्य ष्विनादितं त्राशब्दं समा
प्य ताला पराद्भूत तस्मिन्न्वा व्योम समुद्भूता दिपाह्विकमा घोराराज्ञ नागांतं स्थिता ततः यामिद्धि
कयाम दृष्टिहस्वं सर्वविनिस्वः स्ववाद्याद्वा कारांता त्रिस्व आश्याडमीडीवा ततमाह्निकः श्विष्ट
स्या ताला मध्याद्धा हृति सर्वप्राय ष्विनादितं त्राशब्दं समापनीय मिति। ततः राव्योत तस्मिन्न्
वा भीकर्मजवतितदृपामः। अत्र स्वरणा घोराराज्ञ नागा निर्विकल्पाः तान्प्राप्य तार्य भ्रद ४९
णाभ्याद्धास्ताली पावं अपयित्वा लयस्था ष्याम प्रतिजानीह्यस्मा नितिनिस्व भ्रमी वदावाम्याषा
नहतिवा भ्राद्या ता श्वपास्थु णांहिम्याकाएव × आ घोराराज्ञ नागांतं स्थिता मध्या द्यास्ताय यश्च तस्वा
पका 48

ाननात्सालीपाकस्य नवश्राद्धनीऽर्थ्यानतः स्विष्टस्तेनताहावकाय किं विद्वान गृंदस्थ गृहाः
शिवा वस्तुमं नावरुत्थिनस्थानंदः प्रपाद्य सर्जायया सह प्रजया सदपस्तुतिः सहराय स्प्यामु
ाःसदयाम्नि किं वास्तितान नित्यानन मंत्रणा कृष्णं पुत्रं नायसिद्ध प्रावन्ति गुरुर्जतं गृहीत्वा सह
यान्यनाम्ना धूनि नव नवं गृहं प्रविशन्तु नानामहाध्याद्धनि सर्व प्रायश्चित्तादितं प्राश्यं सन
पनीय मिति जायहितिकेन विन्यायाज्ञानमग्रामान्निक्रमणं करोति ततः शम्यं शम्यं शिवं
शिवं स्वमायवः शांन्ते प्रपाद्य जयं ना अस्तु ग्रामा मारणपायप रिददतु विष्व मदायमाप
रिददीनी मंमेत्रं जपन्निः काम ततः स्नन प्रायागन्तः पुष्पादिकं किं वि जल्ली या भ्रणं मा ग्रामा
युप रिददातु मह विश्व मदायमा परिददीनी मंमंत्रं जपन ग्रामं प्रविशन्तु। न मागरहा स्वरा सु
मनसः प्रपाद्य वीराघ्नालीर ततः श्रुवीरा वस्त्रां वद्धंता घृत सुरक्षा णां स्वस्थापं सुमनसं ति

स्थायमिति । इमेमेयं गृहं प्रविशन् सदाजापतौ । ता प्रवसथादागमानंतरं स्मानः । प्रवसन् इमाम्मि मित्रा
वरुणौ गृहं गोपायतं युवं अविनष्टा न विशुंना मूषेबानानिरहत्वास्मार्कं पुनरागमनादित्यान
न मंत्रेण ऊर्जं बिभ्रत् समीक्षमाणं अभिपंथाममन्यद्रीनिविशेत् प्रवसत्तां ननम्मावद्धारण्यानाम
गृहान् यावद्दानमथ अग्निसाधारणेत्यानि प्रणयाम कुर्वन् वसी मां दवता नागधातात्पूर्वाद्गृहकान् प्रविश्य
सर्वान् समीक्ष्य गृहा मा बिभीत मा वेपध्वमूर्जं बिभ्रत एमसि ऊर्जं बिभ्रद्वः सुमनाः सुमेधा गृ ग्रंथः ५
हानैमि मनसा मोदमानः । येषामध्येति प्रवसन् येषु सौमनसो बहुः गृहानुपह्वयामहे ४९
ते नो जानन्तु जानतः उपहूता इह गाव उपहूता अजावयः अथान्नस्य कीलाल उप
हूता गृहेषु नः इत्याननं मंत्रेण ऊर्जं बिभ्रत् समीक्षमाणः अथान्ना अग्निर्भगवानयान्नाजनाव
सर्वः अस्या प्रसाद्य मारिषा मायां श्री आघाढ धात्र नस्यान नमं प्रणाव प्रसप्त्या प्रत्युपस्थानं करो

49

नितलस्मिन्त्रिल विरिणमण्डगतं यथा प्रियप्राश्नन। जिताघेत तना विराजा दाहा स्वि वि
राजा। दाक्ष्मसीय म पिद्ध्याये विराज्य दादः इत्यानेन मंत्रेण स्वयंपाद सींयो दर्शं गच्छ
ति यथा हिताग्निस्नाला याजना नंद्र्या नंतर माक्ष्सध्या ग्निरूपकल्प्यानं कारा ति अयन्ता आग्निरि
त्यादिना मंत्रेण ॥ आग्रयणं वक्ष्यामः ॥ अन्नस्य रणा ध्याराज्य ताभा निर्विकल्पा ॥ इंद्राग्निभ्यां वि
श्वेभ्यो देवेभ्यो द्यावापृथिवीभ्यां मरुद्भ्यः स्वा। स्वा। उपालपना। स्वरवना ध्याघाराज्य भागौ
हुत्वा ततइंद्राग्निभ्यां स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा। अग्नये स्विष्ट
कृते स्वाहेति स्थालीपाकस्य हुत्वा ततः प्रजापतये च आग्रह्यं गच्छाभिमन्त्र्यं अग्निर्मन्त्रं य
शास मध्य मन्त्रा शाल्यन्यामनेन मंत्रेणाकृताशापं स्वाप्यम सिर्मंत्र्य तूष्णीमनन्तरा न्पस्य लङा
नः श्रयः समानेष्ट देवा स्वध्या वाशान समश्नीमाहि यास नामयानूः पितवा विश्वस्य श

त्वा तव द्विपात् शं चतुष्पादस्येत्यानेन मंत्रेण त्रिः प्राश्नाति प्रतिप्राशनमायम्न नोमंत्रा दृष्टिश्रुत्युरेवं
आयतनः आ मासि प्राणनष्टं ब्रवीम्यामासि सर्वाङुंसि प्रविष्टः । सामजरांराराग भूयेनघ शरीराद्
ना मापक्षिमा मृक्षमशंडाद्येत्यानेन मंत्रेण घ्राताने ददयादेश मतिम्नाश्याद्वतंस्व द्वातानानानि
र सिमा क्रिनीषाः प्राणानां ग्रंथिरसि मा विस्रसस्येत्यानेन मंत्रेण नाभि मतिमृश्यपनानां तदंकाल्पिनिः
मृत्युमां भावाह्येत्यानेनमंत्रेणालिंगानांकानि शरीराणि स्पृष्ट्वा तच्छ्रद्दिवाह्नितं स्तुक्व शुश्रूषादि
त्यानेनमंत्रेण दिव्यापल्लानं स्त्वानानामसावुद्यो इति सर्वप्राय श्चित्ताहुतिं त्राश्यं समापनीय ५१
मिति विभागासं वध्नकर्मा बृस्यामः पूरिषः सोन्या दक्षवचा वृत्तं उपाघातियेयः समानस्थूण गाप
ग मा त्वां भ्रंशस्यनकाशितत् । सूपांगान्नान्बु तनइति वरुक आनेनमंत्रद्वारान गावः अरद्दीगंतु का
मा अभुमंत्र त्यानं नतः परिपूषापरस्ता दित्यानेन मंत्रेण परिक्रांता अनु मंत्रयत्न आपारउ

50

स्यावकाले पथः परिस्रुता अनुमंत्रयते मासामूर्तवश्च त्रयोदशमासा धर्म्ये पूर्वस्थले तानसं उपयच्छतीर्वे
कीर्गाणि घृताभ्यक्ता स्थालीपाकाच्च अगम स्वत्सरमकान्निति सपूर्वं अथ्याक नास्तु गास्तु उत्पन्नाः उपद
स्तुपवर्वं न भिद्यन्न न मंत्रलानाष्टं प्रतिशायते। मायाभूयीना अग्निवा जस्मा स्थितरसुनीलानी
पूर्णाना अनुमंत्रयते। भागवा मंकन कर्णवेधमाः फाल्गुनी पार्श्वमासी मनीप्या मानवस्था
प्राशाशारवद्यामं कं विक मान्नीयं उयते। नवनननसिसहस्राणां धर्मिंशायच्चा श्मादद्गः
अकृतनन्म रिष्टमिता जोगापायनं यावतीना मिदं कारिष्यामि भूयसीना मुखमासा — क्रिया
समिति ध्यायं प्रापानि समिधीलात्वानं उपति अंकनकर्म वन्यः कुरुते अंकवकुशाय मंत्रावृत्तिः आपी
पूषदानकर्म्मवक्ष्यामः अग्नस्नरणा घाराज्य भागा निर्विकल्पाः अग्नाय त्वणा प्राशाना भावस
श्यामा स्वपालपाना व्याख्यना घाघाराज्य भागांनं टवाननः सर्वसरीणं पयउ क्रियायाया इति

×राकाद्य स २

धाणा मत्र्यां द्व आज्जनी स्थालीपाकस्थाम्भेणाङ्ग्यानान्तः स्विष्टकृत्तान्तो महाव्याहृतिसर्वप्रायश्चित्तादितन्त्र
शेषं समापनीयं आग्रारञ्जु व्याय हुतात् प्राक् निदध्यामघाहानत्र्यं नमस्तिस्रु ताकर्मासि ॥ गोपाध्युघम
ज्ञानान्नकर्म विस्यामः ॥ अत्रस्मरणाद्याघारछ्याज्यभागाः पाकिकाः स्ववसध्यानेताश्रुपालपाना द्वारवनाघ
घाराज्यभागान्ते स्यामदानाद्याहुतिचतुष्टयं अष्टोयस्युद्याः पाकिकाः स्विष्टकृदान्तो महाव्याहृतिसर्वप्रा
यश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयं गर्भ दध्यानूं ॥ दोधासर्ग्र कर्म वक्ष्यामः ॥ यस्या गर्भ अस्यणा ॥ या
गपाव समताय द्वादशविधं त प्रवीण्य नवश्रीरणात्र्ययाणां आप्नणानां पाययस नष्टास्मि तयध्रु
त स्वधाघासर्गं ज्ञायति कार्त्तिक्यां पौर्ण्णमास्यां रन्त्यां वाश्विन मासि अत्रस्मरणाद्याघाराज्यभा ५१
गान्ते विकल्पाः ॥ पूर्वा ब्रिग्रहणं प्रासूनाण आवसथ्याग्नौ गन्धा मध्य उपलापान स्मरणात्क
रणाग्निप्रणायनप्रभृति इध्म नदानाद्याघाराज्यभागान्ते स्यातनाद्भद्रर्त्तिरिहरमध्यं स्वाहा

51

रदद्दतिरिद्दस्थद्दतिस्त्रिश्चाद्दा। उपद्दडंक्षरताः माात्रथरूताणामातरंथयन्तु। रायस्पोषमस्मासुदीधर
स्वाहेतिवर्तस्वआज्यनीडेध्या। आज्यवाक्यरिडुरतिरितिधरुड्ढाहूतीति ततः सुषामा। अान्मुडुन
स्याननमंत्रमापिष्टमयस्य स्थालीपाकस्यधुस्मूलानि ततः कन्नवायप्रवत्तसहतिनथ। इमारूद्रा
यनयासकपर्दिनइति एकादश। आनपितृभिरुतां सुत्रामनंतुशतिपंचदशार्द्धा। ११। इमारूद्राय स्थि
रधन्वानयत्रेरितिं चतुर्दशकंयदात्मादेहइन्यकाम्यकं। एता स्वचारिंशंहावाडापिंबाअपारर
त्रंपिछतिपठंति तेषां नमस्कारूद्रमन्यापरतियजुर्वेद प्रसिद्धामंत्रगणाः संडाहिवा ततो
न्यनारूद्रापनिषद्रा। एकं वर्षं द्विवर्षं त्रिवर्षं मालाहितं वारभ्यर्थंतर पश्चिंनीलंकासर्वदृश्य
स्या। ग्रष्टं सर्वांगिरूप्यतं ग्रथम। थ्याग्रष्टं यंवामार्ते तं स्वार्थंछा द्यति स्वाथ्यान्त गच्छति साम
र्मायथालातम नयातमंवंश्र सांगिंबलवंतेयवान। लाः श्रिनमपलक्ष्मा वाङ्गितैवकल्पाणा

मकुनमंर्चरावामरिमादितिर्यथा। विरूपमलं रूप्य यथाग्रे षाश्वतास्मा वसंतर्ग्यौ गर्भं मुहण
यागमा। अस्पृष्टमैथुनासाश्च यथा। विरूपमलं रूप्य एनं युवानं पतिं त्वाददामि तनक्रीलंतीश्च
रत्नप्रियाणामाकश्यात्रजन्तुषासं विदानारम्यस्त्वा। षण सानिषामदनषा। इति। अग्निनमंत्रेण व
रनरीणांमाध्रुरूपनमुस्पृशति। नानावसंतरीणां पृथग्घ्यवमाश्रित्य समनुमंत्रयाते। मध्याम
वीना। अग्निना लक्ष्मण्यान्नवाकपिषेण यथाव:शुमूहासती। घ्यवमानन। अपर स्विषपंकतिम
यायूवनिइतिसूक्तानति दर्षं तस्या। तिर्यक्सिरवधुर्मंत्रेणं तवति। अन्यत र नुमंत्रेण निदिध्यषि ५२
छष्टनं कथा गामा मदाद्याद्दृति सर्व प्रायश्चित्तादि तं त्रशेषं समाप्य सवासांहीरण पायसंस्वप
यित्वा ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा कन्यांगिमृतं पाययान ब्राह्मणालाजनं यत्रपुनः कन्यामिव वर्णप्रा
वणा। तिजनं। तक। दीषा मयाति। अथवाचामविसर्जनः। ऊर्ध्वमग्रहाय एषा स्वीयस्या स्थया अ

52

गौ २

परवाह्नस्तु भवन्ति। तासां प्रथमायां शाकं जुहोति अग्रहायण्या धारा स्थालीपाकानि विकल्पाः ॥ ३ ॥ मास

ग्रहणात् प्रासङ्गिक आलापनात् प्रख्यानाद्धारास्थालीपाकान्तं स्यात् नवस्यात् तस्यायां प्रथमायां कृत्वा कं

तरसां चरति प्रदक्षिणं चषं ज्ञानमय यज्ञनिवृत्तये यवानां महिमानं सर्वतां स्थालीपाकान्तं नवमं प्रणय

स्थालीं शाकं स्थालीपाकं सम्पूर्णं जुहोति। ततः पश्चात् विवस्थामायनः मार्गशीर्षः समाहिताः अ

ष्टकास्वस्था मनुर्वीसाम कामाननीदृपत्नी अग्रहायणा दर्शनात् पक्षः पवमानः मासाश्च

ईमासाः स्तनमात्र स्वमनास्त्र रविस्थास्थालीनाम मासेण स्थितरनं कृत्वा नानाम हव्यान्तिस

र्व प्रायश्चित्ता दिनं त्राशसं समापनीयमिति ॥ मध्यमासां मध्याविर्भावसमानाम वर्षकर्मन्तसम

मः। त्यषा माघा ठौ पौर्णमासी मतीयानन्तरं वर्षकालः प्रवर्तते। तेषां श्रावणी त्वपौर्णमासी

मतीयाष्टकाकर्म भवति। त्यषां उपुनराषाढ्या अनन्तरामावास्यायामतीय वर्षकालः प्रव

त्रीतिं तम्बीश्राद्धपद्यां पौर्णमासी मतीच्याष्टकाकर्म्म भवति। अपसव्यं कृत्वा प्राग्दक्षिणाभिमुखउप
लेपनान्त्राख्यानाद्धरणाभ्युक्षणमग्निप्रणयनं सकृदुपदक्षिणं समूहनमरूपाटकरणं अत्न
तः प्रतिष्ठापनं प्रणीताप्रणयनं ततः सव्यं जान्वाच्य स्तरणं तातावग्नेः पुरस्तात्पलाशशाखयाः
सपत्रायाः निखननं। ततः सर्वाज्ञसरतः पशुमुपस्थाप्य ततः पितृभ्यस्त्वा जुष्टं उपाकरोमीत्यनेन
न मंत्रेण उपाकरणं ततः पवित्रोत्पादनं उत्पवनं प्रणीताप्रणयनं ततः पितृभ्यस्त्वा जुष्टं प्रोक्ष ५३
मीति पाशोः प्रोक्षणं ततः शिपामयोऽन्तां प्रार्थ्यते तां द्विगुणरशनया द्विव्यामया कौशपा
शं कृत्वा सरा श्रृंगं दक्षिणं बध्नाति ततः पितृभ्यस्त्वा जुष्टं नियुनज्मीत्यनेन मंत्रेण पलाशशाखायां
बध्नाति ततः पर्यग्नीकृत्वा दक्षिणतो प्राक्शिरसमुदक्पादं प्रत्यक्शिरसं वामुत्तरमवाशयमानं
संज्ञपयन्त्यां मुदीचा ततः वपाश्रपण्या विष्टियित्वाङ्गानि व हृदयं जिह्वां क्रोडं सक्थि क्लिष्ट

53

व्य स १

र्वनडकं पात्रं पात्रं यक्तत्पृथ्वी कोगुदं हस्ताग्राणी एतानि गृहीत्वा तत्पाद्यं कृताय मेषानां अपती
ततः तालेनैव प्रकारेण अर्हणात् सादनात् प्रागुक्तानि परिस्तरः स्वाहान्तां पात्रं अप यति स्थानेषु सप
र्भिप्राप्तं प्राशनं तावत् कुर्यात् यावद्दाधाराज्यभागौ संस्थाप्य ततः उपस्थीयेद्धिरण्यमवधाय तत्र पाङ्क्तीत्वा
पुनर्हिरण्यमवधाय प्राशितव्यं ततः महाव्याहृतिभिस्तत्स्वाहायनात् दिशो गाजहमाना हस्तिनः स्व
तान् सम्मिश्रं पठित्वा अन्यस्थालीपाकेन पञ्चोद्धाति अथवा वधरुवपां तात वदः पिट
त्वाः यजमाना तर्पयेत् तस्यालोका नमस्ते ऋग्घा उपनाम स्वयं संस्थाः संतुयजमानस्य कामाः
स्थालीपाकेन वामं त्रिणवपांक्तयत्तेनानां मदः मम कं मम गृही चास्थाली पाकं सुहास्या
मा जानन विमिश्र पिया ततः समस्त जम्ब्य मिश्र द्रव्यस्य क्षिपंचार्यियाणां त्रिः ततः उपर्य सियास्य
निः आनन प्रकारेण महाव्याहृतिभिस्त्स्वाहायनात् पुष्पवता जहमानान होत्रा विद्धि आमन्त्रितः

मस्य पाणिरग्रहात्ति र्मंत्रैः स्थालाकारां निरुप्यावाङुती डुञ्चात ततो यम्न्यां विवाह्य लाजयन इति स्विष्टकृतं डु
यात ततो मग्न्याव्याहृति सर्वप्रायश्चित्ता दिनं त्रशेषं समापनीयान्त घृतावत्याश्च मन्त्रद्वः ।७। स्थालीपा
कात तस्य रज्जां तद्धस्यानः उपाल्पपात्मा ग्रहखना घाघा राज्ञ्या गांतं निर्विकाल्पं तथा तत स्वकरारूप
रि मंडजा लिकां गृहीत्वा वपा दामनं त्रिणा श्यत रता डुञ्चा ततः पूर्ववदृष्ण वाङुतयः । स्विष्टकृती
डुञ्चा ततः अग्नुम नयाश्चा द्वयाज्यस्य डुञ्चात ताम हा व्याहृति सर्वप्रायश्चित्ता दिनं त्रशेषं समाप
नीयमिति ।७। इदानीं जातकजा मस्य यज्ञा नक्षत्राप्त का कर्म वक्ष्यामः । अंतर्हिता गिरयो भूदिना पृथि 58
वी महीम दिवादि शिश्च सर्वान्ति रन्यमंत्रः पितु दृतिमंगलादाधा स्वाहा । अंतर्हिता मरुता वाहा रा
त्र्यां सर्वसिजामासा अर्द्धमासा श्चान्यमंत्रः पितु दृषिमंगलादाधा स्वाहा । या स्त्रिष्ठंति या स्वबंति या द
भाः परिसस्त्रुषीः । अद्भिः सर्वस्य तर्द्ध तिरन्यमंत्रः पितुदृतिमंगलादाद्यो स्वाहा । यान्न माता मस्तु

54

लि२

स्तासवियरं प्रपतिश्राद्धा त्राना । रतश्चान्यपितामहवृद्धां मातुरन्या पपद्यतां मंगलादावेष्याद्रतिपत्ने
वयारा मंत्रा मद्धाप्याद्भतीनोन्यत्रान विकल्पिकान्तवंति मंगलादध्याऽन्यास्मिन्हान यजमान
मात्रनामग्रहणं पाद्यासव्यवत्स्तः कर्तव्यः । एवं कल्पिकाव्यव अपारत्रप्यावितान । पितृजातजातजातयो
द्वयोरपि परस्याः पायसप्रचुरुर्णा कल्पिकान्तवंति । छायायां रप्युष्टवाप्यारूपालपाना । मुखनादि
प्रत्ययाणि विमाकाने सर्व प्राचीनावीतिना प्राग्दक्षिणामुखेन कर्तव्यमिति । अपरस्मिन्दिवसे
पिंडापितृयज्ञः कर्तव्यश्च विधिः कात्यायनोक्तः । सावित्रविलक्ष्य तत्र अपरान्हे आवसथ्याग्नेः उ
त्तरादपसव्यं सव्यापसव्ये स्थालीस्थां पात्री मुद्गमल मुशाल वसादयिण्यान ततः पश्चादानीतादक्षि
णाग्रप्रत्युरुणास्तृत्वा प्राङ्मुखः संनिधाय तस्यापरिष्टाद्धीकीन्यावत्यांतरेष्य चतुरस्रां दक्षिणामुख
स्तार्थे स्थालीन नाद दक्षिणामुखः सव्यं जानु पातयित्वा [illegible] स्खनं मुष्टिना प्रोक्षीन् [illegible] तिर्द

वरुणाय त्वाहं गच्छामि यज्ञदत्ताय त्वाहं गच्छामि स्यानन ग्र तारात प्रिय पितामह ग्रामिताम्
ह्वानां नामानि मनसा ध्यायन् सुष्ठिामेकां गच्छाति यथा स्तुतः सन्नु सवत्स्ला नात्मवति ततः
पश्चात् कुद्धितापत्नीवार्सकृरिमाः स्वधा वरं नाति अप्यायत ततो स्रं स्नानस्नानां स्थूना सिंघायां सन्ती
ग्रां दिस्पाहास्या प्रदक्षिणं सत्र परिसमुद्य दर्भानीत्य ग्नौ भाजप दक्षिणम निय ताग्रांस्तृणा
ति ततः अप्रदक्षिणं स्तृणादेव पर्युक्ष्य ततो नायाश्मापयीमीत्वा प्राङ्मुखा दक्षिणं जानु वाच्याम
दक्षिणा नकुलाहा नि अन्नायवत्र्यवादनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहा यमायांगिरस्वते ५५
पितृमते स्वाहा इति स्त्रा अजनीः स्थालीपाकस्या लोकप्रतिष्ठन अग्न्याणांमग्नयामहृणान
ग्नो शिपेत् नामापसवीकृत्य अपहता असुरा रक्षांसि वेदिषद इत्यानस्त्रीग्नात्रणात्ग्नदक्षिणान
स्फन उल्लिख्य ततस्तुष्णीं पर्युक्ष्य यस्य पाणि प्रतिलिम्बमाना असुराः सन्त स्वधया चरन्ति परा

55

उरानिधुरायवारं यग्निष्टां लोकान्गणुदत्यस्मादियान्मंत्रणात्कस्मिन श्राद्धे पात्रा
त्निवस्तु लघुपं दक्षिणार्धे निधाय ततस्त्रस्फक्षितश्राद्धेश एकाङ्कदल नाङ्कुशा दक्षिणाग्राणि
धाय ततो देवदत्तस्त्रवान निष्कृ यवद्यामनानु ध्यानेन मंत्रणेरस्य पितृनो माध्याय त्रीन
नददानतर्फा नं गुप्तान्यामंतारण कुशाग्राया नि सिंचति ततस्त्रान निवप्रकारणा दक्षिणातः
पितामह दत्त प्रपितामह दृष्यव ततो नाकुनपाणां त्रीन् पिंडान् कृत्वा ततो देवदत्तएतत्र यवद्याम
घ्राघ्रानवे ननेत्रिण पुनरा वृक्षन पिष्ट पितामह प्रपितामह दत्तानां नामा न्यध्यायाधाय यथावनि
सं पिंडां दद्यात् ततः शुद्ध पितारा मादयध्वं यथाभागं पितर आवृषायध्वं मित्रिजपित्वा ततः पश्
श्च प्रदक्षिणां पर्यसिच्य प्रयैस्तु रवा कृत्वा त्रीन् प्राणायामान् धारयित्वा ततस्तूष्णीं पर्यसिच्य पिं
जलिं कृत्वा कृत्याऽमीमदंत पितरो यथाभागमवीवृषन्त निजपति ततः पश्चिदवानिनिज

नामाव: पितरोऽर्जीवाय नामाव: पितरा शोषाय नामाव: पितरो घोराय नामाव: पितरो रसा
य नामाव: पितरो बलाय नामाव: पितरो मृत्यवे नामाव: पितरो मन्यवे नामाव: पितर: स्वधायै न
मावः पितरः पितरो नामावो य अत्र पितरः पितरस्थ यूयं तेषां श्रेष्ठा भूयास्थ । य इह पितरो
मनुष्या वयं तेषां श्रेष्ठा भूयास्म पाप्यत्र पितरः स्वधा वृषायसाय इह पितर एष तु रस्माकं सग हू
ता: पितरो ध्यायेतीमं मंत्रं जपित्वा ततः एतद्वः पितरो वासो वस्त्रं पितरस्य आनन मंत्रेण तु नरावृ
त्तेन त्रयाणामपि पिंडानां यथा सर्वं ति तावन्मात्राणि त्रीणि सूत्राणि दद्यात् ततः ऊर्जं वहन्तीरमृतं
घृतं पयः कीलालं परिस्रुतं स्वधास्थ तर्पयत न: पितॄन् इत्यनेन मंत्रेण पात्रप्रक्षालनं कु ५६
र्याच्च पिंडेषु निक्षिप्य ततः आघ्राय पिंडान् पात्रे स्थिरस्था प्राश्नीयात् अथवा ब्राह्मणाय दद्यात् उदके
वा क्षिपेत् । यदि पत्नी पुत्रकामा स्यात् तत आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजं । यथायम् इह पुरुषो

56

द्वि २

अदित्यालनमंत्राणमध्यमपिंडं ततः ओं श्रीयालुप्ती। ततस्तृप्ती च नसुकमाक्षाहिपतं सशंदाहि
र्णांसु ऊशानग्नाहिज्ञा ततः सर्वान्त्या अप ऊप स्पृश्य प्रदक्षिण पर्युक्षितवा अप्रदक्षितां परिमृज्य
लकादाय्याय्यवुश्य ए एकैकस्मिन्प्रादेशाहि पिंडादत्ताति रायनजा ताय स्वब संगतरजीव
पित्र्याणा पिंडपित्र्यज्ञानवक्षिः। नमो वातहिताय अयकाराति पिष्टकाणां पितॄणां
नातं बलिर्हव्यं कर्मनिवर्तहितं यावदुर्गं नयति। आकुती तृप्ता शेषमपसव्यानति उतना हुत्वा
यामनयूपांशुकालितद्भत्रयामः। अष्टकाय्ये ग्रहणमादाय उपालपानात्सरवनादिदध्या प्र
हितांतं कृत्वा पिष्टमयीं कपालापक्वान् स्त्रीनयूपान्कृत्वा अपारव्यासहातीमूत्रापाः कर्तव्याः
अन्यनरजानीयां नृपा न्यक्षा कराति ताताक्षासनायाधारा न्यनागांतं कृत्वा उ श्रुपश्चानिरा
तश्च सद्यः जीर्णं सासद अयपरु दृष्टांकुनमनास्त सुमनानु सुखिर्हाव्यादतिम् आलननसीत्रण

दधि

× तृणाग्रकुलं अन्नपत्रदेशं अग्निना सोपाडयेत् पा०॥

तृणाग्रदानं समवस्त्रपान्यां कृत्वा गृहीत्वा वस्त्रमग्निरुद्धाहाति न तायस्यां विवस्त्रातायमस्ति स्थि
त्रस्त्री कृत्वा मन्त्रद्वयाहुति सर्वप्रायश्चित्तादि नित्यं त्राशाद्यं समापनीयमिति ॥ ७ ॥ मध्यमायां मध्यमकाष्ठ
द्वामाप पुरुषस्त्वाली पात्र काय्यस्तु नं प रानिया मसंतावपृष्ठामष्टाकत्र्यानन्तमं त्रणाञ्जकारान्तन
परागार कल्यन्तः शायस्य वस्त्रं दद्यात् ॥ अथवा आनानिव मंत्रान्तेन बक्तानां पश्चादनन्तराणां दहनं
कर्तव्यम् ॥ ८ ॥ इति प्रदक्षिणं कृत्वा विश्वस्य कोटुंबरवाशाखावास्तु देवनानं शांत्स्यायनकरस्य धर्मसि
द्धायष्टानी सर्वाध्यायः समाप्तः ॥ ७ ॥ श्राद्धेवस्यामः ॥ अमावास्यायां पक्षादेरपरपक्षे प्रतिनाणा श्रेद ५७
विदर्भं उपनिमंत्र्य ज्ञानायानायांवा एकं वानपां पराङ्मुखपिंडपितृयज्ञं व्याख्यातं तं देवा तमा
आह्मणानाहूय पादप्रक्षालनं कृत्वा परिस्तीर्य प्रादक्षिणा शाखा अप्सुरखे त्रय उदङ्मुखाः प्राङ्मुखानासं उपदेशात् २
वैयाख्याप्रदीनी प्रदक्षिणापवार स्थकृयातु ॥ उदङ्मुखानां सर्वं प्राचीनावीती विपरीतापव्या

57

प्राङ्मुखानामतो वक्ष्याम्यधिकारे क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालः कामस्तथैव धुरिलोचनश्चैव तथा पुरूरवा आर्द्रवा
ऊर्ध्वं दत्वैतेभ्यो विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षः सत्यो नान्दीमुखे वसुः नैमित्तिके कामकालौ काम्ये धुरिलोचनौ पुरूरवा आर्द्रवश्च

रवं च यां ति सर्वेषु देवपूर्वं कर्म द्विजा दर्भासनार्थाः प्राङ्मुखानामुदगग्राः उदङ्मुखानां दक्षिणा पार्वणे स
ग्रा दातव्याः यदि द्विजयोर्ब्राह्मणयोर्लाभो प्राङ्मुखो एक उदङ्मुखः यदि द्वौ तत एक प्राङ्मुख ए पुरादृता
क उदङ्मुख याथ वक्ष्य तत उदङ्मुखः प्राङ्मुखब्राह्मणस्थाने अग्निः स्थापयितव्याः दत्तासिनादनतरय
ऽमानाबुल्लिणाश्च वाग्यमनं कुर्युः तत आवाहनं विश्वेदेवानावाहयेद् विष्टरस्थानेन मंत्रेण
प्राङ्मुखो धृ यवकेवा तत आवाहयेद् ध्यानेन मंत्रेण स्थराँ ततानुज्ञातः विश्वेदेवास आगत
ध्यानेन मंत्रेणावाह्य तानाविश्वेदेवाः शृणुत मं एवं मइति जपति ततः अपसव्यः संवदत्तेश्य
न नमंत्रेणाद्रता दक्षिणाधिष्ठितः पितॄणां मौ वाहयेद्विष्टरस्थानाला दङ्मुखो न्यङ्कलि एव वा
आवाहयच्छ्यनुज्ञातः उशन्तस्त्वा निधीमहीत्यावाह्य ततः आयन्तु नः पितर इति जपित्वा त
तः अपहता असुरा रक्षांसि वेदिषद इति तिलान्विकिरेया ततः पलाशादिकेन कार्ये

सैलस्फाटिकौदुंबराणां अन्यतम काष्ठसक्ता शुभस्ता: पर्णपुटानि वा मृण्मयानि वाम
लिनिरन्ध्रं सुवर्णताम्राणी अन्यतमद्रव्यसक्तानि ।। हैंसमान संख्याकानि पात्राणि संस्था
प्य दैव ॐ शो निस्व स्वि स्त्रा वाऽपर्यंत हव्य पात्रं शन्नोदेवीरभिष्टय इत्यनेन मंत्रेणाद्भि
रापूर्य तिला यावासि सामाद वान्या । गो सवादव नि भिन्न: प्रणम्य द्विपूर्वक: स्वधाकारा
द्वन्ता लायान्न श्वासकारणापि त्रलाकान्न प्रीणाद्भि स्वादयानन मंत्रेणयावरव
कीयश्री षुखानां ब्राह्मणानां दक्षिण हस्ते दत्वा पात्रों ॐ षो प्राङ्मुखो दत्वा ५८
निस्तावानन्या दिव्या आप: पयसा संबभूवुर्या अन्तरिक्षा उत पार्थिवीर्या हिरण्यवर्णा य
ज्ञियास्तान: आप: शिवास्ं स्योना: सुहवा जयं पीति पवित्रा विश्वादेवा एतस्या अर्घ्य
मित्यनेन मंत्रेण निनाययेत् नाना दक्षिणा मुखा दद्या दक्षिणा ग्रो ॐ शा तिलकसपकास्मि

ण्स्य हस्ते दत्वा न मायादि त्वा आपश्च्याव मादिकं मंत्रं पठित्वा देवदत्ता [illegible] त्र अर्घ्यं सिंच्य
नेन मंत्रेण पितृतीर्थेन ब्राह्मण हस्ते निनयेत् एवं पितृ पितामह प्रपितामहानां नामा
च्चार्य अर्घ्यं दद्यात् [illegible] कि वस्त्र हस्ते अर्घ्यं दद्यो अथवा ब्राह्मणा वदेत् [illegible] निमं त्रितान् [illegible]
हस्ता एकीकृत्य अर्घ्यं दातव्यं अथ एकस्मिन् एक [illegible] व हस्ते पितृ पितामह प्रपितामहानां अर्घ्यं
दातव्यं ततः पुत्रकामः शुंधंतां लोकाः पितृ सदना इत्यनेन मंत्रेण कुशं विमार्ष्टि ततो घृत पा
त्राणि पात्रांत [illegible] निवेशयेत् ततः पितृभ्यः स्थानमसीत्यनेन मंत्रेण [illegible]
[illegible] गंध पुष्प धूपादीनि यथा विभवं प्रदाय [illegible]
[illegible] इति ब्राह्मणान् पृच्छति ततः [illegible]
पिंड पितृयज्ञवत् [illegible]

त सर्वमानीय परिवेषयित्वा ततः पृथिवीतलपात्रं सोः पिधानं ब्राह्मणस्य च्चाङ्गुष्ठं मुखेनाश्नान
अन्नं गृह्य मिश्रयेत् इत्यनेन मन्त्रेण पात्रमालभेत् ततः इदं विष्णुर्विचक्रमे इत्यनेन मं-
त्रेणांगुष्ठग्रहणं स्वयान्नमवगाह्य ततो विष्णुर्देवा एवमादीन्मन्त्रानिति प्राप्नुयात् ब्राह्मणा-
णां कल्पयित्वा ततो देवदत्तेन नाम्ना अन्नं यथेव च्चामनव्रान्तु अनेन मंत्रेण प्रकारेण पितृपिता-
मह प्रपितामहानां नामान्याख्याय यदिच्छेत् ब्राह्मणेभ्यः पात्राणि कल्पयित्वा ब्राह्मणा-
नां ताडनानुज्ञां ददाति ततोऽनुज्ञातेषु ब्राह्मणेषु मधुवाता ऋतायते श्रुत्वा न सवित्रीं
रत्नपति का ३ त्रीमधु इत्येकां मधुवाता ऋतायत इति विष्णुकीर्त्तिनाम परउद्धारासरति वक्तुर्दिश स्वादि-
प्रथम लिखितयति शाकिनीजापत्रं सहस्रशीर्षा षोडश अन्यानि च पवित्राणि शान्तिं ता-
जपित्वा तस्मात् सर्वेषु ब्राह्मणेषु रक्षोघ्नं हृदिस्थितं ततो ब्राह्मणान् तृप्ताः स्थ इति पृच्छ्य ५८

59

ततो विकिरान्। श्रोः अग्निदग्धा इति

स्रुतः। शेषमन्नमिति पृच्छति नानाश्राद्धेणाहाव्हस्य इति ब्रूयुः स्वा ॥ ना ॥ शानं दद्यात्पिंडान्दद्यात्
तथकर्म सर्वमन्नमेकतः स्मिन्पात्रे कृत्वा आपदना अस्तुरारस्तां सिविदधिदद्ध्यात्स्या स्फ्लाक्त्विन्न
नुप्रच्छरणां तं पिंड पितृयज्ञवत्कारातिन्नतः स्वस्थ स्वस्थ तर्ही पिंडस्य पाश्चिमेन तथा नीनां किंविद
अक्षयित्व ऋणां मिव पिंडदानं वर्त्नर्थं कार्यं मंगलादेवि दविद सवानं निष्ठुत्य याः वाम मंत्रा नु
मंगलादेवि पत्नाम्न पिंडा पाः यें वया मत्रानु आननप्रकारणं आन्यादानामादर्नतरं पिंडदा
नमित्युक्तिनत्त्राचां तिष्ठु विश्वेदेवाः प्रीयंतामिति प्राश्नुखो कल्पयित्वा दैवदक्षं स्पृष्ट्वा
मिति पितृ पितामह प्रपितामहानां नामान्याचार्य आचार्या दधुः स्वाः कल्पयित्वा शक्ति
तो दक्षिणां दत्वा ताडवा विकृतवाजिनानं इति विसर्जयेत् आस्मिन् कर्मणि यक्षारवास्य
नमामां तत्र स्मृत्यं तरीयमिति तापका हिह श्राद्धे वस्यानः। विश्वादेव पं पार्म न क्रियतेति ३ हस्तु

स्वाग्रस्तनाणा उपविश्या। पूर्ववदुपचारः शिशासस्त्रस्थात। आवाहन माग्नावदराणां वन ऊर्या

त। एकं पवित्रामकं वाघ्यं पत्नीवर्ज्जं एक पिंडः स्वदितामिति तृप्त प्रश्नः उपतिष्ठतामित्य

क्षय्य स्थाने अ।भिरम्यतामितिविसर्ज्जनं। अभिरताः स्म इति ब्राह्मणाः ब्रूयुः एवं ।ति।तयुपूर

न एकादशाहनिरूयाताव ममृताहनि मासिमासिकं कर्तव्यं यावत्संवत्सरः। प्रामित्व

ति सपिंडीकरणं वक्ष्यामः संवत्सर स्थापितत्न श्चत्वारि पात्राणि सतिल गंधोदकेन पूरयि

त्वा त्रीणि पितॄणामेकं प्रेतस्य ततः। येसमानाः समनसः। पितरो यमराज्ये तेषां लोकः ६०

स्वदा नमो यज्ञो देवेषु कल्पतां। येसमानाः समनसो जीवा जीवी विष्णु मामकाः। तेषां श्रीर्म

यि कल्पतामस्मिँल्लोके शतं समाः इति मन्त्रद्वयेन प्रेतपात्रं पितृपात्रेषु आसिंचति पिंडाप्ये

वमेव कर्तव्यः एवं सपिंडीकरणं तथा ततः पार्वणं पितृ पितामह प्रपितामहानां दद्यात्

न१

60

सर्वयज्ञोपवीतिना कार्यं ॥ ३   ३× नांदीमुखान्पितॄनावाहयिष्य इत्यावाहनं ॥ १

ते एकस्तु प्रतिनामहं वर्जयेत् । एनश्च सपिंडीकरणं पुत्राणां पितुः कर्तव्यं अमुत्रस्य संवत्सरस्य
मार मृताहनि लांधावे । एका द्दिष्टं कर्तव्यं सर्वयज्ञोपवीतिना कर्तव्यं आज्यादधिवं श्राद्धं
वदपानैः । पितृकर्मेत्रा न जपन्याः जावा दर्भा यावे स्तिलार्थैः रक्षप्राक्षसंपन्नामिति पूरके
न दधिबदराक्षतमिश्राः पिंडा नांदीमुखाः पितरः प्रीयतामित्यादरुत्थस्थाने शब्दं समानं पार्व
णा नां ॥ आश्वापाकरणं वक्ष्यामः ओषधीनां प्रादुर्भावे हस्तेन श्रवणेन वा । आषाढ्यां श्रावण्यां
वा विकाचा इति पठंति । नैषा मयाऽनृता स्वाध्यायोषधीषु दक्ष श्रवणं ताम्यामन्यतरस्मिन्कार्ये
कर्तव्यो । अत्र स्मरणात् यायाधाराज्य तागानि विकल्प । आवसथ्याग्नौ उपालयाना । स्वरेना । दि
स्मरणां तं दध्यातनः प्रविश्यात्पादनीया याधाराज्य तार्पाणं दध्या तत अर्थं हितसक्तुलाभेषा
श्रयाणा दधि घृतं च श्रुष्टय मापयां दध्या वदन धान्यताभि मीलद्वाराहित मित्यार

×ज्ञातुभिर्यदा [illegible] प्रात्वाणानि [illegible] यदा २

नमः स्वाहाकारांते मंत्रैः प्रत्येकं जुहुयात् । आचार्य परिसमाप्तः पूर्वामुख आ उः स्थला
सुवाकाघाति रितिवा । सर्वपसुषपस्रोतर । मततू यथाया । विघ्रा घाति रितिमांडाकयमनै ।
प्राता प्रायामास वाति मनानि पूर्वपक्षी शय्य । कौपीनकि मतामव सिद्धां । मतावति प्रतापि
शिष्यस्रादर्याली शर्मी । ततआप्य गाना नंतरं शिष्या त्रय्यारतांगा मंत्रार्थ्यारणमा याघीतास
देवकुर्यांति । आचार्यश्च उप्राति । अग्निमीलपुरोहित मित्यारभ्य तनुंप्यारा सूनीमकः इत्यका
यावतुस्स्वकार । तव शतापद्धतिः । पाते स्वाहाकारांते विंशति मंत्रैः जुत्वा ततः शिष्य ६१
स्तं कृत्वा । ततः उत्तशाखा दत्वा दिशां गृहीया । आचार्यः शिष्या गत्वा स्रमं त्वाद्यारणसम
र्थं । दसिकाला आकारिषि मित्यनेन मंत्रेण प्राश्नीति । तत आचाम्याप विरूपं महाप्याद् भार्जनी:
नी । सावित्री विध दिशपत्नीनि सूक्ष्मसपनानि उपविश्य । ततः शिष्यां वायाय ष्वं विद्धाद्ध

म ३ आ १

शिवलीला कुर्वन्ति निवदंति तत आचार्यो ऽध्वरी तिष्ठन् । नानामहला ध्याहृति सर्वप्रायश्चित्तादि
तंत्रशेषं समापयित्वा त्रिरात्रमनध्यायं कुर्वंति । उत्सर्गकर्मविधानं ॥ माघशुक्लप्रतिपदि
ग्रामस्य बाह्यतः प्राच्युदीच्यां दिशि यवमाषमुद्गादिसंपन्ने प्रदेशे गत्वा आचार्यः कृतशौच
उद्दिश्यं ज्ञानमदसमिति त्रायां दृष्टा वित्रांदेवाना मृदगादनीक मिति इदं नामा मित्रस्य वरुण
स्य चक्षसहृतिना दशा प्यायि...दि कृत्वा स्विन्निपेय एता शवाजपिचानतः शासह ...मस्ला
४न सीनि पंचाद्यु पुरस्तादास्य प्रदक्षिणं स्वाहा स्वाहा प्रान्त प्रत्यृचं हितपतु । उपरिपंव मंत्रेन आचार्यः
सशिष्या गर्भी कुर्वंतित्ते दवता श्रद्धा मेधा तर्पयित्वा नः पितृपितामहप्रपितामहान्नत्वार्य वाच
नर्पयंति । नानाद्विसप्तमान्मासान्नाध्येतव्यं । तर्पणविधिं त्वापरिशिष्टावक्ष्यामः । सूपरस्तुषा
चहान । आत्मनो गात्रा जयितवा गर्भादी अर्धायन यद्य वर्षपाठ दशरात्रं तपयित्वा पाठत्त ।

अस्मिन्नध्ययसार अनध्ययाः पठिताः । तस्मूत्रानुक्रान्ता एव तान्नयाज्ञान्तु सर्वप्रयोजनमे
व नास्तीति पद्धतिर्न कृता ॥ ७ ॥ अथाध्यापनविधिं वक्ष्यामः । शिष्यास्त्रिनुसूयया आचार्या अल्पवारिण
जप्त्वाः संतः संयतेन्द्रियाः सुखयुक्ता ध्याय नर्णीला भिक्षा विना प्रतिकूला न्यायाया पगता ए
वं लक्षणाः शिष्याः अथ हृदयिनः आचार्यः प्राङ्मुख उपविश्य उदङ्मुखो वा दक्षिणतः
शिष्यः उदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा शिष्याः आचार्याभिमुखा वा यथावकाशमुपविशन्तीति ततः
श्री हितार्थमाचार्यः शिष्यं प्राह स्वस्तीति तत आचार्येण निगदितमोङ्कारं सर्वाः शिष्याः प ६२
ठन्ति । ततः संहितां पृथिव्यासमाप्तप्रपाठकविरता स्मता एव युक्ता तावत्तु गत्वा मा कु
र्युरीषं कर्तुं गत्वामः । ऋग्भिर्वेदं प्रायाजनं कथयन्ति आचार्यः पादोपसंग्रहणं कुर्व
न्ति । विरताः स्मरन्त्यन्तस्य कालान् विसृष्टं विराम स्वाम कुर्यात् । पठतामनन्तरं समानं ।

62

पाद्यावकाशि नगास्तत्र नवां तरणा वस्य विंतगंधं दानस्य यस्मिं विन्माञ्जसि दिवानं तरणा
स्तुतां तनत्विरा वसुपाणा आहोरात्रं वा पुनः सावित्रीं जपतु ब्राह्मणाः किं विद्याः
त्रयं पुरस्य प्राशनं ... उदकतर्पणं वसामः । तत्र समाहृत्य यथाविधि आचम्य मार्जनीत
आचम्य शिपादपर्वसंग्रहणं ... देवतीर्थेन प्रांचः अंजलिं क्षिपेत् अग्निस्तृप्यतु वायुस्तृ-
प्यतु सूर्यस्तृप्यतु विष्णुस्तृप्यतु ३ प्रजापतिस्तृप्यतु विरूपाक्षस्तृप्यतु सनत्कुमारस्तृप्यतु इति
सप्तर्षयः ... सर्वांजलयः । सोमा मा ब्रह्मा ... देवा ऋषयः सर्वाणि छंदांसि ओंकारः । वषट्का-
रं महाव्याहृतयः सावित्री यज्ञा द्यावापृथिवी नक्षत्राणि अंतरिक्षं अहोरात्राणि संख्या
संख्याः समुद्राः नद्यः गिरयः प्रतिमंत्रं यथापठितं सप्तविंशत्यंजलयः अनुपवीती कं
ऋषयः ... सर्वेभ्यः ... नामानां ... यांति ... अंजलिः सिद्धाः । न २
... विंशत्यंजलयः १

सा ध्वां विप्राय शारंगौ सिं पाय नमि मंत्रि र क्रोंठ लिः भूतान्यव मंताः तृप्यंतु । श्रुतिं तर्पयामि ।
स्मृतिं तर्पयामि रतीं तर्पयामि । धृतीं तर्पयामि । गतिं तर्पयामि । मतिं तर्पयामि । श्रद्धा मेधा
रा ... गावो ब्राह्मणाः स्थावरजंगमानि सर्वभूतानि तृप्यंतु । प्रतिमंत्रं अष्टावंजलयः इत्येकापवी
ती अथ प्राचीनावीती दक्षिणां दिशि मी कुर्माणः शतर्चिनः माध्यमाः गृत्समदः विश्वामित्रो
वामदेवो अत्रि भरद्वाजो वसिष्ठः प्रगाथाः पावमानाः क्षुद्रसूक्ताः महासूक्ताः सुमं
तुं प्रतिमंत्रं त्रयो दशांजलयः ॐ मिनि वैशंपायन पैल सूत्र भाष्य गार्ग्य बभ्रु ...
सुमंतुः ... कोडलिः गार्गी वाचक्नवी वडवा प्रातिथेयी सुलभा मैत्रेयी कहोलं कौ
षीतकिं महाकौषीतकिं सुयज्ञं शांखायनं ऐतरेयं महैतरेयं शारदायं जातूक र्ण्यं
पैंग्यं महापैंग्यं बाष्कलं गार्ग्यं शाकल्यं माण्डूकायं महादमंत्रं औदवाहिं तर्पयामि

इति पदे ऊरव पद २, आश्वलायनं २ महौदवाहिं १

येषां न माता न पिता न बन्धुर्नैवान्नसिद्धिर्न तथान्नमस्ति

कोशेनं शोनकं शौनकं गृह्णीयाद्यवान्यथ आचार्याश्च सार्वदृष्यं स्थिति प्रतिमंत्रं जम्भा विशस्यांऽ

गृह्य: इति प्रतिमंत्रं पुष्पोदकांजली दद्यात् तत: पितृ पितामह प्रपितामहानां नामान्युक्त्वा स्वधा

दत्वा निर्पर्यलौकिकाग्निना यथा स्वदत्तं स्वधा पातु मित्र मृतिं स्वधा पातु यज्ञदत्तं स्वधा पातु इति तत: पितृवं

गृह्य स्वधा पातु मनस्वं शम्भुः पातु इयं ऽ लिखनं शिपतु अस्मिन्नवसरे न नग्नां स्त्रियमीक्षेत इत्येव

माध्यावार: पठित: सरस्वत्याः शास्त्राय कर्मेष्टाः आनुपूर्वेण प्राप्यान्नमेव नास्तीति पक्वा

र्थस्य लाभाः अपि करणकर्मणां लक्षणाः तद्धिरण्यो द्दलायाम्बा वर्धण लक्षणादीनां प्रारंभ य

कर्तव्यं न दानं न श्राद्धं न कारयितव्यं शुद्धावलिंह्व विधानमंगृह्णीयात् तत्सम्भवं द्रष्टा

नु मद्दीक्षा: पृथिवी वन इच्छानं नमं गृह्णाति नमस्कारं नन्नवलिं दत्वा तत् तानामाधाया वा प्र छि

दी न्याद्य त्वं सर्वरूपां विश्वकर्मा नाना रूपा मलक्ष्य त्वं मपारं मामादिं सिधिंं मा

प्राति नाचयामि ... नम्युचं ... आदरस्थ ... १

।। संतापश्रमित्ति प्रतिदिशमुपस्थानं कृत्वा लोकाधारेभ्यो बलिं दद्यति।। उदकतर्पणकर्मविस्तारः
यस्यां दिशि फलकमागच्छति तस्यां दिशि पश्चिमास्या पूर्वाभिमुखस्यावासां पितृ विश्वकर्माणं। मशदति र्जुषा
मितिऊ पिबा ततः समुद्राय वरुणाय नमः स्वाहा। नमो वरुणाय यक्षपतये स्वाहा। नमः सर्वाभ्यो
नदीभ्यः स्वाहा। इति त्रयाञ्जलीन्दद्यात्। अथवा स्नावरापः तनाप्तिरव मंत्रेः स
लिलकं ... प्रस्तरं तर ... यदिशां कस्मासि ... विद्व पिबा ततः समुद्राय स्वः
सलिलस्यमध्ये ... अपारां ... वर्षयन्ति समुद्रराज ... अपत ... वासि ... मिति।।
आवलीकर्मविस्तारः। तत्र पूर्ववत् ... कर्तव्यं। अग्न्यागाराघारा ... निर्विकल्पा
अपालपानात् ... नाघाघारा ... तागांते कृत्वा ततः अहतं ... स्थाली पाकस्य ... यात्। वि
... स्वाहा। श्रवणाय स्वाहा। ... स्वाहा। ... ततः स्वि ६४

नमः सर्वाभ्यो नदीभ्यः

64

ष्टस्तात्। महाव्याहृति सर्वप्रायश्चित्तादिकं च शेषं समापनीयमिति॥ अथ सर्पबलिप्रकरणं वक्ष्यामः।
प्रमादकरणाद्वाराज्ञ्या नागा निर्विकल्पाः। अस्यामेव पौर्णमास्यां गृह्यमग्निं वा ततः समुपालयेत्
त्सर्वनागाद्याराज्ञ्यु नागान्निरूप्या ततः लाजान्कृतसंसृष्टान्नमिश्रयित्वा अवसनक्षत्रादि
व्यानां सर्पाणामधिपतये स्वाहेति पूर्वार्द्धे जुहोति दिव्येभ्यः सर्पेभ्यः स्वाहेति पश्चार्द्धे जुहोति न
म पार्थिवानामेव मंत्रेणाभिपतये स्वाहा पार्थिवेभ्यः सर्पेभ्यः पश्चान्नस्थाप्यैवं षडाहुतीर्जुहोति लाजा
ना निरूप्य प्रकारेणान्तरिक्षाणां दिव्यानां पार्थिवानां षट् षडाहुत्या इज्यमाना अश्वत्थशरं तितिरं
ति नानाहारादनं तरं आम्रफलस्ततः प्रागग्रेषु कुशेषु सर्पबलिं नवं प्रतिष्ठापयेत् ततः अश्वत्थस्य
न च कुशान्प्रोक्षितान्निधाय तानादिव्यानां सर्पाणामधिपतिरिति बलिनिष्क्रामिश्रान्नेन मंत्राणाद
कुंकुमस्थानं तु यस्मात् कुशान्निधाय सर्पाणां दर्वीभिः स्नानादिकमाचरेत् दिव्याः सर्पा अवनेनि

गृंता मिश्रान्नेन मांसहारा यात्या कृ नामस्य प्रकारेण पश्चार्धे आसिंचति । अक्षिपतनाय घुस्मा सुस्मा
त्रिः सार्पो मधः पश्चात्पश्चा त्रिरेव एवं षड्कृत्वंति । एवमुत्तरस्य पिंडेष्वपि । दिव्यानां सर्पाणामधिपतिः
प्रलिखतां दिव्याः सर्पाः प्रतिलिखंतामिति फलाकेन सर्पस्तु प्रदेशे हरदक दानाद्धिषु स्पृशति । नाना
दिव्यानां सर्पाणामधिपतिः प्रलिंपतां दिव्याः सर्पाः प्रलिंपंतामिति सुगंधेनाविलेपनेन नाघे
व लिंपति । दिव्यानां सर्पाणामधिपतिराबध्नीतां दिव्याः सर्पा आबध्नंतामिति सुमनांसि सुमनाभि ह्रि
ति । दिव्यानां सर्पाणामधिपतिराछादयतां दिव्याः सर्पा आछादयंतामिति सूत्रतंतुमुपहरति
दिव्यानां सर्पाणामधिपतिराङ्क्तां दिव्याः सर्पा आंजंतामिति कुशतरुणेन सौवीरमंजनं ६४
क्षिपति । दिव्यानां सर्पाणामधिपतिरीक्षतां दिव्याः सर्पा ईक्षंतामिति आदर्शानिरूपयति दिव्या
नां सर्पाणामधिपत एष ते बलिः । दिव्याः सर्पा एष वो बलिरिति दधिबलिमन्नं ददाति । एवमंत

65

उदकं दत्वा दंडकेन स्वष्टुनं वर्णकप्रलिंपनं उच्चप्रकिरणा । पत्रे मंत्रे आह्वपातां जनादार्शी क्षकरणा
बलिदानानि ।२। एतन् उत्कटादिपदार्थादिद्व्यानां सर्वेषामधिपतीनां दिव्यानां सर्वपालोपघट्टस्थानम्
न्यूनानां अष्टाष्टवारिंशत्कुटंति । पणीकृतं द्विनवतिं शतं तत्र कृति ।१९२। ततो न्यूना ततः । दिशां हूर्तत्र
ता महाचंद्रतिस्थर्व प्रथम । स्त्रियादि मंत्रेणोपस्थापनं समापनीयमिति । ग्रामन्य एवं स्थावरहुल । दिव्यानां
सर्वेषामधिपतये स्वाहा । द्विश्चपथ्यः स्वाहा पित्र्यः स्वाहेति आक्रुनिष्क्रयमवकृत्वा ततउदकं ओंतस्यर
णादिबलिदानानां वर्णसंवत्सुर्विशत्याङुनाध्या नाहा तव्या इति ताताऽनानेकप्रकारणा हतस
नकृतिलकं पुष्पसिद्धं नदार्थ णाणादक पूर्वं राजाराधाना गजा णा बलिहरणं कुर्यात् । पत्नीवचागय
नाबलिषु पञ्चादशवनः । मार्गशिरशुक्लचतुर्दशी यावत् मनः सर्व बलक पञ्चलं कर्म त्यन मते
सचन्नामाणि पार्थिवीयोमानलनसु मित्रानम मंत्राणा श्रध्यामाराराद्भत तत श्रद्धाररामासानूने

ब क शाय स्वाहेति ॥ ० ॥ आश्वयुजी कर्म्म वसाने । अश्व स्वर गा घारा ज्य मा गा निर्वि कल्पा:
आश्वयुजी पौर्णमास्यां उप लि पानालुखना घाघा राज्य जागां तं कृत्वा ततः पायस
स्य सरि धाय स्वाहेति हुत्वा ततः आश्विन्यां स्वाहा अश्वयुग्भ्यां स्वाहा । अश्वयुग्भ्यो पार्ण
मास्यै स्वाहा । शरदे स्वाहा । पशुपतये स्वाहा । पिंगलाय स्वाहेति पृषाकुती यज्ञ सक्त्वा
ततः क्षीर घृत पयसी सन्ध्या गा वाच्छ मंनित्य पृथिवि प्रयव मंषा वाजिनीस्क तान् जुहुया
तान् सन वघा पृष्टु स्व तान् भक्ष्य द्वा देति सर्व प्राय श्चि त्तादि ब्राह्मणं समाप्य आस्तरणान्
ता ऽ अपूत । गाश्च स व सा ते व नां रात्रिं वासयेत् । अपर अश्विनावहातां पृता ग्नि स्व स्य दष्ट आगा
वा स्तु मं त्रिय पृष्टावा जुन याया ऽ हा तष्ठाः इति ॥ ० ॥ आग्रहायणी कर्म्म वसाने । मार्गशीर्षी
पौर्णमास्यां ग्रयनीय कर्म्मणा सर्वं विल्च पक्रम ज्ञान स्नाने वा सर्वं हुत्वा । ततः शान्तामिन्त्र:

६६

शं करुणा इत्यनेन मन्त्रेण पालाशशाखया ॥ ॥ माध्य कृमिक दर्भां श्चापि वा ततः सम्भु प्रदे
र्मिमेधु मंदुदार दित्यनेन मंत्रेण ह्लिरन् स्पष्टानाधाग्रे विज्ञावद्यनेन मंत्रेण स्वरण
माच्छ्राणि नामा यः ॥ स्वावसां ज्ञुष्ट: सदद्दि ॥ ततः प्राक्शिरा निमज्जति ॥ तदनंतरं यथा क
निष्ठं पार्श्वे निमज्जति प्रतिब्रह्मन् प्रतितिष्ठामि क्षत्र इत्यनेन मंत्रेण दक्षिणपार्श्वे सं विशे
त् प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गा ॥ ग्रि इत्यनेन मंत्रेण वामपार्श्वे: परिवर्त्तेत ॥ प्रतिपशुषु प्रति
तिष्ठामि पुष्टा इत्यनेन मंत्रेण दक्षिणपार्श्वे: परिवर्त्तेत ॥ प्रतिप्रजायां प्रतितिष्ठामपोऽन्ने: इत्य
नेन मंत्रेण पुनर्वामपार्श्वे: परिवर्त्तेत ॥ ततउदीर्ध्वजी वा अस्तु नक्षेगा गा दित्यनेन मंत्रेण
निवर्त्तेत ततः स्वसार नारांश्रीयरान् ॥ उपरिष्टा तुम्बुलारेति ॥ एतान्या समिभाद्ध्यां स्यात् ततः प्रति
पदि प्रातर च शमी पलाश मधूक फलीका पामार्ग शिरीषा उंबर अश्व तरुण वहली लामु

मात्मा ... श्राद्ध ... सान्द्रे ... दद्यात् ततः पुनः शान्त्युदकमभि
षिञ्चेन्मासान्युदपात्रं तां सुषिं निमज्ज्य निमज्ज्य प्रदक्षिणं गृहद्वाः पापमानं ... सार्ध्वं
मानयतां यच्छताणां गृहाणां मध्यक्षितं गृहं भवति ततः इदमवसृष्टं पुनः प्राप्याकृत्वी
एवं सार्वभौमा गृहस्थः पुन्नपूर्वं पातयित्वा तदुदपात्रं घृतरतां गृहस्य निनाययेत् ततः क
र्म दक्षिणे घृतान्यवकीर्य दक्षिणा दद्यात् ततः कृत्वा उपालयाना ... नाद्या
राज्ञ्य नमांतकाराति अग्निष्टु भूमिस्तरणा या राज्ञ्यताः पाक्षिकाः ग्रीष्मा हेमन्तोत ६७
वा वसन्तः शरद्वर्षास्तु ऋतां ना अस्तु मासा मूत्रनां शलश्चारदानां निपानमेषा मुञ्जाय स्वाम
... अपामपतमपदाजहि ... श्यापारणवं सम्भववारुणी रिमाः सर्वाः सराजवांस वि
... नाय विदम्पाधि स्वाहा ... विदिघाय स्वाहा । नद्यकाय विशालयाय स्वाहा

67

त्रिशाला यंत्राकृति आष्ट्रस्य षडा कृती डिं चा ततः सुहृन्मंतः सुवसंतः सुग्रीष्मः प्रतिक्षीय
मां सुवर्षाः संतु ता वर्षाः शरदः संतु वंतु नः इत्यानन मंत्र पश्चानंत चा ततः पादि
कः [illegible] त तामहा व्याहृति सर्व प्रायश्चित्ता दितं त्र च्छेषं समापनीयं अथ रात्र्यवंश्चा
वहन आग्र यणपां गोस भास्त्रां तादेव मधु कादि हुत्वा तता ग्रीष्मा दिमं तउ म्यवमा
दिर्कत श्री सर्पा बलि काम सिग्रहतः प्रत्यवारा दित्याग सर्वं गोस भास्त्रां कर्त्तव्यमिति
न्यत्र कर्म्म वक्ष्यामः अथ अरणा घारा त्र्य ता गानि विकल्पाः त्यात्र्यां गोसभास्त्रा सुपाल
याना हुत्वा नाक्षिर णांतं कृत्वा तत ईंद्रा ग्निभ्यां स्वाय ग्रहणं कृत्वा पूर्ववा न्याह तौ ततो
दद्री [illegible] णि मिथुनानां च किन्नर मिथुनं चक्रवाक मिथुनं क्रौंच मिथुनादीनि याव
[illegible] नि [illegible] पश्चा याति [illegible] निरुत्वा एंद्राग्नी दीर्घ सुग्वा

[illegible] सुरथाश्रीमत्पालेकं [illegible] राडग्रामालय [illegible] स्थ: पन सर्वं [illegible] मयकूल [illegible]
[illegible] बदा धाराज्य जामीनं कृत्वा वदान क्षार्मी [illegible] तंड्रा ग्रा दपय रंधा [illegible] पी खा [illegible] तिक
[illegible] र्मी [illegible] व मालाक [illegible] वदानसमवन्न क्षार्म्या कृत्वा गृहीवा तद्रायस्था [illegible]
[illegible] सार्वत्वा दया [illegible] माना [illegible] ध्याद्दितेत्रा [illegible] समापनीयं बद्धीप [illegible]
[illegible] नि तानि घ्राना [illegible] संकृत्य ग्राप्ति [illegible] पत स्वामी [illegible] नीका [illegible] ६८
[illegible] प्राय [illegible] पस्तु [illegible] वा सुदपरात [illegible] पानं गद्य संग्रा [illegible] यः [illegible]
[illegible] वाण वदि १ श्रनो [illegible] वता [illegible] पी [illegible] मणां सुदि का